

Opus quadratum

HISTORIA NOVA 23

Editor

Peter Podolan

STIMUL

Bratislava 2024

FILOZOFICKÁ FAKULTA
Univerzita Komenského
v Bratislave

KATEDRA
SLOVENSKÝCH DEJÍN

Opus quadratum

HISTORIA NOVA 23

recenzenti

prof. PhDr. Jozef Baďurík, CSc.

PhDr. Peter Zelenák, CSc.

editor

doc. PhDr. Peter Podolan, PhD.

autori

Lucia Gregoríková Branišová

Peter Kašiak

Jana Magdaléna Micháleková

Blažena Pavlovkinová

Peter Podolan

Pavína Uhrová

úvodná fotografia

Výrez, © Peter Podolan

© STIMUL, editori a autori textov. Dielo je vydané pod medzinárodnou licenciou Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 (vyžaduje sa: povinnosť uvádzať pôvodného autora diela; len nekomerčné použitie diela; nie je možné vytvárať odvodeniny diela bez predchádzajúceho súhlasu autora). Viac informácií o licencií a použití diela:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

vydavateľstvo

STIMUL, Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, 2024

<http://fphil.uniba.sk/stimul>

https://fphil.uniba.sk/historia_nova

ISBN 978-80-8127-412-1

HISTORIA · NOVA

• • • dejiny prístupné všetkým • • •

zodpovedný redaktor

doc. PhDr. Peter Podolan, PhD.

redakčná rada

prof. PhDr. Jozef Baďurík, CSc.

prof. PhDr. Roman Holec, DrSc.

prof. Martin Homza, Dr.

doc. PhDr. Peter Podolan, PhD.

doc. Mgr. Martin Vašš, PhD.

PhDr. Eva Benková, PhD.

Mgr. Stanislava Kuzmová, MA, PhD.

Mgr. Peter Vanek, PhD.

adresa redakcie

Katedra slovenských dejín

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta

Gondova ul. 2

811 02 Bratislava 1

Slovenská republika

peter.podolan@uniba.sk

https://fphil.uniba.sk/historia_nova

obsah

---

v zajatí exaktnej terminológie (Jaroslav HAŠEK) 6

štúdie

Lucia GREGORÍKOVÁ BRANIŠOVÁ
Konštancia Uhorská – kráľovská manželka a matka, jej moc a autorita 8

Pavína UHROVÁ
Význam inštrukcií pre lesných zamestnancov v hospodárení Pálffyovcov v druhej polovici 18. storočia na Červenokamenskom panstve 39

Peter KAŠIAK
Povodeň v Bratislave v roku 1809 53

Peter PODOLAN
Ján Kollár in deutschen Landen (1806 – 1835) 69

obhájené dizertačné práce

Jana Magdaléna MICHÁLEKOVÁ
Mestské politické elity v Prešporku v rokoch 1867 – 1918 84

Blažena PAVLOVKINOVÁ
Veda a vedecký pokrok v recepcii slovenských elít na prelome 19. a 20. storočia 94

o autoroch 103

v zajatí exaktněj terminológie

Plukovník Bedřich Kraus, mající též přídomek von Zillergut, po nějaké vesničce v Solnohradech, kterou jeho předkové prožrali již ve století osmnáctém, byl úctyhodným pitomcem. Když něco vypravoval, mluvil samé pozitivní věci, tázaje se přitom, zdali všichni rozumí nejprimitivnějším výrazům: „Tedy okno, pánové, ano. Víte, co je to okno?“

Nebo: „Cesta, u které po obou stranách jsou příkopy, nazývá se silnicí. Ano, pánové. Víte, co je to příkop? Příkop jest vykopávka, na které pracuje více lidí. Jest to prohlubenina. Ano. Pracuje se motykami. Víte, co je to motyka?“

Trpěl vysvětlovací mánií, což činil s takovým oduševněním jako nějaký vynálezce vypravující o svém díle.

„Kniha je, pánové, více různě nařezaných čtvrtek papíru, různého formátu, který jest potištěn a sestaven dohromady, svázán a sklížen. Ano. Víte, pánové, co je to kliš? Kliš jest lepidlo.“

Byl tak nehorázně blbý, že se mu důstojníci zdaleka vyhýbali, aby nemuseli od něho slyšet, že chodník rozděljuje ulici na jízdní dráhu a že je to vyvýšený dlážděný pruh kolem průčelí domu. A průčelí domu že je ona část, kterou vidíme z ulice nebo z chodníku. Zadní část domu z chodníku vidět nemůžeme, o čemž se okamžitě můžeme přesvědčit, jestli vstoupíme do jízdní dráhy.

Byl ochoten tu zajímavost ihned demonstrovat. Naštěstí však ho přejeli. Od té doby zpitoměl ještě víc. Zastavoval důstojníky a dával se s nimi do nekonečně dlouhých rozhovorů o amoletách, slunci, teploměrech, koblihách, oknech a poštovních známkách.

Bylo to opravdu podivuhodné, že ten blbec mohl poměrně dosti rychle postupovat a mít za sebou velice vlivné lidi, jako byl velící generál, který mu držel palec i při jeho naprosté vojenské neschopnosti.

O manévrech prováděl se svým plukem pravé divy. Nikdy nedorazil nikam včas, vedl pluk v kolonách proti strojním puškám, a kdysi před léty stalo se při císařských manévrech na českém jihu, že se úplně s plukem ztratil, dostal se s ním až na Moravu, kde se s ním potloukal ještě několik dní potom, když už bylo po manévrech a vojáci leželi v kasárnách. Prošlo mu to.

Jeho přátelský poměr s velícím generálem a jinými neméně blbými vojenskými hodnostáři starého Rakouska vynesl mu různá vyznamenání a řády, kterými byl neobyčejně poctěn, a považoval se za nejlepšího vojáka pod sluncem a teoretikem strategie i všech vojenských věd.

Při přehlídkách pluku dával se do hovoru s vojáky a ptal se jich vždy jedno a totéž: „Proč se ručníci zavedené ve vojsku říká manlicherovka?“

U pluku měl přezdívku manlichertrotl. Byl neobyčejně mstivý, ničil podřízené důstojníky, když se mu nelíbili, a když se chtěli ženit, tu posílal nahoru velmi špatná doporučení jich žádosti.

Scházela mu polovička levého ucha, kterou mu usekl jeho protivník za mládí v souboji kvůli prostému konstatování pravdy, že Bedřich Kraus von Zillergut je prapitomý chlap.

Rozebereme-li jeho duševní schopnosti, dojdeme k přesvědčení, že nebyly o nic lepší těch, které proslavily otlemeného Habsburka Františka Josefa jako notorického idiota.

Týž spád jeho řeči, táž zásoba největší naivnosti. Na jednom banketu v důstojnickém kasině plukovník Kraus von Zillergut zčistajasna pronesl, když byla řeč o Schillerovi: „Tak jsem vám, pánové, včera viděl parní pluh hnaný lokomotivou. Považte si, pánové, lokomotivou, ale ne jednou, dvěma lokomotivami. Vidím kouř, jdu blíž, a ona to lokomotiva a na druhé straně druhá. Řekněte mně, pánové, není-liž to směšné? Dvě lokomotivy, jako by nestačila jedna.“

Zamlčel se a po chvíli prohodil: „Dojde-li benzín, musí se automobil zastavit. To jsem také viděl včera. Potom se žvaní o setrvačnosti, pánové. Nejede, stojí, nehne se, nemá benzínu. Není-liž to směšné?“

Byl při své tuposti neobyčejně nábožný. Měl doma v byte domácí oltář. Chodil často ke zpovědi a k přijímání k Ignáci a od vypuknutí války modlil se za zdar zbraní rakouských a německých. Míchal křesťanství se sny o germánské hegemonii. Bůh měl pomoci zabrat bohatství a území přemožených.

Strašně se vždy rozčiloval, když četl v novinách, že opět přivezli zajatce.

Říkal: „K čemu vozit zajatce? Postřílet se mají všichni. Žádné slitování. Tancovat mezi mrtvolami. Všechny civilisty v Srbsku spálit do posledního. Děti ubít bajonety!“

Nebyl o nic horší než německý básník Vierordt, který uveřejnil za války verše, aby Německo nenávidělo a zabíjelo s železnou duší milióny francouzských ďáblů:

At' až k oblakům nad hory

hromadí se lidské kosti a kouřící se maso ...

Jaroslav Hašek, *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*, 1921

štúdie

Konštancia Uhorská – kráľovská manželka a matka, jej moc a autorita

Lucia Gregoríková Branišová

Štúdia sa zaoberá otázkami aktívneho pôsobenia a autority kráľovnej manželky, matky a vdovy Konštancie Uhorskej. Všíma si jej pozíciu, ako disponovala mocou. Zameriava sa na aspekty, ktoré sú súčasťou politickej roly a diplomatickej aktivity – príjem kráľovnej a jej vlastníctvo, politická propagácia, náboženský patronát. To, že manželstvo slúžilo na podporu diplomatických vzťahov kráľov, vnímam ako východiskovú pozíciu v živote budúcej kráľovnej. Každá kráľovná však budovala aj vlastnú politickú identitu (v menšej alebo vo väčšej miere), na ktorú sa chcem v prípade konkrétnej panovníčky zamerať. Kráľovské ženy často zohrávali kľúčovú úlohu v dynastickej politike a v diplomacii, v zabezpečovaní legitimacy a kontinuity dynastie a prenášaní rodinnej politiky.

Helen Maurer definuje pojem *autorita* ako verejne uznávané právo udávať smer a očakávať súlad a moc. Je to schopnosť prinútiť ľudí, aby robili či uskutočňovali veci, vrátane tlaku, vplyvu, presvedčania.¹ Kráľovná vo všeobecnosti participovala na moci, nebola aktívna len v súkromnej sfére, ale aj vo verejnej, čo mohlo byť často skryté za meno manžela.² John Carmi Parsons hovorí o rolách kráľovnej, akoby rituálnych predstaveniach, ktorými boli korunovácia, porodenie dieťaťa, príhovor kráľovnej v zmysle presvedčania, jej zbožné činy a taktiež jej pohreb.³ Judith Bennett sa na stredovekú ženu pozerá z modernejšej perspektívy.⁴ Ženy boli v stredoveku chápané ako menejcenné v porovnaní s mužmi, ženské vlastnosti ako horšie od mužských a všeobecné vzťahy boli charakterizované ženským podriadením sa mužskému vládnutiu.⁵ Kráľovná je často obrazom ženy – obetného

---

¹ MAURER, Helen. *Margaret of Anjou. Queenship and Power in Late Medieval England*. Woodbridge: 2003, s. 5.

² Napríklad COSS, Peter. *The Lady in Medieval England 1000 – 1500*. Stroud: Sutton Publishing Ltd, 1998, s. 70.

³ PARSONS, John Carmi. „Never was a body buried in England with such solemnity and honour“. *The Burials and Posthumous Commemorations of English Queens*. In DUGGAN, Anne J., ed. *Queens and Queenship in Medieval Europe. Proceedings of a Conference held at King's College London, April 1995*. London: Woodbridge: 1997, s. 317.

⁴ Zaoberá sa feministickou históriou, historiografiou a tiež *gender history*.

⁵ BENNETT, Judith M. a KARRAS, Ruth Mazo. *Women, Gender, and Medieval Historians*. In BENNETT Judith M. a KARRAS, Ruth Mazo, ed. *The Oxford Handbook of Women & Gender in Medieval Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2013, s. 5.

baránka, iba nástrojom a potom cieľom snáh miestnej šľachty alebo cudzoložnou kráľovnou, ženou žijúcou v okolnostiach občianskych nepokojov, vojny či nástupníckej krízy.⁶

Kráľovná však disponovala *symbolickou silou*, ktorá plynula už z jej postavenia a súvisela aj s materstvom. Hoci má každá kráľovná moc, pretože má *status kráľovnej*, je otázkou, do akej miery ju uplatňovala reálne. Symbolická sila nebola trvalá, bolo potrebné ju istým spôsobom udržiavať. Definuje ju Pierre Bourdieu. Je pripísaná, automaticky vnímaná a predpokladaná. Je to sila, ktorú jednotliviec prijíma na základe roly alebo kvality jednotlivca.⁷ Od kráľovnej sa očakávalo, že porodí mužského potomka, a keď sa to uskutočnilo, jej funkcia bola v podstate naplnená. Bola vnímaná ako silnejšia v symbolickej rovine, zároveň mohla podniknúť vlastnú iniciatívu. Symbolická sila a reálna moc sa spájajú do celkovej moci kráľovnej, ktorá obsahovala tieto dve zložky.

Autorita kráľovnej bola spojená s vedením domácnosti a jej majetkami. To súvisí so statusom manželky kráľa, zároveň s jej prístupom do kráľovských úradov a administratívy. Kráľovná si vybudovala cez riadenie domácnosti a majetkov prostredníctvom vlastnej kráľovskej kancelárie sieť vplyvu. Keď ovdovela, mala tri možnosti, ako stráviť zvyšok svojho života: mohla sa utiahnuť na svoje majetky, mohla vstúpiť do kláštora alebo sa mohla znova vydať.⁸ Stredoveké ženy (aj kráľovné) sú často skúmané v súlade so životným cyklom – panna, nevesta, manželka, matka, vdova.⁹ Zostáva otázkou, či nie je potrebné prehodnotiť tradičný uhol pohľadu na život ženy – vládkyne, ako tvrdí Penelope Nash.¹⁰ Bolo by vhodnejšie všimnúť si vojenské kvality ženy, jej múdrosť, ženu ako matku kráľovstva, jej vládnu funkciu. Súčasný feministický výskum sa zameriava na bohatstvo ženy – jej tela, ženu ako

⁶ Motív „zlej kráľovnej“ je dobre známy v celej Európe. BÁRÁNY, Attila. Medieval Queens and Queenship: a Retrospective on income and power. In RASSON, Judith a SÁGHY, Marianne, ed. *Annual of Medieval Studies at CEU*. Budapest: Central European University, 2013, s. 160.

⁷ „A power constituting the given through utterances, through making people see and believe, through confirming or transforming the vision of the world and thereby action on the world and thus the world itself, an almost magical power which enables one to obtain the equivalent of what is obtained through force by virtue of the specific act of mobilization.“ BOURDIEU, Pierre. *Language and Symbolic Power*. ADAMSON, Mathew a RAYMOND, Gino, trans. Cambridge: Harvard University Press, 1991, s. 170.

⁸ NELSON, Janet L. Medieval Queenship. In MITCHELL, Linda E., ed. *Women in Medieval Western European Culture*. New York: Routledge, 1999, s. 190.

⁹ M. Michalski vo svojej publikácii o významných ženách svätej povesti z rodu Piastovcov – Hedvige, Salomei, Kunigunde a Anne uvádza tri prelomové momenty v ich životoch – uzavretie manželstva, smrť muža/vstúpenie do kláštora a smrť kňaznej. MICHALSKI, Maciej. *Kobiety i świętość w żywotach trzynastowiecznych księżnych polskich*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2004, s. 189n, 223n, 288n. H. Leyser upriamuje pozornosť na kľúčové momenty v živote stredovekej anglickej ženy, ktorými sú manželstvo a materstvo, vdovstvo a kláštorný život. LEYSER, Henrietta. *Medieval women. A social history of woman in England 450 – 1500*. London: Phoenix press, 1996. s. 93-257.

¹⁰ NASH, Penelope. Women and Power: Thoughts Arising out of the Roundtable „Debating Women and Power in the Middle Ages“ International Medieval Congress, Leeds, 2014. In *Medieval Feminist Forum. A Journal of Gender and Sexuality*, 2016, roč. 51, č. 2, s. 56-57.

produkcii bohatstva, jeho kontrolu. Biologická i sociálna úloha ženy bola v stredovekých rodinných ekonomikách vysoko cenená, muži potrebovali dedičov. Žena riadila domácnosť, do manželstva prinášala bohatstvo. Otázne je už spravovanie tohto majetku aj v závislosti od toho, či manžel žil alebo či išlo o vdovu.¹¹

Konštancia Uhorská bola dcérou uhorského kráľa Bela III. a jeho prvej manželky Agnesy de Châtillon a manželkou českého kráľa Přemysla Otakara I.¹² Sobášom Konštancie a Přemysla sa dynasticky prepojili rody Přemyslovcov s Arpádovcami. Nie však prvýkrát. Matrimoniálna politika orientovaná smerom k východnému susedovi mala v českom prostredí dlhšiu tradíciu.¹³ Konštancia dostala pri sobáši do vlastníctva majetky na uhorskej strane hranice. Pravdepodobne jej ich udelil brat Imrich alebo Ondrej II.¹⁴ Išlo o strategické územie. Arpádovci vlastnili Trnavské panstvo, bola to dynastická držba (venný majetok) ktorého centrom bol pravdepodobne Boleráz. Tento hospodársky celok ležal na komunikačnej spojnici Moravy s Nitrianskom, tzv. Českej ceste. V Trnave sa križovali cesty vedúce do Nitry, Bratislavy aj do Ostrihomu.¹⁵ Vlastníctvo územia Konštanciou vyhodnocuje Vladimír Rábik ako dôležitú informáciu, ktorá vypovedá o tom, že išlo o neroztrúsené domínium.¹⁶ Predstavovalo jeden z najrozsiahlejších majetkových celkov na dnešnom juhozápadnom Slovensku vo vlastníctve kráľovského rodu ako dynastický súkromný majetok.¹⁷ Konštancia vlastnila aj územie na Morave, tzv. *Morgengabe*, išlo o Břeclavsko, Bzenecko a Hodonínsko, prípadne Kunovicko. Ďalšie majetky na Morave získala po Přemyslovej

¹¹ BENNETH a KARRAS, *Women, Gender*, s. 10.

¹² Štúdia vznikla na základe kapitoly z diplomovej práce. Pozri BRANIŠOVÁ, Lucia. *Konštancia Uhorská – pokus o hagiografický obraz*. Diplomová práca. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2011, 87 s.

¹³ Přemyslov brat Bedřich bol ženatý s Konštanciinou tetou Alžbetou (? – 1189). Ďalšie princezné z rodu Arpádovcov, ktoré sa stali manželkami Přemyslovcov boli napr. Adelaida Uhorská (1040 – 1062), manželka Vratislava II. (?1133 – 1092), Eufémia Uhorská (1054/55 – 1111), manželka kniežaťa Ota I. Olomouckého, Adelaida (1105/7 – 1140), manželka Soběslava I., Kunigunda Mačvianska (1245/46 – 1285), manželka Přemysla Otakara II.

¹⁴ TIBENSKÝ, Martin. *Červenokamenské panstvo v stredoveku*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2011, s. 27. Majetky kráľovnej tvorili kompaktné domínium, bezpečne je možné určiť len vlastníctvo Trnavy, Bolerázu a zeme Parna, ktoré boli pravdepodobne jadrom državy. Tamže, s. 29.

¹⁵ RÁBIK, Vladimír. Trnavské panstvo. Sídliškový a správny rozsah Trnavy do polovice 13. storočia. In *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 15*. Trnava: Krajský pamiatkový úrad Trnava pod záštitou Pamiatkového úradu Bratislava, 2012, s. 3. Hradisko v Bolerázi sa datuje už do 9. storočia.

¹⁶ Patrili sem Trnava, Boleráz, Šelpice, Bohdanovce, Klčovany, Modranka, areál pri rieke Parná, Hrnčiarovce. Tamže, s. 4. Práve Boleráz bol príčinou sporu – diplomatickej vojny medzi premonštrátkami z Tišnova a klariskami z Trnavy. O tom pozri Tamže, s. 4n. Konštancia dala dispozičné práva na majetky v Uhorsku svojmu synovcovi, uhorskému kráľovi Belovi IV.

¹⁷ Centrálné sídlisko v Trnave i Kostol sv. Mikuláša boli prestížne, už v roku 1238 udelil Belo IV. Trnave kráľovské privilégia. Tamže, s. 8.

smrti, boli to Přibyslavicko a Moravskobudějovicko.¹⁸ Pápež Gregor IX. potvrdil Konštanciine majetky (břeclavský, přibyslavický, budějovický, bzenecký, hodonínsky a kounický okres) a prijal ich pod ochranu apoštolskej stolice, čo dokazuje písomnosť z 10. apríla 1231. Taktiež zaručil Konštancii držbu tohto majetku a upevnil to pápežskou autoritou.¹⁹

Symbolická moc – kráľovská manželka

Konštanciina pozícia na českom kráľovskom dvore nebola jednoduchá ani jednoznačná, sprevádzal ju tiež kontroverzného rozhodnutia Přemysla Otakara I., ktorý bol ženatý.²⁰ Josef Žemlička hovorí o osobných dôvodoch, zmyselnosti a tvrdohlavosti českého panovníka, ktorý presadil svoju vôľu a zavrhol Adelaidu. Politické motivácie sa mu zdajú nepravdepodobné.²¹ Nepříjemná aféra zapríčinila Konštancii povesť pobehlice, cudzoložnice, dokonca v očiach pápeža Inocenta III., ktorý síce v konečnom dôsledku zaujal k rozvodu zmierlivý postoj, no Konštanciu hanlivého označenia „*adultera*“ neušetril.²² Český kráľ

¹⁸ FUTÁK, Peter. *Královna Konstancie Uherská a Hodonín*. In FUTÁK, Peter; PLAČEK, Miroslav a VAŘEKA, Marek, ed. *Středověká města na Moravě a v sousedních zemích*. Ostrava: Mesto Hodonín a Masarykovo múzeum v Hodoníne, 2009, s. 46. Pozri tiež NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny I/III. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197 – 1253)*. Praha: Jan Leichter, 1928, s. 642. Literatúra uvádza Kunovicko a niekedy Přibyslavsko, podľa novších výskumov je správne uvádzať Přibyslavicko a Kounicko. Pozri FRIEDLOVÁ, Jitka. Příspěvek k majetkové a pozemkové držbě kněžen a královen do roku 1310. In *Mediaevalia Historica Bohemica*, 2017, roč. 20, č. 2, s. 45. K majetkom Konštancie pozri napr. aj KNOFLÍČKOVÁ, Veronika. *Konstancie Uherská jako královská vdova*. Bakalářská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2008, s. 9-13. J. Friedlová sa vo svojej práci podrobnejšie venuje pojmom *dos* a *dotalicium*, pozri FRIEDLOVÁ, Jitka. *Majetkové zajištění panovnic do počátku 14. století*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin, 2015, s. 20n.

¹⁹ „...Gregorius episcopus, servus servorum de. Carissime in Christo filie Constantie, illustri regine Boemie, salutem et apostolicam benedictionem [...] specialem serenitati tue gratiam exhibentes, personam tuam cum omnibus bonis, que impresentiarum rationabiliter possidet, aut in futurum iustis modis prestante Domino poteris adipisci, sub protectione suscipimus apostolice sedis et nostra. Specialiter autem Breyczlouiensem, Pribizlouiensem, Conowiz, Godenin, Bisenz et Budewigez provincias, quas ad te ratione dotalicii asseris pertinere, sicut eas iuste possides et quiete, auctoritate tibi apostolica confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre protectionis et confirmationis infringere, vel ei ausus temerario contraire...“ FRIEDRICH, Gustav. *Codex diplomaticus et epistolarium regni bohemiae III/1. 1231 – 1238*. Praha: Terrae Bohemiae typis dr. Ed. Gregri et filii, 1942, č. 6, s. 4-5. [ďalej len **CDB III/1**]

²⁰ Rozvod Adelaidy a Přemysla sa ťahal roky, Adelaida novej manželke odmietla ustúpiť. Napriek závažným okolnostiam ukončenia manželstva zostal tento spor u mnohých bádateľov opomenutý. F. Palacký spomenul záležitosť veľmi stručne, väčšiu pozornosť mu nevenoval ani V. Novotný. PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Praha: B. Kočí, 1921, s. 131. NOVOTNÝ, České dějiny I/III, s. 38.

²¹ ŽEMLIČKA, Josef. *Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1990, s. 90. Porovnaj VANÍČEK, Vratislav. *Velké dějiny zemí koruny české II. 1197 – 1250*. Praha: Paseka, 2000, s. 91.

²² „Ecce enim dux Boumie, sicut accepimus, ipsius secutus exemplum, uxore relicta legitima, simili modo adulteram superinducere non expavit.“ FRIEDRICH, Gustav, ed. *Codex diplomaticus et epistolarium regni Bohemiae II. 1198 – 1230*. Praha: Comitiorum Regni Bohemiae, 1912, č. 10, s. 9. [ďalej len **CDB II**] Konštancia nebola jediná,

dohodol sobáš s Imrichom, bratom Konštancie. V období neľahkého zápasu o českú korunu bolo potrebné pripomenúť si základy, na ktorých bola postavená česká štátnosť. Dynastická dvojica na čele disponovala veľkou symbolickou mocou a nástrojmi jej pripomínania. Konštancia sa stala Přemyslovou spoločníčkou vo vytváraní potrebného ideologického a legitimitačného zázemia pre potvrdenie a zaistenie jeho postavenia ako kráľa. Bola na to vhodnejšou partnerkou, ako prvá manželka Adelaida, pretože mala vznešenejší pôvod. Přemysl a Konštancia pripomínali kráľovstvu inú silnú kresťanskú rodičovskú dvojicu, Václava a Ludmilu.

V dobe panovania Vladislava II. (1140 – 1172), Přemyslovho otca, sa rozvinula ideológia, že české knieža bolo pozemským nástupcom sv. Václava.²³ Motív sv. Václava pretrval na pečatiach hlboko do 13. storočia. V českom národe (*familia sancti Wenczelai*) nahrádzala idea večného panovníka abstraktný pojem štátu. Ten, ktorý stál na čele bol „len“ zástupcom sv. Václava.²⁴ Josef Žemlička hovorí, že oslabujúcu sa ideológiu kniežacej moci mala povzbudiť kráľovská autorita. Přemyslova korunovácia znamenala posun – panovník dával najavo, že stojí vyššie, ako ostatní členovia dynastie.²⁵ Bolo to definitívne povýšenie Přemyslovcov do kráľovskej hodnosti a právne zakotvenie tohto stavu do budúcnosti.²⁶ Přemyslovec sa stal kráľom z Božej milosti, nebol teda len zástupcom svätca, ale aj Boha

---

ktorej sa týkala podobná negatívna konotácia. Alžbeta, manželka kniežaťa Bedřicha, bola hodnotená ako vládychtivá žena, a to na základe skutočnosti, že sa príliš plietla do štátnickej činnosti a robila kroky za svojho menej schopného manžela. Pozri o nej napr. MATYÁŠOVÁ, Jarmila. *Kněžna Alžběta Uherská*. Bakalárska diplomová práca. Brno: Masarykova univerzita, 2013, *passim*. V historiografii sa negatívne hodnotenie spája aj s Kunigundou Mačvianskou, vdovou po Přemyslovi Otakarovi II., vychádzajúc z kroník v súvislosti s jej vzťahom so Závišom z Falkenštejna. BATTISTA, Francesca. *Italian rhetoric and courtly love in the formulary of Queen Kunhuta. A critical edition of the letter collection of Magister Bohuslav with an English introduction (Codex Vindoboniensis Palatinus 526)*. Dizertačná práca. Praha: Univerzita Karlova, 2016, s. 7.

²³ Na averze mince sa zobrazovalo knieža a na reverze bol sv. Václav v zbroji s atribútmi moci a nápisom „*Pax sancti Wenczelai in manus ducis* [meno].“ Z mučeníka sv. Václava sa stal knieža a bojovník, miles Christi, večný vlastník přemyslovských Čiech. Václavovi sa v zápase s pohanským vojvodom z hradu Kouřim zjavilo znamenie svätého kríža a on nakoniec v boji zvíťazil. Křišťanův Život sv. Ludmily a sv. Václava. In EMLER, Josef, ed. *Fontes rerum Bohemicarum I*. Praha: Nákladem musea království českého, 1873, s. 227. [ďalej len **FRB I**] Znak kríža má na prilbe Konštantín, základný model svätca. Pozri CLAUSS, Manfred. *Konstantin Veliký*. Praha: Vyšehrad, 2005, s. 103. Panovník, ktorý zosobňuje na jednej strane vojaka, bojovníka, rozhodného muža, ale je taktiež zakladateľom kláštorov a kresťanským vládcom, spĺňa obsah hagiografického stereotypu *imitatio Constantini*. TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 412.

²⁴ ŽEMLIČKA, Přemysl Otakar I., s. 241-243. Porovnaj PÁNEK, Jaroslav; TŮMA, Oldřich et al. *Dějiny českých zemí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2008, s. 75.

²⁵ ŽEMLIČKA, Přemysl Otakar I., s. 248-251.

²⁶ Přemyslovi sa spolu s bratom Vladislavom Henrichom, moravským kniežaťom, podarilo dostať pod svoju priamu vládu väčšinu územia Čiech a Moravy a presadiť primogenitúru. Český kráľ výrazne zvýšil svoj vplyv a prestíž smerom k Ríši. ZUPKA, Dušan. *Rex eris, si recte facias: si non facias, non eris*. Panovnícka moc a jej reprezentácia v stredovekej strednej Európe (10. – 13. storočie). In *Forum Historiae* [online], 2014, roč. 8, č. 2, s. 208. Dostupné na: <https://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/10_zupka1.pdf> [2023-12-24]

a Krista na zemi.²⁷ Svätováclavský kult neskôr dosiahol inú kvalitu za Přemysla Otakara II. Zosilnela jeho spätosť „se zemí“, bol menej naviazaný na dynastiu, stal sa vlastníctvom Čechov a ich krajiny. Za predzvesť takéhoto vývoja možno považovať *spoločnú pečať kráľovstva Čiech, totiž svätého Václava (sigillum commune regni Boemie videlicet sancti Wenceslai)* ohlásenú v listine Přemysla Otakara I. z roku 1219.²⁸ Odkaz sv. Václava sa v rodine Přemysla Otakara I. nepochybne pestoval. V listine moravského markgrófa Přemysla je napísané: „slávny mučeník, svätý Václav, z ktorého krvi pochádzame“.²⁹ Meno Václav sa v okruhu panovníckeho manželského páru priamo či nepriamo vyskytuje. Konštancia a Přemysl dali následníkovi trónu meno Václav. Tišnovský farský kostol je zasvätený sv. Václavovi. Prvá zmienka o ňom je z roku 1239, čo bolo rok pred Konštanciinou smrťou. Olomoucký biskup Róbert v roku 1239 na žiadosť Konštancie a jej synov potvrdil novozałożenému kláštora udelenie patronátneho práva kostola sv. Václava v Tišnove.³⁰ Kostol je starší a v tomto prípade jednoznačne nemuselo ísť o zámernú prepojenosť s dynastickým svätcom. Kult sv. Václava však súvisí s pestovaním pamiatky jeho babky, sv. Ľudmily.³¹ O tú sa starali panny z kláštora sv. Juraja v Prahe.³² Za biskupa Daniela, v 2. polovici 12. storočia, nastal zlom v nepriamočiarom vývoji svätoludmilského kultu.³³ Novú úroveň zaznamenáva v súvislosti

²⁷ Tamže, s. 209; PÁNEK a TŮMA, *Dějiny českých*, s. 76.

²⁸ CDB II, č. 172, s. 161. Ide o návrh zmiernenia medzi panovníkom a biskupom Ondrejom. Kráľ sa poradil s českými veľmožmi a v koroborácii je ich súhlas, listina bola spečatená svätováclavskou pečaťou, ktorá je tu samostatne ohlásená. Veľmoži v spoločných záležitostiach nepoužívali zvláštne pečate. ŽEMLIČKA, Josef. *Svätý Václav jako věčný kníže „Čechů“*. In KUBÍN, Petr, ed. *Svätý Václav. Na památku 1100. výročí narození knížete Václava svatého*. Praha: Univerzita Karlova, Katolícka teologická fakulta, 2010, s. 215.

²⁹ „glorius martir sanctus Wenceslaus, de cuius sanguine traximus oregonem“ Sú to slová moravského markgrófa Přemysla. CDB III/1, č. 89, s. 101.

³⁰ „...nec non et serenissime domine nostre regine Constantie confirmavimus ius patronatus in ecclesia sancti Wenceslai in Thusnowiz monasterio quodvocatur Porta celi...“ FRIEDRICH, Gustav a KRISTEN, Zdeněk, ed. *Codex diplomaticus et epistolar(u)s regni Bohemiae III/2. 1238 – 1240*. Praha: Academiae Scientiarum Bohemoslovenicae, 1962, č. 215, s. 283-285. [ďalej len **CDB III/2**]; BOČEK, Antonín, ed. *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. II*. Olomouc: Ex typographia Aloysii Skarnitzl, 1839, č. 311, s. 362. [ďalej len **CDM II**]

³¹ Ľudmila bola po smrti Bořivoja aktívnou ochrankyňou kresťanstva. CHALOUPECKÝ, Václav. *Svatá Ludmila*. In ČECHURA, Jaroslav; KAREŠOVÁ, Zdena a PRAŽÁK, Jiří, ed. *Královny a kněžny české*. Praha: X-Egem, Nova, Knižný klub, 1996, s. 29. Označená bola ako Judit, druhá Ester, druhá Panna Mária. CHALOUPECKÝ, Václav a RYBA, Bohumil, ed. *O svaté Ludmile*. In CHALOUPECKÝ et al., ed. *Na úsvitu křesťanství. Z naší literární tvorby doby románské v století IX. – XIII*. Praha: Evropský literární klub, 1942, s. 163, 165-167. Hagiografický model Ľudmily vznikol pravdepodobne na základe obrazu sv. Heleny. HOMZA, Martin. *Imitatio Helenae (Helenae et Constantini) u vybraných panovníčok svätej povesti v strednej a východnej Európe v 10. – 13. storočí*. In RYDLO, M. Jozef, ed. *Fidei et patriae. Jubilejník na počesť 80. narodenín Františka Vnuka*. Bratislava: Libri Historiae, 2008, s. 235-241, HOMZA, Martin. *Pokus o určenie obrazu sv. Ľudmily a jeho typológia vo svetle homílie Factum est*. In *Studia archeologica slovacica mediaevalia II*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1999, s. 97.

³² CHALOUPECKÝ a RYBA, *O svaté Ludmile*, s. 165-166.

³³ KUBÍN, Petr. *Šedm přemyslovských kultů*. Praha: Univerzita Karlova v Prahe, Katolícka teologická fakulta, 2011, s. 114-115.

s homíliou *Factum est*. Svätá Ľudmila mala plniť úlohu pre predstavenú kláštora sv. Juraja na Pražskom hrade, Anežku, sestru Přemysla Otakara I. a dcéru českého kráľa Vladislava a taktiež pre vladislavovskú líniu Přemyslovcov.³⁴ Do Prahy, kde bolo spomínané elitné duchovné centrum českej štátnosti – kostol sv. Juraja, boli prenesené z Tětína jej ostatky.³⁵ Na reliéfe kostola na Pražskom hrade je zobrazený spolu so svojou sestrou abatišou Anežkou aj Přemysl Otakar I. ako zbožný panovník oslavujúci tróniacu Pannu Máriu s Ježiškom na rukách. Pri nohách korunovanej Madony sú zobrazené predstavené kláštora Mlada³⁶ a Berta.³⁷ Práve tento text homílie *Factum est* nazve Ľudmilu *patrona Bohemorum*³⁸ a Anežka jeho vytvorením začiatkom 13. storočia podporila kult sv. Ľudmily.³⁹ Odkaz na sv. Ľudmilu bol v elitnom kruhu okolo kráľa prítomný a živý.⁴⁰ Vedomé pestovanie pamiatky rodičovskej dvojice stojacej na čele štátnosti bolo podčiarknuté ďalším krokom panovníckeho manželského páru Přemysla a Konštancie – kanonizáciou Prokopa.⁴¹ Tá bola symbolickým návratom k sv. Václavovi a k sv. Ľudmile. Sv. Prokop sa svätorečením priradil k významným patrónom krajiny.⁴² Jeho kanonizácia mala byť predstupňom ku konečnému cieľu

³⁴ HOMZA, Pokus o určenie, s. 94-95.

³⁵ Ide o tzv. *translatio*. HOMZA, *Imitatio Helenae*, s. 237. Len pre zaujímavosť uvádzam, že v bazilike bol umiestnený aj oltár svätej Heleny. MERHAUPTOVÁ, Anežka a STLOUKAL, Karel. *St.-Georgs-Stift auf der Prager Burg*. Praha: Obelisk, 1991, s. 11. Hoci v prameňoch o sv. Ľudmile chýba priamy písomný odkaz na sv. Helenu, odkazovanie na vzor a kreovanie *imitatio Helenae* v súvislosti so sv. Ľudmilou je prítomné. Kláštor vznikol za Boleslava II. Pobožného v roku 967. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. In BRETHOLZ, Bertold, ed. *MGH. Scriptores rerum Germanicarum*. Nova series 2. Berolini: Weidmanos, 1923, s. 43-44; Kosmův letopis český. In EMLER, Josef a TOMEK, V. Václav, ed. *Fontes rerum Bohemicarum II*. Praha: Nákladem Musea království českého, 1874, s. 36. [ďalej len **FRB II**]

³⁶ Mlada bola prvou opátkou. Letopisy hradištsko-opatovické. In FRB II, s. 387. Realizovala púť do Ríma, spája sa s ňou jav *imitatio Helenae*. STLOUKAL, Karel. *Královny, kňežny a velké ženy české*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1941, s. 9-10. Z Ríma mala priniesť i ostatky. „Některé přinesla kostelu Pražskému z Říma v r. 971 Mlada, sestra knížete Boleslava II., obdrževši je darem od papeže Jana XIII.“ PODLAHA, Antonín a ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze. Jeho dějiny a popis*. Praha: Tiskem Al. Wiesnera – Nákladem dědictví sv. Prokopa, 1903, s. 4.

³⁷ Zobrazenie reliéfu pozri napr. ANTONÍN, Róbert. *Ideální panovník českého středověku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013, s. 432.

³⁸ Leitmotívom homílie je podobnosť Ľudmily a Panny Márie. HOMZA, Pokus o určenie, s. 96-99.

³⁹ HOMZA, *Imitatio Helenae*, s. 237.

⁴⁰ V Kristiánovej legende je predstavená ako svätica nielen pre spojenie s vnukom Václavom. Za jej duchovných predkov sú považovaní sv. Cyril a Metod. KUBÍN, *Sedm Přemyslovských světců*, s. 115. Bořivoj bol podľa Kristiánovho rozprávania pokrstný Metodom. Pozri *Křesťanův život sv. Ludmily a sv. Václava*. In FRB I, s. 202-203.

⁴¹ „Anno Domini MCCIII preclarissimus Christi confessor sanctus Procopius canonizatus est.“ Přibíka z Radenína řečeného Pulkavy Kronika Česká. In EMLER, Josef a GEBAUER, Jan, ed. *Fontes rerum Bohemicarum V*. Praha: Nadání Františka Palackého, 1893, s. 120. [ďalej len **Pulkava, FRB V**] V čase kralovania Přemysla mohli byť známe staré prokopské legendy z 11. a 12. storočia. CHALOUPECKÝ, Václav a RYBA, Bohumil. *Středověké legendy prokopské. Jejich historický rozbor a texty*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, s. 7.

⁴² KUBÍN, *Sedm přemyslovských kultů*, s. 219-255.

Přemysla Otakara I. – zriadeniu pražského arcibiskupstva. Ak by sa kráľov zámer uskutočnil, povýšenie pražského biskupstva spadajúceho pod Mohuč na arcibiskupstvo by bolo po získaní dedičného titulu aj novej manželky akýmsi definitívnym završením samostatnosti kráľovských Čiech.⁴³ Podobné snahy sa spájajú o čosi neskôr s Poľskom, ktoré síce už arcibiskupstvo malo, avšak prebiehal tu proces *renovatio Regni Poloniae* a krajina sa po kanonizácii problematického sv. Stanislava stala súčasťou *dominii Sancti Petri*.⁴⁴ V tejto veci konal Boleslav Hanblivý a *presvedčiť* ho mala jeho manželka Kunigunda.⁴⁵ Petr Sommer usudzuje, že postava svätca Prokopa, ktorý je problematický z cirkevného hľadiska, je v programe samostatného arcibiskupstva akceptovateľná, obzvlášť keď nový kráľ deklaroval svoju silu a autonómiu.⁴⁶ Boj svojrázneho opáta bol obrazom boja českého kráľa o stabilné nezávislé postavenie v rámci mocenských blokov v Európe.⁴⁷ Obhajobu staroslovienskej liturgie v Kristiánovej legende vníma Dušan Třeštík ako súčasť obrany pražského biskupstva, ktoré

⁴³ Česko vo veci zaostávalo za svojimi susedmi Poľskom a Uhorskom stovky rokov. Poliaci mali svoje arcibiskupstvo v Hnezdne a Uhri v Ostrihome. Obe inštitúcie sa spájajú s menom svätca českého pôvodu – sv. Vojtecha. KUBÍN, Sedm přemyslovských kultů, s. 189-190, KISS, Gergely. Prijatie kresťanstva na poľskom, českom a uhorskom území v 9. – 11. storočí (Podobnosti a rozdiely v prijímaní kresťanstva a vo vytváraní vyššej cirkevnej správy). In *Forum Historiae*, 2014, roč. 8, č. 2, s. 194.

⁴⁴ Bližšie pozri KUZMOVÁ, Stanislava. Kult svätého Stanislava a Uhorsko. In *MEDEA – Studia Medievalia Et Antiqua*, 1999, roč. 3, s. 58. Osoba s povestou zradcu sa pretransformovala na symbol silného Poľska. Tamže, s. 52-53.

⁴⁵ Stanislav bol kanonizovaný Inocentom IV. v roku 1253. WOJTCZAK, Jerzy Andrzej. *Średniowieczne życiorysy Bł. Kingy i Bł. Salomei*. Warszawa: Zakład Graficzny UW, 1999, s. 161. Ďalej Vita et miracula Sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis. In *Monumenta Poloniae Historica 4 – Pomniki dziejowe Polski*. Lwow: Nakł. Akademii Umiejetności, 1884, s. 710-711. Termín *presviedčajúca žena* zaviedol historik M. Labunka, ktorý sa venoval najmä oblasti a kristianizácii Kyjevskej Rusi. LABUNKA, Miroslav. Religions Centers and their Missions to Kievan Rus From Olga to Volodimir. In *Harvard Ukrainian Studies*, 1988-1989, roč. 12-13, s. 189-193. Z jednotlivých kategórií vychádzal M. Homza, ktorý napísal publikáciu obsahujúcu štúdie z dejín ženskej panovníckej svätosti v strednej a vo východnej Európe v 10. – 13. storočí. HOMZA, Martin. *Mulieres suadentes. Presviedčajúce ženy. Štúdie z dejín ženskej panovníckej svätosti v strednej a vo východnej Európe v 10. – 13. storočí*. Bratislava: LÚČ, 2002. Do vzorca definovaného M. Labunkom je podľa M. Homzu možné dopĺňať nové príklady *mulieres suadentes*. Tamže, s. 26-27.

⁴⁶ SOMMER, Petr. *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*. Praha: Vyšehrad, 2007, s. 159. Pozri tiež ŠOLLE, Miloš. *Od úsvitu křesťanství k sv. Vojtěchu*. Praha: Vyšehrad, 1996, s. 196.

⁴⁷ SOMMER, Svatý Prokop, s. 175. Vratislav II., prvý český kráľ od roku 1085, bol späť so sázavským prokopským kláštrom, do ktorého povolal späť slovanských mníchov, pripisuje sa mu zriadenie olomouckého biskupstva. Správa o údajnom slovanskom vzdelaní sv. Václava alebo Kristiánova legenda hovoriaca o krste kniežata Bořivoja sv. Metodom na dvore Svätopluka naznačujú, že po rozpade Veľkej Moravy starosloviensčina preživala v českom prostredí. Aj Prokop bol vzdelaný v starosloviensčine, centrom mal byť v 11. storočí spomenutý sázavský kláštor. Tamže, s. 95-102. Svätci Václav, Vojtech a Prokop predstavovali záštitu přemyslovského štátu. Vratislav jednal priamo s pápežom Gregorom VII. v úsilí obnoviť slovanský jazyk v českej cirkvi, pritom však podriadil vyšehradskú kapitulú priamo pápežovi, avšak jeho úsilie v otázke liturgie nemalo úspech. ŠOLLE, *Od úsvitu*, s. 200-201, 204.

nadväzovalo na tradíciu Metodovho arcibiskupstva.⁴⁸ Přemysl legitimizoval svoju požiadavku pražského arcibiskupstva pestovaním kultu prvej rodičovskej dvojice stojacej na čele kresťanstva v krajine, kanonizáciou nového svätca – predstaviteľa staroslovienskeho prúdu v českom kresťanstve, ktorého línia smeruje k veľkomoravskej tradícii arcibiskupa Metoda a uzatvára sa v symbolickom krste Bořivoja. Konštancia mohla byť pre Přemysla Otakara I. v snahe o udržanie moci nápomocná, ich potomkovia mali po matke i otcovi v žilách kráľovskú krv, keďže nová manželka pochádzala z kráľovského rodu svätých Štefana a Ladislava, ktorý bol kanonizovaný za vlády otca Konštancie Bela III. v roku 1193.⁴⁹

Symbolická moc – kráľovská matka

Materstvo kráľovnej súviselo s novými povinnosťami a tak mohla získať nové príjmy či výhody. Zároveň sa rozvíjal vzťah matky s deťmi, podieľala sa na ich výchove a formovala lojalitu a oddanosť potomkov do budúcnosti. V materstve sa spojila moc reálna s mocou symbolickou. Materstvo nedefinovalo stredovekú kráľovnú iba vzhľadom na jej úlohu v domácnosti, ale bolo dôležitým zdrojom sily.⁵⁰ Keď kráľovná porodila následníka trónu jej pozícia sa stávala bezpečnou, získala väčšiu moc. Po smrti manžela sa kráľovská vdova mohla obrátiť na svojich synov, ak chcela aj naďalej ostať aktívnou.⁵¹ Ak sa žena rozhodla byť politicky aktívnou vdovou, mohla to urobiť jedine prostredníctvom vplyvu na syna rovnakým spôsobom, ako keď pôsobila ako kráľovská manželka.⁵² Toto, zdá sa, Konštancia veľmi dobre vedela a chápala. Medzi dcérami a matkou boli intenzívne interakcie. Kráľovné boli schopné rozšíriť svoje pôsobenie prostredníctvom siete vytvorenej s dcérami a mohol stúpnuť ich vplyv v zahraničných veciach.⁵³

⁴⁸ TŘEŠTÍK, Dušan. Slovánská liturgie a písemnictví v Čechách 10. století. Představy a skutečnosti. In SOMMER, Petr, ed. *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 219-234.

⁴⁹ Rovnakú funkciu v dejinách zohrala Adelaida. Pozri HOMZA, Martin. Pokus o interpretáciu úlohy kňažnej Adelaidy v Uhorsko-poľskej kronike. In *Historický časopis*, 1999, roč. 47, č. 3, s. 375-376. Vznik legendy o sv. Ladislavovi sa kladie do doby krátko po jeho kanonizácii, teda do prvých rokov 13. storočia. Je pravdepodobné, že hneď po sebe vznikli Väčšia i Menšia legenda, v ktorej závere sa spomína rok 1204. MARSINA, Richard. *Ku koncepcii a vývoju slovenskej historiografie*. Bratislava: Post Scriptum, 2013, s. 254. Ich napísanie spadá do obdobia vlády Konštanciiných bratov. V roku 1204 zomrel Imrich a nastúpil Ondrej II. Povedomie o novom svätcovi Ladislavovi znamenalo aj odvolávanie sa na staršiu tradíciu sv. Štefana. Z konca 12. a z 13. storočia sa zachovali odpisy legendy sv. Štefana. Tamže s. 236. Znalosti o textoch o sv. Štefanovi musel mať i zapisovateľ ladislavovskej legendy. Tamže, s. 254.

⁵⁰ Pozri napr. PARSONS, John Carmi. Mother, Daughters, Marriage, Power: Some Plantagenet Evidence 1150 – 1500. In PARSONS, John Carmi, ed. *Medieval Queenship*. New York: Palgrave Macmillan, 1998, s. 63-78.

⁵¹ NELSON, Medieval Queenship, s. 197.

⁵² Tamže, s. 194-198.

⁵³ Tamže, s. 182, 194.

Niekedy v rokoch 1200 – 1201, porodila Konštancia Vratislava, ktorý dostal rovnaké meno ako Přemyslov prvý syn, ktorého mal s Adelaidou. Bolo to zároveň kráľovské meno. Konštancia a Přemysl nepriamo povedali, kto bude následníkom trónu a odňali toto právo synovi Adelaidy. Vratislav však zakrátko zomrel.⁵⁴ Víťazstvom Konštancie nad Adelaidou bolo až porodenie Václava,⁵⁵ ktorého zasnúbili s dcérou Filipa Švábskeho stojaceho na čele Ríše, ktorého v tom čase podporoval Přemysl Otakar I.⁵⁶ Václav bol vnímaný ako legitímny nástupca na českom tróne, hoci neskôr nastali komplikácie, napr. keď Oto Brunšvický udelil v roku 1212 Čechy ako léno Přemyslovmu prvému synovi z predchádzajúceho zväzku, Vratislavovi.⁵⁷ Ohrozenie zo strany Vratislava postupne slablo. Posledná zmienka o ňom je z roku 1225 a týka sa jeho prítomnosti vo Weisensse.⁵⁸ Mladý Václav bol korunovaný 6. februára 1228.⁵⁹

Konštancii zomrelo niekoľko potomkov. Musela sa vyrovnávať so smrťou prvorodeného Vratislava aj druhorodeného, moravského markgrófa, Vladislava. Prežila i tretieho syna Přemysla, zomrela jej prvá dcéra Agneša. Úloha Konštancie ako matky narástla, resp. sa kvalitatívne zmenila v poslednom desaťročí jej života, po roku 1230, po smrti Přemysla Otakara I. Vzťah Konštancie s deťmi, ktoré v dospelosti zostali v jej blízkosti je možné dobre načrtnúť. Otáznym zostáva vzťah s dcérou Juditou. Konštancia poznala svojho vnuka Oldřicha Korutánskeho, syna Judity, ktorý sa zúčastnil na pohrebe svojej starej matky.⁶⁰ Vzťah s Vilhelmínou – Blaženou, ktorá nie je jednoznačne doložená ako jej dcéra, nie je možné načrtnúť vôbec. Dcéra Anna vydatá do Sliezska udržiavala s matkou kontakt. Práve s ňou a s Anežkou mala Konštancia intenzívny vzťah. Sobášom Anny s Henrichom II. Pobožným získalo České kráľovstvo v Poľsku vplyv. Anna robila podobné kroky ako jej matka a iné

---

⁵⁴ ŽEMLIČKA, Josef. Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1990, s. 93.

⁵⁵ Pulkava, FRB V, s. 120-121. Niekedy v roku 1204 alebo 1205 sa Adelaida znova ocitla na pražskom dvore ako Přemyslova manželka.

⁵⁶ NOVOTNÝ, České dějiny I/III, s. 275.

⁵⁷ CDB II, č. 94, s. 89-91.

⁵⁸ CDB II, č. 280, s. 274.

⁵⁹ Tamže, č. 309, s. 306-307. Zvolený za kráľa bol však už v roku 1216 a reálne začal vládnuť po smrti svojho otca v roku 1230.

⁶⁰ HLADÍK, Dušan. *Dějiny kláštera Porta Coeli I.* Tišnov: Sursum, 1994, s. 112.

zbožné ženy 13. storočia.⁶¹ Annina duchovnosť nadväzuje tiež na sesternicu Alžbetu Durínsku.⁶²

V legende o sv. Anežke *Candor lucis aeternae*⁶³ sa spomína, ako slávni predkovia z kráľovského rodu, Přemysl a Konštancia a jej kráľovská rodina ozdobili jej vznešený pôvod.⁶⁴ Legendy sa skôr vyhýbajú konkrétnemu pomenovaniu osôb, v legende *Candor lucis aeternae* sa topos vznešeného pôvodu líši od väčšiny legiend konkretizáciou a individualizáciou. Hneď na začiatku je uvedené meno a postavenie otca na mieste, kde sú uvedené dôvody spísania legendy, konkretizácia pokračuje v prvej kapitole. Otca autor uvádza ako českého kráľa, ale jeho rodokmeň ďalej nemenuje, predpokladá jeho znalosť. Rod matky sa javí ako rovnako vznešený ako rodokmeň otca.⁶⁵ Spomína sa rodinné puto Konštancie a jej brata Ondreja, otca sv. Alžbety. Pripomínanie si sv. Alžbety bolo v okruhu spomínaných žien živé. Uhorsko-poľská kronika zachytáva model *imitatio Mariae*, keď informuje o tom, že Štefanovmu narodeniu predchádzalo zvestovanie matke Adelaide. Zjavil sa jej mučeník Štefan, po ktorom mala pomenovať svojho syna.⁶⁶

Podobný motív sa spája aj s narodením sv. Anežky Českej, keď mala Konštancia podľa legendy sen o narodení potomka, ktorý dosiahne svätosť. V sne vstúpila do komory, kde sa uchovávali jej drahocenné šaty, medzi ktorými zbadala visieť aj odev a plášť šedivej farby a povraz, aký používajú na opásanie sa sestry sv. Kláry. Prehovoril k nej hlas, ktorý povedal, aby sa nečudovala, lebo dieťa, ktoré čaká, bude také šaty nosiť a bude svetlom

⁶¹ Bola zmierlivým faktorom medzi v Bratislavským a pražským územím, založila klariský kláštor vo Vroclave, spolupracovala so sestrou Agnešou, založila cistercký kláštor so synom Boleslavom v Krzeszowie. Nechala sa pochovať vo svojej fundácii, kde sa klarisky starali o jej kult, avšak napriek spísaniu *vita*, ktoré hovorí o jej starostlivosti o biednych, sa Anna nestala svätou. Je považovaná za nasledovníčku sv. Hedvigy. MICHALSKI, Kobiety, s. 78-79.

⁶² Okrem príklonu k františkánom to dokazuje aj skutočnosť, že Anna získala niektoré relikvie už kanonizovanej Alžbety – cisterckám v Třebnici darovala rebro sv. Alžbety ozdobené zlatom a striebrom a Alžbetin pohrebný chrám v Marburgu obdarovala omšovým rúchom. DOLEŽEL, Jiří. Tišnovský tympanon. K rané účte a ikonografii sv. Alžběty Durynské. In *Studia Mediaevalia Bohemica*, 2011, roč. 3, č. 1, s. 53.

⁶³ Legenda sa dochovala v troch rukopisoch zo 14. storočia, sú najstarším dochovaným dokladom o uctievaní sv. Anežky. Všetky tri texty boli nájdené koncom 19. a v prvej polovici 20. storočia. VODEHNALOVÁ, Markéta. *Legenda o sv. Anežce České (ženská typologie v hagiografii vrcholného středověku)*. Magisterská diplomová práce. Brno: Masarykova universita, 2014, s. 4. Autorom legendy jej niekto z bratov mužského konventu v Prahe a doba vzniku bola približne v roku 1330. Tamže, s. 15.

⁶⁴ „*Ex inclita namque prosapia, utpote regie styrpis progenita, quia pater eius Premissilius dictus Ottacarus illustris rex Bohemorum – mater uero Constancia, soror domini Andree regis Vngarie patris sancte Elyzabeth et tota progenies utroque parente regalis, originem nobilem mmorum elegancia mirifice uenustauit.*“ VYSKOČIL, Kapis-trán Ján. *Legenda blahoslavené Anežky a čtyři listy sv. Kláry. Kritický rozbor*. Praha: Universum, 1932, s. 101.

⁶⁵ VODEHNALOVÁ, Legenda, s. 20.

⁶⁶ HOMZA, Martin. *Uhorsko-poľská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy*. Bratislava: Post Scriptum, 2009, s. 134-137. [ďalej len **UPK**] Ďalším príkladom je zvestovanie narodenia sv. Alžbety Durínskej. Pozri MARSINA, Richard. *Legendy stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov*. Budmerice: RAK, 1997, s. 147.

celého českého národa.⁶⁷ Stretávame sa opäť s motívom *imitatio Mariae* a tak, ako sa Panna Mária stáva matkou Ježiša Krista, sv. Helena matkou Konštantína, Adelaida matkou sv. Štefana, Konštancia sa stáva matkou významnej českej svätice Anežky, ktorá pochádzala z kráľovskej krvi.

Kronika Přibíka Pulkavu z Radenína bola napísaná v dvoch podobách, autor pôvodnú verziu upravil. Zmenil aj odstavec viažuci sa k smrti Konštancie. V prvej verzii diela uvádza, že v roku 1248 zomrela česká kráľovná a matka kráľa Václava, Kunhuta, ktorá postavila na Morave hrady Hodonín, Bzenec a Břeclav, v Uhorsku Trnavu a hrad Rotenstein. Spolu s dcérou, blahoslavenou Anežkou, založila špitál v Prahe, pražskému kostolu a kláštrotu sv. Františka, kde bola jej dcéra rehoľníčkou, dala vzácne klenoty. Táto Kunhuta založila na Morave kláštory cisterciiek v Oslavanoch a Tišnove, kde bola aj pochovaná.⁶⁸ V druhej verzii diela Pulkava píše, že 11. decembra 1240 zomrela česká kráľovná Konštancia, manželka Přemysla, ktorá založila na Morave dva kláštory pre cistercitzky – Tišnov, kde je pochovaná a Oslavany. Založila tam i hrady Hodonín, Břeclav a Bzenec. V Uhorsku postavila mesto Trnava (*Sambach Constanciae*) a vybudovala hrad Rotenstein.⁶⁹ V prvom uvedenom texte je spomenuté chybné meno českej kráľovnej. Kronikár v súvislosti s ňou spomína aj dcéru Agnešu, resp. dielo, ktoré budovali spolu a priamo ich prepája. Ozrejmjuje aktivity Konštancie nielen na Morave, ale aj v Prahe. V druhom citovanom texte meno Konštanciinej dcéry a ich spoločnú činnosť kronikár vynecháva, na prvom mieste je spomínaný

⁶⁷ *Františkánské prameny II.* Český Tešín, Bratislava: COR JESU, Serafín, 1994, s. 352. Je to hagiografický topos detstva, zrieknutia sa bohatstva. VODEHNALOVÁ, *Legenda*, s. 20-21, 25. „*Cuius mater, cum adhuc eam gestaret in utero, uidit sompnium euidentis presagium fiendorum. Videbatur enim sibi quod intraret cameram in qua uestes sue regie preciose et multe seruabantur. Quas conspiciens uidit inter eas pendere tunicam et pallium coloris grisei, ac cordam qua sorores ordinis sanctae Clare cinguntur. Cumque ualde miraretur quisnam uestem tam rude met simplicem inter uestimenta eius preciosa posuisset, audiuit uocem dicentem sibi „Noli mirari, quia proles quam porta tali ueste utetur, et erit lumen tocius gentis Bohemie!*“ VYSKOČIL, *Legenda*, s. 101-102. Porovnaj s Lk 1, 26-35.

⁶⁸ BLÁHOVÁ, Marie, ed. *Kroniky doby Karla IV.* Praha: Svoboda, 1987, s. 356 „*Deinde anno domini MCCXLVIII illustris Kunegundis, regina boemie, mater regis Wenceslai, vitam finivit in Domino. Hec quidem Kunegundis inter cetera virtutum opera, que diebus suis fecerat, edificavit in Moravia castra Godingen, Bysenecz et Lintemburg alias Brzeczlaw et in Ungaria civitatem Tirnow ac castrum Rotenstein. Fundavit etiam unacum filia sua beata Agnete hospitale Cruciferorum cum stella in pede pontis Pragensis deditque ecclesie Pragensi ac monasterio s. Francisci civitatis Pragensis, in quo eadem beata Agnes, filia sua, vita regulari professa degebat, multa preciosa clenodia. Similiter predicta Gunegundis donavit et fundavit in Moravia monasteria sanctimonialium ordinis Cisterciensis, videlicet Osslawan et tuschnowicz dotavitque eadem monasteria solempniter et in Tusnowecz monasterio est sepulta.*“ Pulkava, FRB V, s. 137-138.

⁶⁹ BLÁHOVÁ, *Kroniky*, s. 357. „*Anno domini MCCXL Constancia regina Boemie, coniunx olim Prziemisl regis, obiit III idus Decembris. Hec Constancia fundavit in Moravia duo monasteria, videlicet Tushowicz alias Tysniewicz, ubi corpolariter requiescit, et in Osslaw. Hec ambo monasteria sunt monialium Cisterciensis ordinis. Item in Moravia hec castra fundavit: Godin, Brzietislaw alias Leuchtemberg et Bistritz. Item construxit in Ungaria civitatem Tirnaw, que in vulgari Ungarico Sambach Constancie nuncupatur. Item in Ungaria Rotenstein castrum construxit. Eodem anno mortuus est Robertus, Olomoucensis episcopus.*“ Pulkava, FRB V, s. 137.

kláštor v Tišnove. Autor už správne uviedol rok smrti Konštancie (ale dátum je nesprávny) a taktiež správne je jej meno. Neprávom jej prikladá založenie kláštora v Oslavanoch. Kronikár prepísal text a časť z neho odstránil. Napriek tomu je spomínaný úryvok dôležitý. Okrem listín, ktoré hovoria o obdarovaní špitála, nachádzame informáciu o spolupráci a vplyve Konštancie na Agnešu aj v inom druhu prameňa.⁷⁰ Spomínajú sa tiež klenoty, ktoré darovala kráľovná pražskému kostolu. Informácia korešponduje so zmienkou o daroch od Konštancie pre svätovítsky chrám, ktoré starostlivo opatrovali po jej smrti v pražskom kostole.⁷¹ Matka sa z Prahy stiahla na Moravu za synom Přemyslom. V sídelnom meste zostala Agneša s bratom Václavom, s ktorým spolupracovala.⁷²

O tom, že zásadný význam mala pre Václava pamiatka jeho matky, vypovedá zmienka pochádzajúca z obdobia, keď už bola Konštancia mŕtva. Ide o formu sľubu, ktorý si dali český kráľ Václav a rakúsky vojvoda Fridrich v roku 1244, keď sa mali stretnúť v boji. Václav neprisahal na česť svojho otca, ale na vznešený pôvod Konštancie. Ak by nedodržel svoje kráľovské slovo, poškrvnenie povesti jeho matky by bolo preňho najväčšou potupou. Ak by sa nedostavil na určené vopred dohodnuté miesto, mal od Fridricha obdržať listinu s textom, v ktorom by bolo uvedené, že Václav sa nenarodil zákonne, ale ako syn verejnej neviestky. Obdobnú listinu mal v prípade nedodržania sľubu doručiť Václav Fridrichovi.⁷³ Ďalej sa uvádza, že ako zbabelý sa ukázal Fridrich, ale český kráľ bol natoľko zhovievavý, že mu danú dohodnutú písomnosť s ponižujúcim textom neposlal a Fridrich mal hanbu len medzi svojimi zainteresovanými. Avšak Václavovi to dopomohlo k jeho vojenským

⁷⁰ *Pulkavova kronika* vznikla na dvore Karola IV., text bol podrobený viacerým úpravám a postupne bol prepracovaný. Je ideologickým zdôvodnením jeho politiky, legitimacy. Poznáme päť recenzií kroniky, existuje zachovaná v početných prepisoch, opravách, text bol neustále dopĺňaný. Má všetky znaky kompilátu, vyskytujú sa v nej chyby. Prvá verzia mohla byť spracovaná po roku 1364 a pred rokom 1374, kedy už vznikla piata verzia. Presnejšie datovanie ostatných verzií kroniky nie je možné pre nedostatok dochovaných informácií. Pozri o tom BLÁHOVÁ, *Kroniky*, s. 572-577. Autor kroniky poznal legendu o sv. Anežke *Candor lucis aeternae*, ktorá vznikla okolo roku 1330, pôvodne sa dielo považovalo za počin Karolovej matky Elišky Přemyslovny, ktorá sa pokúsila o kanonizáciu Anežky, čo je ale už vyvrátené a autorom mal byť niekto z bratov konventu kláštora sv. Františka v Prahe. VODEHNALOVÁ, *Legenda*, s. 15.

⁷¹ Porovnaj s NOVOTNÝ, *České dějiny I/III*, s. 968.

⁷² Václav podporoval sestru v stavbe kláštora. Daroval Agneše pozemok na pravom brehu Vltavy blízko kostola sv. Haštala. Kráľ usadil v kostole sv. Jakuba rád menších bratov. Založenie kláštora sa odhaduje na rok 1231, čo by bolo len rok po smrti Přemysla Otakara I. Pozri SOUKUPOVÁ, Helena. *Klášteř svatě Anežky České*. Praha: Národní galerie, 1993, s. 8-9.

⁷³ BLÁHOVÁ, *Kroniky*, s. 357-358, Pulkava, FRB V, s. 139. „*Ego Wenclesaus, rex Boemie, non sum natus legitime, sed filius publice meretricis, et hoc protestatus sum, protestor, et quamdiu vixero, protestabor. Et ne unquam possim hoc vel mei successores negare, Fridericus, dux Austriae gloriosus, super hoc michi nec non successoribus meis privilegium dedit in presentia nobilium regni mei et suorum omnium ministerialium sui sigilli munimine roboratum ad perpetuam noticiam singulorum presencium Christi fidelium et eciam futurorum. Et in fine adiecit: Quod si ego Fridericus, dux Austriae, ad dictum locum in prefixo die non venero ad te, domine rex, prefatum privilegium in perpetuam meam et meorum successorum confusionem et infamiam et tocius ducatus mei recipiam obproprium sempiternum.*“

úspechom, podarilo sa mu spustošiť rakúske územie.⁷⁴ Konštancia už predtým bola spojená s témou cudzoložstva. Existovali dve predlohy, podľa ktorých mohla byť kráľovná posudzovaná – Jezábel a Panna Mária. Kráľovná mohla byť buď neprávom obvinená alebo skutočne vinná. Príbeh kráľovnej – cudzoložnice sa posunie a v strede záujmu sa ocitne dieťa, rastúci potomok, ktorý vykúpi matkinu cnosť a preukáže aj svoju vlastnú legitimitu.⁷⁵ Česť je kľúčovou kategóriou predmodernej spoločnosti, vnímanie cti v danej spoločnosti je priamo závislé na kategórii rodu a na tom, ako sa v praxi prejavovala rodová diferenciácia. Útoky na česť či spory o česť boli spájané s cudnosťou ženy, dobrou povestou dotyčnej, spochybnením jej sexuálnej morálky. Ak by sa toto potvrdilo, išlo by o naštrbenie legitimacy. Česť ženy je tu v podstate zástupným symbolom cti muža.⁷⁶

Reálna moc – kráľovská manželka

Konštancia spočiatku nevydávala listiny sama, dokazuje to listinný materiál, v ktorom je jej meno uvedené vedľa mena manžela.⁷⁷ V roku 1201 obdaroval Přemysl hradecký kláštor obcou Štěpánov a taktiež olomoucké biskupstvo, ktorému dal obec Drysice. V oboch donačných listinách sa spomína meno jeho manželky aj malého syna Vratislava.⁷⁸ Prvá listina bola signovaná pečaťou kráľovnej Konštancie, v druhej listine sú menovaní ako kráľovi spoločníci. Konštancia je spomínaná ako *regina Boemorum* napriek tomu, že vzťahy s Adelaidou neboli ešte definitívne vyriešené. Pápež uznal kráľovskú hodnosť Přemysla Otakara I. až v roku 1204. V listine z 15. apríla ho prvýkrát nazval kráľom,⁷⁹ v listine z 19. apríla jeho titul potvrdil a zmieňuje sa aj o samotnej korunovácii.⁸⁰ Z roku 1204 máme zachovanú listinu, v ktorej na popud Konštancie daroval panovník dedinu Týnčany istému Slavkovi. Konštancia je tu titulovaná ako kráľovná – *Constantie regine*.⁸¹ Konštancia manžela pravdepodobne sprevádzala na cestách, išlo aj o presuny medzi Prahou a Moravou, čo predpokladá

⁷⁴ BLÁHOVÁ, Kroniky, s. 258, Pulkava, FRB V, s. 139.

⁷⁵ Sir Tryamour. In HUDSON, Harriet, ed. *Four Middle English Romances*. Kalamazoo: TEAMS, Middle English Texts Series, 1996, s. 178-228; Octavian. In HUDSON, Harriet, ed. *Four Middle English Romances*. Kalamazoo: TEAMS, Middle English Texts Series, 1996, s. 45-114. Tieto texty poskytujú dva príklady krivo obvinených žien.

⁷⁶ Pozri MALANÍKOVÁ, Michaela a BOROVSÝ, Tomáš. Genderové aspekty sporů o česť v středověku. In *Spory o česť ve středověku a raném novověku*. Brno: Matice moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy, 2010, s. 114-117.

⁷⁷ CDB II, č. 86, s. 79-80. „*ego Primuzil dei gracia rex Boemorum, una cum coniuge mea Constantia, regina Boemie...*“; podobne: tamže, č. 238, s. 228-229, č. 245, s. 236-237, č. 332, s. 340.

⁷⁸ „*...et uxoris mee, filie regis Vngarorum et regine Boemorum, Constantie et filii mei Wratislay...*“ CDB II, č. 21, s. 17, „*...cum coniuge mea regina Constantia et filio meo Wratislao...*“ Tamže, č. 22, s. 18-20.

⁷⁹ Tamže, č. 39, s. 35-36.

⁸⁰ Tamže, č. 41, s. 37-38.

⁸¹ Tamže, č. 75, s. 66.

napr. listina vydaná v Znojme.⁸² V roku 1222 vydal kráľ Přemysl spoločne s Konštanciou listinu, ktorá sa viaže k rajhradskému konventu.⁸³ Z marca 1223 je listina, v ktorej daroval kráľ spolu so svojou manželkou dedinu Bukovany (Bukowan) a ďalších šesť pozemkov panám pri Kostole sv. Petra v Olomouci.⁸⁴ V listine, ktorá sa viaže k roku 1228 je uvedené, že boli povolaní na Moravu do Hodonína nemeckí rytieri. Rytierov usadila v meste Hodonín kráľovná a boli podriadení jej a jej synom a mali súdnu právomoc.⁸⁵ Kráľ a kráľovná sú spoločne spomínaní aj v ďalších listinách vydaných v roku 1233. V jednej riešila Konštancia problém obyvateľov mesta Bzenec v súvislosti s vinicami. Listina bola vydaná v Hodoníne a jej rozhodnutie bolo odobrené manželom Přemyslom. V druhej písomnosti bolo mešťanom v Bzenci potvrdené kráľom už predchádzajúce privilégium, Konštancia sa v tejto listine tiež spomína.⁸⁶

Konštanciina samostatná kancelária vynikala v produkcii diplomatického materiálu v rokoch 1197 – 1238. Jej stála činnosť v tejto oblasti spadá do obdobia, kedy deti dospievali, do prelomu dvadsiatych a tridsiatych rokov 13. storočia. V tridsiatych rokoch po smrti Přemysla Otakara I. vydávala listiny sama najmä v súvislosti so stavbou kláštora Porta coeli.⁸⁷

⁸² Tamže, č. 234, s. 225.

⁸³ Bolo ustanovené, že rajhradský konvent bude mať týždenný desiatok z mýta v Kunoviciach pod svojou správou, ustanovenie malo zabrániť navýšeniu mýta. Konventu bol potvrdený vínný desiatok, ktorý mu predtým potvrdil Bedřichov brat Vladislav a potvrdená vinica Miroslav. Kráľ nariadil vyplatiť konventu aj desiatok z vinice. Pozri FRIEDLOVÁ, Jitka. Príspevek k majetkovej a pozemkovej držbe kněžen a kráľoven do roku 1310. In *Mediaevalia Historica Bohemica*, 2017, roč. 20, č. 2, s. 45-83. „...Otacarus, qui et Premiz, dei gracia Boemorum rex et Constantia regina...“ CDB II, č. 238, s. 228-229.

⁸⁴ Kráľ potvrdil slobodu obce Klopotovice, chudobní boli oslobodení od platenia daní a poplatkov a tiež od prestavovania hradu. Ako jeho predchodca a brat Vladislav potvrdil výsadu podľa ktorej bola obec Klopotovice oslobodená od platenia všetkých daní a dávok pre olomoucký hrad. Pár tak učinil pre pokánie za svoje hriechy (*pro remedio peccatorum nostrorum*) a ide tu zároveň o preukázanie milosrdenstva. Pozri FRIEDLOVÁ, Príspevek, s. 45. „...ego Ottacarus, qui et Premizl, dei nutu tercius rex Boemie et dux Moraviae, cum coniuge mea Constantia, regina Boemie, pro remedio peccatorum nostrorum devotis virginibus circa ecclesiam beati Petri in Olomuchz Christo famulantibus in villa que vulgo dicitur Bukowan, tres terras ad Thynech pertinentes et tres que ibidem ad Olomucense castrum pertinebant, hereditario iure possidendas contulimus. Pauperes quoque earum a redificatione castrorum et ab omnibus tributorum, vectigalium ceterorumque huiusmodi exactionibus liberali munificentia absolvimus...“ CDB II, č. 245, s. 236-237.

⁸⁵ „C(onstancia) dei gracia Bohemorum regina [...] Sciant presentes et posteris, quod cum vilicum nostrum Petrum fures et latrones et alii malefici interfecissent in Godingen super regale civitatem ius nostrum conuocauimus viros honestos Theutnicos, et locauimus in ciuitate nostra tali iure: vt nulli dominio subditi essent, nec ulli seruirent, nisi michi et filiis meis.“ Tamže, s. 204, č. 189.

⁸⁶ „Et ut hec nostre benignitas donatio robur in perpetuum valiturum obtineat carissimus maritus noster dominus Otacarus qui et Premizl dei gracia rex Bohemorum et dux Morauorum.“ CDM II, č. 146, s. 148 „Ad maiorem rei cautelam ego Otacarus et domina Constantia regina Bohemorum presentem paginam impressione nostrorum sigillorum muniuimus coram testibus.“ Tamže, č. 147, s. 149.

⁸⁷ ŠPŮROVÁ, Markéta. Středoevropské zbožné ženy z panovníckého prostředí ve 13. století. In DOLEŽALOVÁ, Eva a ŠIMŮNEK, Robert, ed. *Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 232.

Rovnako postupovala napríklad aj Kunigunda,⁸⁸ ktorá dostala od manžela do vlastníctva Sandecko a ako zvrchovaná pani pôsobila na Spiši.⁸⁹ Konštancia mala hodnostárov, ktorí jej slúžili. Od začiatku 13. storočia sa objavuje viac záznamov o dvorských úradníkoch pannoníčov.⁹⁰ V roku 1207 sa spomína kráľovnin stolník Vojslav,⁹¹ v roku 1211 sa stretávame s menom Reinhard, ktorý bol sudcom.⁹² Zmienka o sudcoch dvora kráľovnej Konštancie je aj v listine z roku 1233, ktorú vydala spolu so synom Václavom I.⁹³ Z roku 1218 máme správu o podkomorníkovi Konštancie, Holasovi.⁹⁴ V roku 1228 sa objavuje meno komorníka kráľovnej Juraja,⁹⁵ máme správu aj o ďalšom komorníkovi Konštancie menom Scamponoy.⁹⁶

O významnom postavení Konštancie svedčí dopis, ktorý jej poslal pápež Gregor IX. v roku 1228. Vyjadril v ňom vďaku za jej náklonnosť, sľubuje, že on jej tiež zachová priazeň, z ktorej sa bude tešiť i celý jej rod.⁹⁷ Pasovský biskup Wolfger dal pre Konštanciu údajne zhotoviť dar, ktorý jej poslal. Malo ísť o súknom potiahnuté sedlo pre českú kráľovnú.⁹⁸

⁸⁸ MICHALSKI, *Kobiety*, s. 71.

⁸⁹ HOMZA, Martin. Svätá Kunigunda a Spiš. In GŁADKIEWICZ, Ryszard a HOMZA, Martin ed. *Terra Scepusiensis*. Levoča; Wrocław: LÚČ, 2003, s. 384. M. Homza uvádza na porovnanie tiež Konštanciu. Spomína nielen dar od Přemysla na Morave, ale aj dar od Bela III. v Uhorsku. Toto tvrdenie preberá od B. Varsika. Varsik však neuvádza, že by Konštancia dostala od Bela III. nejaké majetky. Pozri VARSÍK, Branislav. *Zo slovenského stredoveku*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972. Vznikla tu akási dezinterpretácia faktov. V čase dohodnutia sobáša Konštancie a Přemysla bol Belo pravdepodobne už tri roky mŕtvy, ťažko teda obdaroval svoju dcéru. Jedine, že by jej územie dal, keď sa mala vydať za Fridricha Švábskeho, ten však zahynul v roku 1191 a v priebehu nasledujúcich rokov sa mohli udalosti meniť, takže toto nepredpokladám. Navyše, o niekoľko strán ďalej si M. Homza protirečí, pretože aj on uvádza ako rok uzavretia manželstva 1199 a pri tejto konkrétnej príležitosti mala dané majetky obdržať. HOMZA, Svätá Kunigunda, s. 397. Rok 1199 tiež nie je jednoznačne doložený ako dátum tohto sobáša, hoci je pravdepodobný.

⁹⁰ Máme správy o Sezemovi, komorníkovi kráľovnej Judity „...*Zezema camerarius regine Boemorum...*“ CDB I, č. 251, s. 224. Jeho meno spomína aj Vincencius, pozri *Letopis Vincenciův*. In EMLER, Josef a TOMEK V. Václav, ed. *Fontes rerum Bohemiarum II*. Praha: Nákladem Musea království českého, 1874, s. 458. [ďalej len FRB II] Taktiež je spomínaný Holaz, komorník Helichy, manželky Konráda II. Ota. „...*Cholaz, camerarius meus...*“ CDB I, č. 322, s. 295.

⁹¹ „...*Woizlaus dapifer regine...*“ CDB II, č. 74, s. 66.

⁹² „...*Reynhadro iudice regine...*“ Tamže, č. 90, s. 88.

⁹³ „...*nec iudicibus nostris curialibus vel beneficiariis aliquid inde utilitatis proveniat...*“ CDB III/1, č. 57, s. 59-61.

⁹⁴ „...*Holatz, subcamerarius regine.*“ CDB II, č. 153, s. 143.

⁹⁵ „...*Jurich camerarius regine...*“ Tamže, č. 321, s. 323.

⁹⁶ „...*Scamponoys camerarius regine...*“ Tamže, č. 332, s. 341.

⁹⁷ CDB II, č. 317, s. 313. V priazni pápeža Inocenta III. bol aj Konštancin brat Imrich, ktorý sa angažoval napr. v boji proti bulharským bogomilom, v prevedení Srbov na rímsko-katolícku vieru. Zasiahol tiež na popud pápeža do sporov v Nemecku v boji medzi Otom Brunšvickým a Filipom Švábskym. O dobrých vzťahoch svedčí aj to, ako pápež Imricha nazýva. „...*illustris regis Vngarie...*“ CDB II, č. 9, s. 9. Přemysl, ktorý o týchto dobrých vzťahoch svojho švagra s pápežskou stolicou vedel, zdôrazňoval priateľstvo s Imrichom v listinách adresovaných pápežovi. CDB II, č. 8, s. 7.

⁹⁸ NOVOTNÝ, *České dějiny I/III*, s. 258, 259.

S menom Konštancie sa spájajú aj listiny označené ako falzá. Nimi sa však v tejto štúdiu nebudem zaoberať, falzá zhrnula vo svojej práci Jitka Friedlová.⁹⁹ Ide o donácie¹⁰⁰ či udelenia práv mestám,¹⁰¹ slobôd obyvateľom.¹⁰²

Reálna moc – kráľovská matka

Ako vdova vydávala kráľovná listiny sama,¹⁰³ ďalšie spolu so synom Přemyslom. V januári 1233 vydali spolu v Olomouci donáciu pre rehoľníčky pri kostole sv. Petra, išlo o pozemok v dedine Drozdowic. Kráľovná poskytla slobodu chudobným obývajúcim tento pozemok. V listine je opäť pripomenuté, že matka a syn konajú v podstate akt pokánia za svoje hriechy, aj za hriechy predkov.¹⁰⁴ Po smrti Přemysla Otakara I., keď ešte nebol vybudovaný kláštor, zostávala Konštancia na dvore. V tomto čase matka vplývala na svojho syna Václava, ktorý bol nástupcom na tróne.¹⁰⁵ Vo viacerých listinách, ktoré vydal Václav I., sa spomína jej meno v súvislosti s predmetom listiny. Niektoré pramene priamo dosvedčujú spoluprácu matky a Václava najmä vo veci týkajúcej sa tišnovského kláštora.¹⁰⁶ Dokladom

⁹⁹ Pozri FRIEDLOVÁ, Majetkové zajištění, s. 98-103. Ako falzá listiny označuje G. Friedrich vo svojej práci uverejnenej v roku 1897, ako uvádza J. Friedlová. Tamže, s. 98.

¹⁰⁰ Donačná listina Konštancie a Přemysla Otakara I. z marca 1218 Štefanovi, ktorému pár za vernosť, oddanosť a poslušnosť potvrdil slobody, ktoré mu dal moravský markgróf Vladislav Jindřich. CDB II, č. 373, s. 407-409. K roku 1201 sa viaže kráľovská donácia, v ktorej je podpísaná kráľovná Konštancia. Hradištskému kláštoru sv. Štefana pri Olomouci podrobila slobodu dedín z breclavskej provincie. Taktiež sa donácia týkala obce Ostrovany, ktorú dala kláštoru. Kráľovná myslela darom na dobrú povesť svojho muža i svojich synov. CDB II, č. 354, s. 368-370.

¹⁰¹ V listine viažucej sa k 6. januáru 1214 Vladislav Jindřich, moravský markgróf, udelil práva mestu Bzenec, oslobodil tiež mešťanov na dobu tridsať rokov, aby nemuseli platiť každoročne tak, ako to museli robiť v prípade Konštancie. CDM II, č. 64, s. 75-76. KNOFLÍČKOVÁ, Konstancie Uherská, s. 10.

¹⁰² Listina z roku 1223, v ktorej Přemysl Otakar I. poskytol obyvateľom mesta Břeclav slobodu a urobil tak na žiadosť svojej manželky Konštancie. CDM II, č. 148, s. 150.

¹⁰³ Uvedená ako: „...Constantia, dei gracia Boemorum regina...“ Pozri CDB III/1, č. 57, s. 59-61; tiež CDB III/1, č. 103, s. 121-123. Listina je z roku 1235. Konštancia bola aktívna až do svojej smrti. „Constantia, dei gracia quondam Boemie regina...“ CDB III/2, č. 258, s. 350-351.

¹⁰⁴ „...ego Constantia, dei gracia regina Boemie, et Premisl, filius meus, eadem gracia marchio Moraviae mecum pro remedio animarum nostrarum et predecessorum nostrum devotis virginibus circa ecclesiam sancti Petri in Olmuc Christo famulantibus terram ad castrum Gradecense pertinentem in willa, que dicitur Drozdowic, contulimus iure hereditario in perpetuum pacifice possidendam, pauperibus super fundum earumdem in predicta willa residentibus eandem, quam wille Olomucensi episcopatu antiquitus collate habent, plene et absolute indulgentes libertatem.“ CDB III/1, č. 29, s. 27.

¹⁰⁵ „...neopouštějíc sprvu dvora, pomáhala udržovati tradice politiky Přemyslovy, majíc na syna značný vliv. Významné postavení, kterého svým zemím získal Přemysl, trvá tedy i nyní a ani způsob, jímž na venek docházelo výrazu, se nemění.“ NOVOTNÝ, České dějiny I/III, s. 642.

¹⁰⁶ Pozri napr. CDB III/1, č. 180, s. 223-225, CDB III/2, č. 227, s. 305-306.

kooperácie sú aj tzv. vidžínske listiny z roku 1233.¹⁰⁷ Kráľovná vydala v Tišnove donačnú listinu viažucu sa k roku 1233, v ktorej bolo jej rozhodnutie potvrdené synom kráľom Václavom.¹⁰⁸ V listine, ktorá sa viaže k roku 1234, je Konštancia taktiež spomenutá a spomína sa aj jej dcéra Anežka. Listinu vydal syn Václav, ktorý udelil slobody Rajnhardovi Čiernemu z Prahy.¹⁰⁹ Listina z októbra 1234 bola vydaná v Znojme a týka sa obdarovania kláštora Porta Coeli v Tišnove, vydal ju Konštanciin syn Přemysl, jeho matka je tu spomínaná, pretože syn konal na jej žiadosť, listinu potvrdil aj Václav.¹¹⁰ V roku 1235 darovala Konštancia špitálu patriacemu kláštora sv. Františka v Prahe, v ktorom pôsobila jej dcéra Anežka ako abatiša, majetky, ktoré kúpila od bratov špitálu sv. Panny Márie rádu nemeckých rytierov.¹¹¹ Konštanciine kroky boli v úzkej súčinnosti s aktivitami jej dcéry Anežky, potvrdzuje to podporu dcéry a jej snáh v pražskom prostredí. Listinou z roku 1235 daroval Konštanciin syn Přemysl sestrám cisterciťkám a abatiši kláštora v Tišnove dedinu Lomničku s lúkami, lesmi, vodstvom, rybami, zverou. V tomto dokumente je aj zápis o Konštanciinej podpore syna, ktorému dala 100 hrivien striebra.¹¹²

Významnou funkciou kráľovnej bolo udržiavanie mieru v krajine (*imitatio Mariae*). Konštancia bola mierotvorkyňou v prípade konfliktu synov. V auguste v roku 1237 sa odohral spor medzi bratmi Václavom a Přemyslom. Vtedy sa Přemysl postavil proti svojmu bratovi druhýkrát, konfliktov mohlo byť medzi nimi viac. V roku 1233 na Moravu vtrhol Fridrich Bojovný z rodu Babenbergovcov, ktorý stál na čele Rakúska. Dobil niekoľko hradov a Přemysl sa stal jeho spojencom. Václav musel vojensky upokojovať situáciu na

¹⁰⁷ CDB III/1, č. 30, 31, 32, 33, s. 28-33, o vidžínskych listinách pozri bližšie napr. JOACHIMOVÁ, Jiřina. Fundace královny Konstancie a pražské statky německých rytířů. In *Umění*, 1968, roč. 16, č. 5, s. 495-501, ŠILHAN, Jindřich. Počátky tišnovského kláštera. In *Vlastivědný věstník moravský*, 1987, roč. 39, č. 3, s. 311-320, KLÁTIL, Rudolf. *Paměti Předklášteří a tišnovského kláštera „Porta Coeli.“* Předklášteří: Nákladem sdružení pro postavení pomníku v Předklášteří, 1925.

¹⁰⁸ CDB III/1, č. 57, s. 59-61.

¹⁰⁹ „...nos Wenczelus, dei gratia quartus rex Boemorum, eynardo nigro, civi Pragensi, et liberis eius in perpetuum.[...], quod nos ad instantem petitionem matris nostre Constancie, serenissime regine Boemie, et karissime sororis Agnetis virginis preclarissime...“ CDB III/1, č. 64, s. 67-68.

¹¹⁰ „quod nos ad pias preces inclite matris nostre Constancie, regine Boemorum, monasterio, quod Porta celi vocatur, in quo religiosissimus conventus dominarum ordinis Cysterciensis cepit deo et gloriosissime matri eius beate Marie servire, dedimus fundum et locum in Thusnouich, ubi deo in perpetuum serviant...“ CDB III/1, č. 88, s. 97-100. O obsahu listiny viac FRIEDLOVÁ, Majetkové zajištění, s. 101-103.

¹¹¹ „Constantia, dei gratia Bohemorum regina, omnibus Christi fidelibus presens scriptum inspecturis in vero salutari salutem. Noverittam presens hominum etas, quam in Christo succesura posteritas, quod nos hospitali claustris sancti Francisci in Praga domine Agnetis, dilecte filie nostre illustris, pro remedio anime nostre omnem hereditatem, quam emimus a fratribus hospitalis sancte Marie domus Theutonicorum, contulimus, videlicet villas:...“ CDB III/1, č. 103, s. 121-123.

¹¹² „...Illustris autem mater nostra, sicut domina pia et benigna, considerans in aliquibus rebus defectum nostrum, dedit nobis centum marcas argenti, ne ipsa videretur nobis esse gravis et onerosa, et ne possimus ei inputare, quod nostri marchionatus minueret impendia, sed utriusque hoc accideret, quod utriusque commodis accederet...“ CDB III/1, č. 113, s. 139-140.

Morave. V roku 1237 sa kráľ ujal kontroly nad celou Moravou a jeho brat Přemysl odišiel do Uhorska k Belovi IV.¹¹³ Uhorský kráľ sa ocitol v úlohe akéhosi prostredníka medzi rozhádanými bratmi pri vyjednávaní, ktoré bolo úspešné a Přemysl sa vrátil späť na Moravu. Bola mu vrátená hodnosť markgrófa, Václav mu ponechal vládu nad Olomouckom a Opavskom, no zároveň brata potrestal a Břeclavsko a Hodonínsko zveril Oldřichovi zo Spanheimu, ktorý bol synom jeho sestry Judity a korutánskeho vojvodu Bernarda, teda bol vnukom Konštancie.¹¹⁴ Za Přemysla sa neprihováral len bratanec Belo IV., ale aj matka Konštancia. V roku 1233, v čase, keď boli jej synovia rozhádaní a situácia na Morave bola nepokojná, je doložený jej pobyt na Morave.¹¹⁵ Rozhádání synovia by boli pre matku v čase výstavby tišnovského kláštora záťažou, mohla byť narušená vzájomná spolupráca. Práve Přemysl jej daroval majetky na Morave, na ktorých mohla založiť kláštor,¹¹⁶ vďaka nemu sa pre toto miesto rozhodla, hoci, ako jej syn píše, pôvodne sa jeho otec „*vir magne virtutis et fame*“ rozhodol „*pro loco, qui vocatur Trebow*.“ Václav toto potvrdil a schválil, v prospech svojej matky teda synovia spolupracovali.¹¹⁷ Úloha zmierovateľky (tzv. *mediačná úloha*) je doložená u mnohých žien či kráľovien – vdov.¹¹⁸ S funkciou zmierovateľky je vždy spojený hrozivý vojnový konflikt, ktorému sa žena snaží zabrániť,¹¹⁹ podobný model sa nachádza už v Starom zákone.¹²⁰

Zakladateľka kláštora

Tvorba tzv. *Klosterpolitik* je spätá nielen s mužmi – kráľmi, ale aj so ženami, ktoré sa podieľali na zakladaní kláštorov alebo ich obdarovávaní.¹²¹ Mníšske spoločenstvo bolo

¹¹³ HLADÍK, Dějiny kláštera, s. 110.

¹¹⁴ FUTÁK, Peter a PLAČEK, Miroslav. Královna a králové, Hodonín za rozkvětu českého státu 1200 – 1412. In PLAČEK, Miroslav, ed. *Hodonín. Dějiny města do roku 1948*. Hodonín: Mesto Hodonín, 2008, s. 70.

¹¹⁵ CDM II, č. 235, s. 257-259. Onedlho po poslednom uzmiernení bratov Přemysl zomrel. HLADÍK, s. 110.

¹¹⁶ CDB III/1, č. 88, s. 97-100.

¹¹⁷ Tamže, s. 98.

¹¹⁸ Příhovor Agneše mal zachrániť duchovného spoločníka budúcej svätice Alžbety pred hnevom Přemysla Otakara I. Viac o tom napr. NOVOTNÝ, České dějiny I/III, s. 558-573. Budúca svätica tiež zmierila Václava s jeho synom Přemyslom Otakarom II. KALISTA, Zdeněk. Anežka Přemyslovna. In ČECHURA, Jaroslav; KAREŠOVÁ, Zdena; PRAŽÁK, Jiří, ed. *Královny a kněžny české*. Praha: X-Egem, Nova, Knižný klub, 1996, s. 74. Salomea urobila dokonca tzv. zmierovateľskú misiu, keď sprostredkovala sobáš Kunigundy a Boleslava. HOLLÝ, Karol. Kňazná Salomea a uhorsko-poľské vzťahy v rokoch 1214 – 1241. In *Historický časopis*, 2005, roč. 53, č. 1, s. 25. Spomenutý motív je prítomný aj u Adelaidy. HOMZA, Pokus o interpretáciu, s. 380.

¹¹⁹ Margita, dcéra Bela IV., sestra Štefana V. a budúca svätica zmierila znepriatelené strany, otca a syna, čo bolo spečatené prísahou na evanjeliá a drevený kríž a prijatím „*márnotratného syna späť do otcovej priazne*.“ ZUPKA, Rex eris, s. 220.

¹²⁰ 1 Sam 25, 2-44.

¹²¹ „*Wydaje się, że historycy wciąż jeszcze nie doceniają ogromnej roli, jaką odgrywały klasztory żeńskie w życiu społeczeństwa, a zwłaszcza w życiu kobiet i Kościoła. Rola ta nie ograniczała się tylko do rozwiązywania tzw.*

vybavené benefitmi za účelom pestovania memórie rodu, a to platilo v celej Európe.¹²² Založenie kláštora bol spôsob odčinenia hriechov, zbožný čin *pro anima*, modlitby a obety sestier mali ulaviť dušiam mŕtveho Přemysla kráľa, Konštancie a ich detí. Takto bol vnímaný tišnovský kláštor, čo dokazuje listina markgrófa Přemysla, jedného zo zakladateľov. Uvádza v nej dôvody stavby, aj to, že to bol skutočne prostriedok kompenzácie vín.¹²³ Zároveň vnímam nábožnosť kráľovnej – vdovy, môže ísť o vyrovnanie sa s osobnou traumou. Tou mohli byť v tomto prípade komplikované okolnosti sobáša či postoj k prvorodenému synovi Přemysla Otakara I. Žena si taktiež mohla nahrádzať utlmenú politickú aktivitu či reprezentáciu a energiu vkladať do aktivít súvisiacich so zbožnými skutkami. To dokazujú jej samotné slová a transformácia kráľovnej na služobníčku Ježiša.¹²⁴ Jiří Doležel pripúšťa, že rovnako ako Annu a Anežku mohla Konštanciu ovplyvňovať jej neter Alžbeta Durínska. Jej svätorečenie v roku 1235 chápali Arpádovci ako oslávenie vlastnej dynastie. Svätica sa nestala vzorom len pre svoju tetu a sesternice, ale aj pre svoje netere z rodu Arpádovcov, Markétu a Kunigundu, ktoré sa tiež stali svätými. Povešť o Alžbetinom príkladnom živote sa šírila už počas jej života a vzťahy medzi ňou a tetou Konštanciou boli dobré, na rozdiel od vzťahu manželov oboch žien, v ktorom vládlo napätie.¹²⁵ Je možné, že Konštancia pri niesla kult novej svätice do českého prostredia. Bola pravdepodobne objednávateľkou diela, ktoré sa dnes nazýva *tišnovský tympanon* a ktoré môže zobrazovať práve Alžbetu Durínsku. V tom prípade by to bolo jedno z najstarších vyobrazení svätice pravdepodobne

---

kwestii kobiecej (aut maritus aut murus), ale przede wszystkim stanowiła znaczący wkład w rozwój gospodarczy, społeczny, kulturalny i religijny kraju.“ GAŚSIOROWSKA, Patrycja. Średniowieczne klaryski w polskiej historiografii. In OŹOG, Krzysztof; SZCZUR, Stanisław, ed. *Polska a jej sąsiedzi w późnym średniowieczu*. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2000, s. 364. V strednej a východnej Európe (v západnej skôr) bola v 10. – 13. storočí potreba sakralizovať moc, dynastiu, a to aj prostredníctvom panovníčky, matky, najčastejšie vdovy (*imitatio Helenae*). HOMZA, *Imitatio Helenae*, s. 255. Pojem *imitatio Helenae* zaviedla J. A. McNamara, rozlišuje tiež medzi Helenou, ktorá vystupuje sama za seba a modelom *imitatio Helenae et Constantini*. McNAMARA, Jo Ann. *Imitatio Helenae: Sainthood as an Attribute of Queenship*. In STICCA, Sandro, ed. *Saints: Studies in Hagiography*. New York: Medieval Renaissance Texts and Studies, 1996, s. 51-80. McNamara hovorí o Helene nielen ako o žene, ktorá pomohla pri prechode krajiny na kresťanstvo, ale tiež sa podieľala na rozvoji cirkvi – stavala kostoly, kláštory, podporovala mníšsky život, legitimizovala synovu moc a posväcovala ju. M. Homza uvádza ďalšie znaky, pripodobňovanie Heleny k Panne Márii a už zmieňovanú zmierovateľskú úlohu. HOMZA, *Imitatio Helenae*, s. 228.

¹²² DUBY, Georges. *Damy XII wieku*. CHOIŃSKA, Alicja; CHOIŃSKI Krzysztof, trans. Warszawa: Czytelnik, 2000, s. 117. Pestovanie memórie rodu praktizovala napríklad chorvátska Jelena (Helena), ktorá založila sakrálno-memoriálny komplex v Otoku. Ten sa stal identifikačným symbolom dynastie a štátnosti. HOMZA, *Imitatio Helenae*, s. 250. Stavba bola zároveň nekropola, podobne ako Porta Coeli.

¹²³ CDB III/1, č. 88, s. 97-100.

¹²⁴ CDB III/2, s. 350, č. 258. V stredoveku išlo o bežný topos. O možných dôvodoch založenia kláštora píše napr. VYSKOČIL, Kapistrán Ján. *Blahoslavená Anežka Česká. Kulturní obraz svěřice XIII. století*. Praha: Universum, 1933, s. 26-54.

¹²⁵ Alžbetin manžel Ludovít Durínsky zasahoval do politických plánov českého kráľa a nepriamo sa podieľal na neúspechu sobáša Anežky s Henrichom Štaufským. Pozri DOLEŽEL, *Tišnovský tympanon*, s. 52-53.

z rokov 1235 – 1240, teda je možné, že vzniklo na sklonku života kráľovnej – vdovy.¹²⁶ Podoba na diele bola dlho stotožňovaná so zakladateľkou kláštora. Existujú však argumenty, či už ikonografického charakteru, alebo objasňujúce historické súvislosti, ktoré podporujú názor, že ide o Alžbetu.¹²⁷ Alžbeta bola uctievaná aj na majetkoch Konštancie na uhorskom území, kult je doložený v Trnave v kláštore damiánok. Rád pre ženy tu bol založený v rokoch 1235 – 1239 pravdepodobne z iniciatívy františkánov, ktorých príchod do Trnavy sa kladie do roku 1230. V rokoch 1235 – 1239 už Trnava nepatrila Konštancii, ale Belovi IV. 1. júna 1235 bola svätorečená Alžbeta,¹²⁸ damiánky si ju zvolili za patrónku.¹²⁹ Na voľbe patrónky konventu sa mohol podieľať Belo IV., Anežka, ale taktiež samotná Konštancia. Odkaz na sv. Alžbetu sa nachádza aj v legende o sv. Anežke, keď rozvíja topos o jej vznešenom pôvode. Zároveň je tu jej matka Konštancia spomínaná (spoločne s Přemyslom Otakárom I.) v jednej línii so sv. Alžbetou, resp. pôvod matky rozvádza autor viac, ako pôvod otca. Môže predpokladať znalosť rodu Přemyslovcov,¹³⁰ alebo prikladá väčšiu váhu práve línii, ktorú sv. Agneša „dedí“ po matke. Od počiatkov tišnovského opátstva až do 18. storočia mala medzi konventným kostolom a prepoštvom existovať kaplnka s patrocíniom sv. Kataríny. Jednou z možností je, že to bolo súkromné oratórium Konštancie.¹³¹ Kaplnkou sv. Kataríny sa podrobne zaoberá L. Belcredi, ktorý uvažuje o jej viacerých možných funkciách. Mala byť postavená skôr ako hlavný Chrám Nanebovzatia Panny Márie, mohla slúžiť ako dočasný kostol, taktiež na pohrebné účely. Autor spomína aj tympanón objavený v Tišnove a predpokladá jeho umiestnenie nad kaplnkou sv. Kataríny. Zodpovedajú tomu rozmery aj datovanie k roku 1240. Avšak za osobu zobrazenú na tympanóne považuje zakladateľku Konštanciu.¹³²

Motivácia zakladateľov je podčiarknutá monumentálnym prezdobeným a architektonicky komplikovaným portálom nad vchodom do hlavného chrámu.¹³³ Analogickým

¹²⁶ Tamže, s. 62.

¹²⁷ Tamže, s. 33-64.

¹²⁸ SLIVKA, Michal. Funkcia cirkevných inštitúcií pri urbanizácii Trnavy. In *Trnava 1988*. Bratislava: Obzor, 1991, s. 25-26.

¹²⁹ V Trnave bolo ešte staršie špitálske patrocínium, ktoré sa stalo potom centrom pôsobenia františkánov späté s kultom Nájdenia sv. Kríža a menom sv. Heleny. Tamže, s. 26.

¹³⁰ „*Ex inclita namque prosapia, utpote regie styrpis progenita, quia pater eius Premisslius dictus Otacarus illustris rex Bohemorum – mater vero Constancia, soror domini Andree regis Ungarie patris sancte Elyzabeth et tota progenies utroque parente regalis, origenem nobilem morum elegancia mirifice venustavit.*“ VYSKOČIL, Legenda, s. 101.

¹³¹ Pozri DOLEŽEL, Tišnovský tympanon, s. 60.

¹³² BELCREDI, Ludvík. Archeologický výzkum kaple svätej Kateřiny a areálu kláštera Porta coeli v Předklášteří u Tišnova. In *Archeologia Historica*, 1993, roč. 18, č. 1, s. 334, 339.

¹³³ V centre portálu je umiestnený tympanón, v jeho hornej časti sedí na oblúku dúhy Spasiteľ so svätožiarou okolo hlavy, do ktorej je vložený grécky kríž. Kristus zdvihnutou pravou dvoma prstami žehná svetu.

dielom je napr. tympanón z kláštora sv. Juraja, ktorý dala zhotoviť na začiatku 13. storočia abatiša Anežka.¹³⁴ Helena Soukupová vyslovila domnienku, že akýmsi predstupňom portálu z Porta coeli bol portál Porta speciosa, ktorý dal postaviť Konštančin otec Belo III. v Ostrihome. Tento bol zničený v roku 1764, ale je známy z fragmentov a obrazu.¹³⁵ Môže to znamenať nadväznosť nielen na českú tradíciu, ale aj odkaz na uhorské prostredie, čo však zostáva len v rovine dohadov.

V ľavej ruke má zatvorenú knihu života, išlo teda o mauzóleum. Obklopujú ho symboly štyroch evanjelistov. Hore je orol a polpostava anjela, dole sú lev s býkom. Pri nohách Ježiša kľačia zakladatelia a donátori kláštora, v hlbokom predklone držia model kostola. Je to trojloďová bazilika, nad ktorou sa naľavo skláňa kráľ. Predpokladalo sa, že ide o markgrófa Přemysla, ale proti tomu stojí argument, že postava má na hlave korunu, musí ísť teda o kráľa. Za ním stojí Panna Mária, jej ruky smerujú k postave Spasiteľa. Napravo je kráľovná Konštancia, model kostola drží oboma rukami, ako kráľ, avšak neskláňa sa tak hlboko. Na hlave má korunu, pod ňou závoj, ktorý jej splýva na ramená. Oblečené má rúcho a na ňom plášť. Stojí za ňou Ján Krstiteľ, ktorý tiež ukazuje rukou na postavu sediaceho Krista. FLÍDR, Aleš. *Porta Coeli*. Diplomová práca. Brno: Masarykova Univerzita, Filozofická fakulta, 2004, s. 15-19, resp. 13-17. „Druhotné vloženie portálu bolo vyvoláno snahou kráľovny o reprezentaci jejího zakladatelského počínu, její požadavky na vizuální koncepci portálové architektury se zřejmě časem ještě více a více stupňovali. O této snaze vypovídá nejen postupné rozšiřování základů.“ Tamže, s. 80.

¹³⁴ Anežka bola opátkou kláštora, ktorý vznikol pričinením Mlady. Preto podporovala jej uctievanie. V ľavom poli kľačí Anežka, v pravom jej brat Přemysl Otakar I., v strede tróni Madona, ktorej sa kľaňajú predchodkyne Anežky – vľavo Mlada a vpravo Berta. Pozri KUBÍN, Sedm přemyslovských kultů, s. 156. Taktiež je možné spomenúť dielo predstavenej Kunhuty, dcéry Přemysla Otakara II. a Kunigundy Mačvianskej, miniatúru na svätajurskom plenári približne z roku 1307. Ústredným motívom je Trojica, ku ktorej naťahuje svoje ruky na jednej strane Mlada, na druhej strane sv. Ľudmila. Tamže, s. 158. Napriek tomu, že Mladin kult existoval, táto potenciálna svätica sa nikdy nezaradila do panteónu českých svätcov. V Kunhutinom diele je zobrazená so svätoužiarou. Podobné diela ako tišnovský hlavný tympanón slúžili dobovej propagande, ukázkovým príkladom je votívny obraz Jána Očka z Vlašimi z roku 1371. Je rozdelený na dve časti, nebeskú a svetskú. Ústredným motívom vrchnej nebeskej časti je sediaca Panna Mária so Spasiteľom v rukách, po jej pravici a ľavici kľačia dve postavy s korunami na hlave – Karol IV. a Václav IV., za Karolom stojí sv. Žigmund a za Václavom sv. Václav. Obraz je na rozdiel od tympanónu dotiahnutý do dokonalosti. V jeho druhej svetskej časti je zobrazený kľačiaci Ján Očko, pražský arcibiskup, donátor obrazu a okolo neho sú významní svätci krajiny, sv. Prokop, sv. Vojtech, sv. Vít, sv. Ľudmila.

¹³⁵ SOUKUPOVÁ, Helena. Zur Datierung und Interpretation des Westportals des Zisterzienserinnenklosters Porta coeli in Tišnov. In *Umění*, 2004, roč. 52, č. 4, s. 298. Porta speciosa pozri napr. olejomalbu neznámeho maliara pred rokom 1871. *Porta speciosa*. [online] Dostupné na: <<https://mek.oszk.hu/01900/01992/html/index1141.html>> [2023-12-23] Centrálnou postavou je Panna Mária sediaca na tróne, ktorá drží v náručí Krista, po bokoch sú postavy sv. Vojtecha a sv. Štefana. Sú použité motívy levov, kráľ Belo III. sa skláňa pred Kristom a jeho Matkou. Ďalej sú použité motívy anjelov, po bokoch sú zobrazení Daniel, Zachariáš, Izaiáš, Ezechiel, nechýba postava Jána Krstiteľa, ktorá je prítomná aj na tišnovskom tympanóne a pravdepodobne Jeremiáš. Ďalej sú tu postavy sv. Jána, sv. Petra, sv. Vojtecha a sv. Pavla, sv. Mikuláša a sv. Matúša. Spoločne s Belom III. sa pred Pannou Máriou a Ježišom skláňa aj ostrihomský arcibiskup Jób. Pozri *Porta speciosa (Esztergom)*. [online] Dostupné na: <https://www.hungart.hu/vezetes/portas_h.html> [2023-12-23] Pozri tiež DERCSÉNYI, Dézsö. *Az Esztergomi Porta speciosa*. Budapest: Stephaneum nyomda, 1947, s. 6-7.

Konštanciine majetky na moravskej strane, ktoré získala po smrti Přemysla Otakara I., potvrdil pápež.¹³⁶ Kráľovná mala podporu olomouckého biskupa Róberta.¹³⁷ Založenie kláštora znamenalo rozšírenie a upevnenie ženskej odnože rádu cistercitov na Morave. Potvrdenie donácie pápežom bolo bežné, napríklad aj v prípade krakovsko-sandomierskej Kunigundy, ktorá nechala vystavať kláštor v Starom Sączu,¹³⁸ jej verným podporovateľom bol krakovský biskup Pavol z Przemankowa.¹³⁹ Stiahnutie sa z verejného života do kláštora, tzv. *zmierovateľská úloha*, sa rovnako prejavila aj u Kunigundy, ktorá potvrdila privilégia kláštora a potom v ňom bývala pokorná a zbožná až do svojej smrti.¹⁴⁰ Takáto žena bola často naďalej politicky aktívna. Kláštor mal stáť pôvodne v Prahe, nové miesto na Morave bolo pre cistercitov pravdepodobne vhodnejšie. Zámer mohol byť aj strategický. Přemysl, ktorý pôsobil na Morave, daroval matke nové územia vhodné na stavbu, išlo aj o pomoc od biskupa Róberta a v neposlednom rade – pre Konštanciu bola Morava dôležitým územím, práve tam mala svoje majetky a bola bližšie k majetkom na druhej strane hranice. Konštancii nemali pri stavbe kláštora pomáhať len synovia, ale aj moravskí šľachtici, za čo žiadali len duchovné služby, modlitby mníšok za spásu ich nesmrteľnej duše.¹⁴¹

¹³⁶ CDB III/2, č. 6, s. 4-5.

¹³⁷ Biskup bol pravdepodobne nápomocný už pri rozvode Přemysla a Adelaidy. SVOBODOVÁ, Eva. *Olomoucký biskup Robert a cirkevní řády na Moravě*. Diplomová práca. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 2010, s. 34. Zmieňuje sa o tom i J. Žemlička. ŽEMLIČKA, Josef. *Počátky Čech královských 1198 – 1253. Proměna státu a společnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 94-95. Viac o Robertovi ako Konštanciinom súputníkovi pozri SVOBODOVÁ, Olomoucký biskup, s. 1-6.

¹³⁸ Pozri WOJTCZAK, Jerzy Andrzej. *Średniowieczne życiorysy Bł. Kingy i Bł. Salomei*. Warszawa: Zakład Graficzny UW, 1999, s. 145-146, HOMZA, Svätá Kunigunda, s. 394-395.

¹³⁹ Tamže, s. 398. Kunigundin kláštor bol strediskom kultu uhorských kráľovských svätcov Štefana, Ladislava a Alžbety. Vo *vita* Salomey sa objavuje postava Vojtecha, františkána, ktorý na ňu pôsobil duchovne a bol jej spovedníkom. Salomea ako klariska upevnila a rozšírila rád františkánov, čo bolo vo Vojtechovom záujme. Vojtech je spomínaný ako Albert. WOJTCZAK, Średniowieczne życiorysy, s. 220, 224. Postava dvojníka a sprievodcu ženy na jej duchovnej dráhe je prítomná aj vedľa sv. Ľudmily. Ide o kňaza Pavla, ktorý ju podporoval. CHALOUPECKÝ, Václav a RYBA, Bohumil, ed. *Život a umučení svatého Václava a báby jeho svaté Ľudmily od Kristiána, mnicha břevnovského*. In CHALOUPECKÝ et al., ed. *Na úsvitu křesťanství. Z naší literární tvorby románské v století IX. – XIII*. Praha: Evropský literární klub, 1942, s. 115. Prítomnosť duchovného vodcu zaznamenali pramene aj v prípade sv. Alžbety Durínskej, ide o už spomínaného Konráda z Marburgu.

¹⁴⁰ WOJTCZAK, Średniowieczne życiorysy, s. 147. Napr. aj Olga by mala byť pochovaná v chráme Rurikovcov, v Kostole sv. Bohorodičky, ktorý mal dať založiť jej syn Vladimír. Podobnú funkciu má chrám sv. Juraja v českom štáte. HOMZA, *Imitatio Helenae*, s. 244.

¹⁴¹ Spomína sa dar pre kráľovskú vdovu od Emeráma z Mendlova, ktorý v roku 1238 daroval kláštoru desiatky striebra a iných kovov z baní v jeho horách. Konštancia tento dar so súhlasom syna Přemysla prijala. Človeka z dediny Nepelča mala o pomoc požiadať samotná Konštancia. Tento údajne priniesol spolu so svojou ženou dva koše peňazí a za pomoc chcel pás lesa. On aj jeho manželka boli po smrti v kláštore pochovaní a slúžili sa tam za nich zádušné omše približne do roku 1750. KLÁTIL, Rudolf. *Paměti Předklášteří a tišnovského kláštora „Porta Coeli“*. Předklášteří: Nákladem sdružení pro postavení pomníku v Předklášteří, 1925, s. 15-16.

Poslednú listinu vydala kráľovná deň pred smrťou, 5. decembra 1240 kláštora darovala dedinu Komín pri Brne.¹⁴² V nej sama seba nazýva „*kedysi kráľovná česká, teraz v pravde pokorná slúžka Ježiša Krista.*“¹⁴³ Je to svedectvo o tom, že do poslednej chvíle „úradovala“, pretože jej ležali na srdci záujmy kláštora a to, aby boli jeho majetkové záležitosti vysporiadané.

V pražskom kostole údajne uchovávali ako vzácne pamiatky dary od kráľovnej Konštancie – zlatý kalich zdobený perlami, veľký prápor a kasulu z červeného aksamitu s ružami a hviezdami tkanými zlatom a červenou prikrývkou so zlatými obrazmi slnka a hviezd.¹⁴⁴ Podobná informácia je uvedená v neprepracovanej verzii Pulkavovej kroniky, kde zapisovateľ nesprávne spomína v roku 1248 smrť Kunhuty (správne Konštancie), ktorá dala kostolu a kláštora sv. Františka v Prahe mnoho vzácných klenotov.¹⁴⁵ Jej meno je zaznamenané medzi darcami chrámového pokladu pre Katedrálu sv. Víta, Václava a Vojtecha v Prahe.¹⁴⁶ Patrili k nim sv. Václav, sv. Ludmila, prvá predstavená kláštora sv. Juraja v Prahe Mlada, svokor Konštancie Vladislav II. či jej švagor Bedřich. Zachovala sa fotografia kráľovných vystavených ostatkov.¹⁴⁷ Tieto boli z jej pôvodného hrobu vyzdvihnuté. Kazeta s kosťami mala český nápis: „*Ostatky kráľovny Konštancie zakladateľky kláštora Porta coeli. Matka blah. Anežky České.*“ Ostatky boli buď zabudnuté alebo ukryté po zrušení kláštora v roku 1950 a kazeta s nimi by mala byť uložená v konventnom kostole sestier v časti neprístupnej verejnosti. Najnovšie výskumy prekvapivo naznačujú, že tieto ostatky napriek spomínanému nápisu nepatria Konštancii Uhorskej, ale inej mladšej osobe, keďže Konštancia

¹⁴² CDB III/2, č. 258, s. 350-351.

¹⁴³ „*Nos Constancia, dei gracia quondam Boemie regina, nunc vero humilis ancilla Jesu Christi, omnibus presentem paginam inspecturis salutem in Christo Jesu.*“ CDB III/2, č. 258, s. 350. Porovnaj s Lk. 1, 38 a CHALOUPECKÝ a RYBA, O sväté Ludmile, s. 164.

¹⁴⁴ NOVOTNÝ, České dějiny I/III, s. 968.

¹⁴⁵ Přibíka z Radenína, řečeného Pulkava, kronika česká. In BLÁHOVÁ, Marie, ed. *Kroniky doby Karla IV.* Praha: Svoboda, 1987, s. 356.

¹⁴⁶ „*věnovala zlatý kalich, posázený drahocennými kamejemi a patenu, kasuli z červeného aksamitu s růžemi a hvězdami zlatem vetkanými, kolem krku mající zlatou obrubu s perlami, červenou pallu s krucifixem a jinými obrazy, jakož i velikou korouhev.*“ PODLAHA a ŠITTLER, Chrámový poklad, s. 9. V tomto kostole sa uchovávalo rameno sv. Víta, ktoré sem mal údajne priniesť sv. Václav, ktorého ostatky a osobné predmety sa stali taktiež súčasťou chrámového pokladu. Patrila k nemu aj zástava údajne zhotovená sv. Ludmilou. V zozname donátorov je pred menom Konštancie uvedené len jedno ženské meno – Mlada. Bola to sestra kniežaťa Boleslava II., ktorá mala podľa inventára tomuto kostolu priniesť v roku 971 ostatky z Ríma, ktoré boli darom od pápeža Jána XIII. Tamže, s. 3-4.

¹⁴⁷ Ako autor fotografie je uvedený František Kašička a uverejnená je vo FUTÁK, Kráľovna Konštancie Uherská, s. 47. František Kašička sa podieľal na historickom prieskume kláštora v 60. rokoch 20. storočia, kedy aj urobil spomínanú fotografiu. ZACPAL, Josef. Kráľovna Konštancie. In *Život obce Předklášteří*, 2010, roč. 4, č. 4, s. 24.

mala v čase smrti približne 60 rokov.¹⁴⁸ Nevysvetleným ostáva dôvod vybratia ostatkov z miesta posledného odpočinku, ktoré bolo pravdepodobne pred hlavným oltárom po boku syna Přemysla.¹⁴⁹ Preskúmanie ostatkov a hľadanie pôvodného hrobu realizovali v rokoch 2001 – 2002 pracovníci z Masarykovej univerzity v Brne. Ostatky boli prevezené do Marienthalu v Hornej Lužici,¹⁵⁰ po obnove tišnovského kostola mali byť vrátené a upravené na spôsob relikviára a uchovávané v kostole.¹⁵¹

Záver

Konštantia sa stala českou kráľovnou v prelomovom období dejín a panovníckej moci v Čechách, keď Přemyslovci získali dedične kráľovský titul. Jej pozícia na dvore bola od začiatku neľahká a neistá. Ako žena v stredovekej spoločnosti, v prostredí, kde rozhodovali muži, sa stala jedným z nástrojov formovania politiky svojho manžela Přemysla Otakara I., ktorý bol navyše ešte stále ženatý a ona bola súčasťou aj komplikovaných okolností rozvodu. Napriek tomu, že hlavnou autoritou bol kráľ, pozícia Konštantie na dvore bola významná. Nebola iba reprezentatívna, ale aj výkonná a je možné tvrdiť, že Konštantia využívala všetky možnosti, ktoré jej doba poskytovala na to, aby sa prejavila a bola aktívna. Prijala svoju rolu, disponovala a vedome narábala so symbolickou aj skutočnou mocou. Napriek tomu, že znaky moci u nej neboli výnimočné a ojedinelé, dokumentácia pozostávajúca z listín a naračných prameňov ukazuje neustálu angažovanosť panovníčky ako manželky, ešte viac ako vdovy a matky až do posledných chvíľ pred smrťou. Riadenie domácnosti, spravovanie majetkov, vybudovanie siete vzťahov, prístup do kráľovskej kancelárie

¹⁴⁸ V prípade uchovávaných ostatkov išlo podľa výskumu o osobu nielen mladšiu, ale aj robustnú, vysokú, ktorá nikdy nerodila, prekonala stres, choroby, možno hlad, čo spôsobilo poruchy chrupu a skoliózu. Takéto znaky sa vylučujú s možnosťou, že kostrové pozostatky patria českej kráľovnej. Pozri DROZDOVÁ, Eva; UNGER, Josef a BOBEROVÁ, Kateřina. Antropologický výzkum kosterních pozůstatků přisuzovaných české královně Konstancii Uherské (1181 – 6. 12. 1240). In *Vlastivědný věstník moravský*, 2011, roč. 63, č. 3, s. 36-40.

¹⁴⁹ Mohlo sa to udiať pred zrušením kláštora v roku 1782 alebo po jeho navrátení do rúk cirkvi v roku 1861. ZACPAL, Královna Konstancie, s. 24.

¹⁵⁰ HAŠEK, Vladimír; TOMEŠEK, Jan a UNGER, Josef. Po stopách hrobu kráľovny Konstancie. In *Ve službách archeologie IV*. Brno: MVS Brno, Geodrill, AÚ SAV Nitra, 2003, s. 91.

¹⁵¹ Ostatky boli konzervované neznámou látkou, pretože majú tmavú lesklú farbu. Jednotlivé kosti mali byť obalené tylom, ozdobené kovovými kvetmi a sklíčkami. Navrchu je lebka, pod ňou sú umiestnené skrížené holenné kosti, hlbšie sú ďalšie kosti. Okrem stehenných a holenných kostí boli tieto ostatky rozlámané, niektoré kosti boli rekonštruované. Údaj o vrátení ostatkov mal zapísať kronikár R. Klátil. Pozri UNGER, Josef a kol. *Tajemství hrobu královny Konstancie: Skutečně odpočívá v Porta coeli?* 2. 2. 2019. [online] Dostupné na: <<https://www.stoplusjednicka.cz/tajemstvi-hrobu-kralovny-konstancie-skutecne-odpociva-v-porta-coeli>> [2023-12-23] Len pre zaujímavosť uvádzam, že podobné nedorozumenie vzniklo aj v súvislosti s Mladou. Hrob považovaný za miesto posledného odpočinku prvej predstavenej svätøjurského kláštora obsahoval pozostatky inej osoby. Kult Mlady sa mal pestovať aj v časoch Konštantie a Přemysla Otakara I. O románsku kaplnku nad „Mladiným“ hrobom sa mohla pričiniť práve Anežka, sestra Přemysla Otakara I. a vtedajšia predstavená kláštora sv. Juraja. KUBÍN, Sedm přemyslovských kultů, s. 152-153.

a k dokumentom a vybudovanie vlastnej kancelárie boli náplňou jej činnosti. Produkcia kráľovnej kancelárie v jej časoch výrazne narastá. Jej kroky boli vždy v súlade s vôľou silného manžela, bola súčasťou koruny a reálnej a symbolickej moci panovníka a dynastie. Dokazuje to aj rozhodnutie Přemysla Otakara I. oženit sa so ženou kráľovskej krvi a s ňou mať potomka, ktorý bude jeho nástupcom, hoci už nástupcu s prvou manželkou mal. Konštantia získala, ako každá kráľovná, špecifickú pozíciu a práva už len tým, že sa stala manželkou kráľa – stala sa matkou krajiny, rodu, dynastie, pokračovateľkou v tradícii. Jej postavenie sa upevnilo narodením syna Václava, získala na dvore istú pozíciu ako matka kráľovského potomka. Ďalšie spoločné kroky kráľovského páru zdôrazňujú prezentáciu silnej rodičovskej dvojice stojacej na čele kráľovstva – kanonizácia Prokopa, snaha o arcibiskupstvo v Prahe, pestovanie pamiatky sv. Václava a sv. Ludmily, stavba kláštora, ktorú Konštantia dokončila sama s pomocou synov už ako kráľovská vdova. To sa stalo aj vrcholným počínom a hlavným cieľom jej snaženia. Konkrétne aktivity a vplyv sa spojili so symbolicou rovinou – kláštor bol nástrojom na odpustenie hriechov jej aj členov jej rodiny a na pestovanie memórie rodu. Konečným cieľom jej snaženia mohla byť snaha o posvätenie dynastie, keďže sakralizácia bola vyšším stupňom ako pestovanie pamiatky rodu mníšskym spoločenstvom.

Pramene a literatúra

Pramene a edície prameňov

- BLÁHOVÁ, Marie, ed. *Kroniky doby Karla IV.* Praha: Svoboda, 1987, 647 s.
- BOČEK, Antonín, ed. *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. II.* Olomouc: Ex typographia Aloysii Skarnitzl, 1839, 258 s. [CDM II]
- Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. In BRETHOLZ, Bertold, ed. *MGH. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series 2.* Berolini: Weidmanos, 1923, 259 s.
- Františkánské prameny II.* Český Tešín, Bratislava: COR JESU, Serafín, 1994, 436 s.
- EMLER, Josef a TOMEK, V. Václav, ed. *Fontes rerum Bohemicarum II.* Praha: Nákladem musea království českého, 1874, 571 s. [FRB II]
- FRIEDRICH, Gustav, ed. *Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae II. 1198 – 1230.* Praha: Comitiorum Regni Bohemiae, 1912, 582 s. [CDB II]
- FRIEDRICH, Gustav. *Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae III/1. 1231 – 1238.* Praha: Terrae Bohemiae typis dr. Ed. Gregri et filii, 1942, 242 s. [CDB III/1]
- FRIEDRICH, Gustav a KRISTEN, Zdeněk, ed. *Codex diplomaticus et epistolar(u)s regni Bohemiae III/2. 1238 – 1240.* Praha: Academiae Scientiarum Bohemoslovenicae, 1962, 359 s. [CDB III/2]
- CHALOUPECKÝ, Václav a RYBA, Bohumil, ed. O svaté Ludmile. In CHALOUPECKÝ et al., ed. *Na úsvitu křesťanství. Z naší literární tvorby doby románské v století IX. – XIII.* Praha: Evropský literární klub, 1942, s. 161-167.
- CHALOUPECKÝ, Václav a RYBA, Bohumil. *Středověké legendy prokopské. Jejich historický rozbor a texty.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953, 285 s.

- CHALOUPECKÝ, Václav a RYBA, Bohumil, ed. Život a umučení svatého Václava a báby jeho svaté Ludmily od Kristiána, mnicha břevnovského. In CHALOUPECKÝ et al., ed. *Na úsvitu křesťanství. Z naší literární tvorby románské v století IX. – XIII.* Praha: Evropský literární klub, 1942, s. 102-133.
- Kosmův letopis český. In EMLER, Josef a TOMEK, V. Václav, ed. *Fontes rerum Bohemicarum II.* Praha: Nákladem Musea království českého, 1874, s. 1-198.
- Křišťanův Život sv. Ludmily a sv. Václava. In EMLER, Josef, ed. *Fontes rerum Bohemicarum I.* Praha: Nákladem Musea království českého, 1873, s. 199-227. [FRB I]
- Letopis Vincenciův. In EMLER, Josef a TOMEK, V. Václav, ed. *Fontes rerum Bohemicarum II.* Praha: Nákladem Musea království českého, 1874, s. 407-461.
- Letopisy hradišsko-opatovické. In EMLER, Josef a TOMEK, V. Václav, ed. *Fontes rerum Bohemicarum II.* Praha: Nákladem musea království českého, 1874, s. 386-400.
- Přibíka z Radenína, řečeného Pulkava, kronika česká. In BLÁHOVÁ, Marie, ed. *Kroniky doby Karla IV.* Praha: Svoboda, 1987, s. 269-444.
- Přibíka z Radenína řečeného Pulkavy Kronika Česká. In EMLER, Josef a GEBAUER, Jan, ed. *Fontes rerum Bohemicarum V.* Praha: Nadání Františka Palackého, 1893, s. 1-326. [Pulkava, FRB V]
- Vita et miracula Sanctae Kyngae ducissae Cracoviensis. In *Monumenta Poloniae Historica 4 – Pomniki dziejowe Polski.* Lwow: Nakł. Akademii Umiejetności, 1884, s. 662-744.
- VYSKOČIL, Kapistrán Jan, ed. *Legenda blahoslavené Anežky a čtyři listy sv. Kláry.* Praha: Universum, 1932, 188 s.

Literatúra

- ANTONÍN, Róbert. *Ideální panovník českého středověku.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013, 400 s.
- BÁRÁNY, Attila. Medieval Queens and Queenship: a Retrospective on income and power. In RASSON, Judith a SÁGHY, Marianne, ed. *Annual of Medieval Studies at CEU.* Budapest: Central European University, 2013, s. 149-199.
- BATTISTA, Francesca. *Italian rhetoric and courtly love in the formulary of Queen Kunhuta. A critical edition of the letter collection of Magister Bohuslav with an English introduction (Codex Vindoboniensis Palatinus 526).* Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova, 2016, 273 s.
- BELCREDI, Ludvík. Archeologický výzkum kaple svaté Kateřiny a areálu kláštera Porta coeli v Předklášteří u Tišnova. In *Archeologia Historica*, 1993, roč. 18, č. 1, s. 315-343.
- BENNETT, Judith M. a KARRAS, Ruth Mazo. Women, Gender, and Medieval Historians. In BENNETT Judith M. a KARRAS, Ruth Mazo, ed. *The Oxford Handbook of Women & Gender in Medieval Europe.* Oxford: Oxford University Press, 2013, s. 1-20.
- BOURDIEU, Pierre. *Language and Symbolic Power.* ADAMSON, Mathew a RAYMOND, Gino, trans. Cambridge: Harvard University Press, 1991, 320 s.
- BRANIŠOVÁ, Lucia. *Konštancia Uhorská – pokus o hagiografický obraz.* Diplomová práce. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2011, 87 s.
- CLAUSS, Manfred. *Konstantin Veliký.* Praha: Vyšehrad, 2005, 128 s.
- COSS, Peter. *The Lady in Medieval England 1000 – 1500.* Stroud: Sutton Publishing Ltd, 1998, 214 s.
- DERCSENYI, Dézsö. *Az Esztergomi Porta speciosa.* Budapest: Stephaneum nyomda, 1947, 28 s.
- DOLEŽEL, Jiří. Tišnovský tympanon. K rané účtě a ikonografii sv. Alžběty Durynské. In *Studia Mediaevalia Bohemica*, 2011, roč. 3, č. 1, s. 33-67.
- DROZDOVÁ, Eva; UNGER, Josef a BOBEROVÁ, Kateřina. Antropologický výzkum kosterních pozůstatků přisuzovaných české královně Konstancii Uherské (1181 – 6. 12. 1240). In *Vlastivědný věstník moravský*, 2011, roč. 63, č. 3, s. 36-40.
- DUBY, Georges. *Damy XII wieku.* CHOIŃSKA, Alicja a CHOIŃSKI Krzysztof, trans. Warszawa: Czytelnik, 2000, 341 s.

- FLÍDR, Aleš. *Porta Coeli*. Diplomová práce. Brno: Masarykova Univerzita, Filozofická fakulta, 2004, 203 s.
- FRIEDLOVÁ, Jitka. *Majetkové zajištění panovníků do počátku 14. století*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin, 2015, 188 s.
- FRIEDLOVÁ, Jitka. Příspěvek k majetkové a pozemkové držbě kněžen a královen do roku 1310. In *Mediaevalia Historica Bohemica*, 2017, roč. 20, č. 2, s. 45-83.
- FUTÁK, Peter a PLAČEK, Miroslav. Královna a králové, Hodonín za rozkvětu českého státu 1200 – 1412. In PLAČEK, Miroslav, ed. *Hodonín. Dějiny města do roku 1948*. Hodonín: Mesto Hodonín, 2008, s. 55-92.
- FUTÁK, Peter. Královna Konstancie Uherská a Hodonín. In FUTÁK, Peter; PLAČEK, Miroslav a VAREKA, Marek, ed. *Středověká města na Moravě a v sousedních zemích*. Ostrava: Mesto Hodonín a Masarykovo muzeum v Hodoníně, 2009, s. 41-48.
- GAŚSIOROWSKA, Patrycja. Średniowieczne klaryski w polskiej historiografii. In OŹOG, Krzysztof a SZCZUR, Stanisław, ed. *Polska a jej sąsiedzi w późnym średnowieczu*. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2000, s. 363-393.
- HAŠEK, Vladimír; TOMEŠEK, Jan a UNGER, Josef. Po stopách hrobu královny Konstancie. In *Ve službách archeologie IV*. Brno: MVS Brno, Geodrill, AÚ SAV Nitra, 2003, s. 91-93.
- HLADÍK, Dušan. *Dějiny kláštera Porta Coeli I*. Tišnov: Sursum, 1994, 199 s.
- HOLLÝ, Karol. Kňazná Salomea a uhorsko-poľské vzťahy v rokoch 1214 – 1241. In *Historický časopis*, 2005, roč. 53, č. 1, s. 3-27.
- HOMZA, Martin. Imitatio Helenae (Helenae et Constantini) u vybraných panovníčok svätej povesti v strednej a východnej Európe v 10. – 13. storočí. In RYDLO, M. Jozef, ed. *Fidei et patriae. Jubilejník na počesť 80. narodenín Františka Vnuka*. Bratislava: Libri Historiae, 2008, s. 224-256.
- HOMZA, Martin. *Mulieres suadentes. Presvedčajúce ženy. Štúdie z dejín ženskej panovníckej svätosti v strednej a vo východnej Európe v 10. – 13. storočí*. Bratislava: LÚČ, 2002, 181 s.
- HOMZA, Martin. Pokus o interpretáciu úlohy kňaznej Adelaidy v Uhorsko-poľskej kronike. In *Historický časopis*, 1999, roč. 47, č. 3, s. 357-382.
- HOMZA, Martin. Pokus o určenie obrazu sv. Ľudmily a jeho typológia vo svetle homílie Factum est. In *Studia archeologica Slovaca mediaevalia II*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1999, s. 91-111.
- HOMZA, Martin. Svätá Kunigunda a Spiš. In GŁADKIEWICZ, Ryszard a HOMZA, Martin, ed. *Terra Scepusiensis*. Levoča; Wrocław: LÚČ, 2003, s. 381-406.
- HOMZA, Martin. *Uhorsko-poľská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy*. Bratislava: Post Scriptum, 2009, 224 s. [UPK]
- CHALOUPECKÝ, Václav. Svätá Ludmila. In ČECHURA, Jaroslav; KAREŠOVÁ, Zdena a PRAŽÁK, Jiří, ed. *Královny a kněžny české*. Praha: X-Egem, Nova, Knižný klub, 1996, s. 29-37.
- JOACHIMOVÁ, Jiřina. Fundace královny Konstancie a pražské statky německých rytířů. In *Umění*, 1968, roč. 16, č. 5, s. 495-501.
- KALISTA, Zdeněk. Anežka Přemyslovna. In ČECHURA, Jaroslav; KAREŠOVÁ, Zdena a PRAŽÁK, Jiří, ed. *Královny a kněžny české*. Praha: X-Egem, Nova, Knižný klub, 1996, s. 69-77.
- KISS, Gergely. Prijatie kresťanstva na poľskom, českom a uhorskom území v 9. – 11. storočí (Podobnosti a rozdiely v prijímaní kresťanstva a vo vytváraní vyššej cirkevnej správy). In *Forum Historiae*, 2014, roč. 8, č. 2, s. 186-201.
- KLÁTIL, Rudolf. *Paměti Předklášteří a tišnovského kláštera „Porta Coeli.“ Předklášteří: Nákladem sdružení pro postavení pomníku v Předklášteří, 1925, 118 s. [online]*
Dostupné na: <<https://www.portacoeli.cz/odkazy/ke-stazeni/pameti-predklasteri>> [2024-01-24]
- KNOFLÍČKOVÁ, Veronika. *Konstancie Uherská jako královská vdova*. Bakalářská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2008, 36 s.
- KUBÍN, Petr. *Šedm přemyslovských kultů*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Katolická teologická fakulta, 2011, 372 s.

- KUZMOVÁ, Stanislava. Kult svätého Stanislava a Uhorsko. In *MEDEA – Studia Medievalia Et Antiqua*, 1999, roč. 3, s. 51-61.
- LABUNKA, Miroslav. Religions Centers and their Missions to Kievian Rus From Olga to Volodimir. In *Harvard Ukrainian Studies*, 1988-1989, roč. 12-13, s. 159-193.
- LEYSER, Henrietta. *Medieval women. A social history of woman in England 450 – 1500*. London: Phoenix press, 1996, 337 s.
- MALANÍKOVÁ, Michaela a BOROVSÝ, Tomáš. Genderové aspekty sporů o čest v středověku. In *Spory o čest ve středověku a raném novověku*. Brno: Maticе moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy, 2010, s. 113-126. [Země a kultura ve střední Evropě, sv. 16]
- MARSINA, Richard. *Ku koncepcii a vývoju slovenskej historiografie*. Bratislava: Post Scriptum, 2013, 528 s.
- MARSINA, Richard. *Legendy stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov*. Budmerice: RAK, 1997, 408 s.
- MATYÁŠOVÁ, Jarmila. *Kněžna Alžběta Uherská*. Bakalářská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, 2013, 49 s.
- MAURER, Helen. *Margaret of Anjou. Queenship and Power in Late Medieval England*. Woodbridge: The Boydell Press, 2003, 240 s.
- McNAMARA, Jo Ann. *Imitatio Helenae: Sainthood as an Attribute of Queenship*. In STICCA, Sandro, ed. *Saints: Studies in Hagiography*. New York: Medieval Renaissance Texts and Studies, 1996, s. 51-80.
- MERHAUPTOVÁ, Anežka a STLOUKAL, Karel. *St.-Georgs-Stift auf der Prager Burg*. Praha: Obelisk, 1991, 72 s.
- MICHALSKI, Maciej. *Kobiety i świętość w żywotach trzynastowiecznych księżnych polskich*. Poznan: Wydawnictwo Poznańskie, 2004, 355 s.
- NASH, Penelope. Women and Power: Thoughts Arising out of the Roundtable „Debating Women and Power in the Middle Ages“ International Medieval Congress, Leeds, 2014. In *Medieval Feminist Forum. A Journal of Gender and Sexuality*, 2016, roč. 51, č. 2, s. 39-60.
- NELSON, Janet. L. Medieval Queenship. In MITCHELL, Linda E., ed. *Women in Medieval Western European Culture*. New York: Routledge, 1999, s. 179-207.
- NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny I/III. Čechy královské za Přemysla I. a Václava I. (1197 – 1253)*. Praha: Jan Leichter, 1928, 1088 s.
- Octavian. In HUDSON, Harriet, ed. *Four Middle English Romances*. Kalamazoo: TEAMS, Middle English Texts Series, 1996, s. 45-114.
- PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Praha: B. Kočí, 1921, 1274 s.
- PÁNEK, Jaroslav; TŮMA, Oldřich et al. *Dějiny českých zemí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2008, 492 s.
- PARSONS, John Carmi. „Never was a body buried in England with such solemnity and honour“. The Burials and Posthumous Commemorations of English Queens. In DUGGAN, Anne J., ed. *Queens and Queenship in Medieval Europe. Proceedings of a Conference held at King's College London, April 1995*. Woodbridge: The Boydell Press, 1997, s. 317-337.
- PARSONS, John Carmi. Mother, Daughters, Marriage, Power: Some Plantagenet Evidence 1150 – 1500. In PARSONS, John Carmi, ed. *Medieval Queenship*. New York: Palgrave Macmillan, 1998, s. 63-78.
- PODLAHA, Antonín a ŠITTLER, Eduard. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze. Jeho dějiny a popis*. Praha: Tiskem Al. Wiesnera – Nákladem dědictví sv. Prokopa, 1903, 410 s.
- Porta speciosa*. [online] Dostupné na: <<https://mek.oszk.hu/01900/01992/html/index1141.html>> [2023-12-23]
- Porta speciosa (Esztergom)* [online] Dostupné na: <https://www.hung-art.hu/vezetes/portas_h.html> [2023-12-23]
- RÁBIK, Vladimír. Trnavské panstvo. Sídliškový a správny rozsah Trnavy do polovice 13. storočia. In *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 15*. Trnava: Krajský pamiatkový úrad Trnava pod záštitou Pamiatkového úradu Bratislava, 2012, s. 3-10.

- Sir Tryamour. In HUDSON, Harriet, ed. *Four Middle English Romances*. Kalamazoo: TEAMS, Middle English Texts Series, 1996, s. 178-228.
- SLIVKA, Michal. Funkcia cirkevných inštitúcií pri urbanizácii Trnavy. In *Trnava 1988*. Bratislava: Obzor, 1991, s. 21-30.
- SOMMER, Petr. *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*. Praha: Vyšehrad, 2007, 320 s.
- SOUKUPOVÁ, Helena. *Klášter svaté Anežky České*. Praha: Národní galerie, 1993, 49 s.
- SOUKUPOVÁ, Helena. Zur Datierung und Interpretation des Westportals des Zisterzienserinnenklosters Porta coeli in Tišnov. In *Umění*, 2004, roč. 52, č. 4, s. 298-309.
- STLOUKAL, Karel. *Královny, kňežny a velké ženy české*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1941, 592 s.
- SVOBODOVÁ, Eva. *Olomoucký biskup Robert a cirkevní řády na Moravě*. Diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 2010, 132 s.
- ŠILHAN, Jindřich. Počátky tišnovského kláštera. In *Vlastivědný věstník moravský*, 1987, roč. 39, č. 3, s. 311-320.
- ŠOLLE, Miloš. *Od úsvitu křesťanství k sv. Vojtěchu*. Praha: Vyšehrad, 1996, 240 s.
- ŠPŮROVÁ, Markéta. Středoevropské zbožné ženy z panovnického prostředí ve 13. století. In DOLEŽALOVÁ, Eva a ŠIMŮNEK, Robert, ed. *Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 230-236.
- TIBENSKÝ, Martin. *Červenokamenské panstvo v středoveku*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2011, 216 s.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 935)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, 658 s.
- TŘEŠTÍK, Dušan. Slovanská liturgie a písemnictví v Čechách 10. století. Představy a skutečnosti. In SOMMER, Petr, ed. *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 189-218.
- UNGER, Josef a kol. *Tajemství hrobu královny Konstancie: Skutečně odpočívá v Porta coeli?* 2. 2. 2019. [online] Dostupné na: <<https://www.stoplusjednicka.cz/tajemstvi-hrobu-kralovny-konstancie-skutecne-odpociva-v-porta-coeli>> [2023-12-23]
- VANÍČEK, Vratislav. *Velké dějiny zemí koruny české II. 1197 – 1250*. Praha: Paseka, 2000, 584 s.
- VARSÍK, Branislav. *Zo slovenského stredoveku*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972, 548 s.
- VODEHNALOVÁ, Markéta. *Legenda o sv. Anežce České (ženská typologie v hagiografii vrcholného středověku)*. Magisterská diplomová práce. Brno: Masarykova universita, 2014, 66 s.
- VYSKOČIL, Kapistrán Ján. *Blahoslavená Anežka Česká. Kulturní obraz světice XIII. století*. Praha: Universum, 1933, 324 s.
- VYSKOČIL, Kapistrán Ján. *Legenda blahoslavené Anežky a čtyři listy sv. Kláry. Kritický rozbor*. Praha: Universum, 1932, 188 s.
- WOJTCZAK, Jerzy Andrzej. *Średniowieczne życiorysy Bł. Kingy i Bł. Salomei*. Warszawa: Zakład Graficzny UW, 1999, 233 s.
- ZACPAL, Josef. *Královna Konstancie*. In *Život obce Předklášteří*, 2010, roč. 4, č. 4, s. 24-25.
- ZUPKA, Dušan. Rex eris, si recte facias: si non facias, non eris. Panovnická moc a jej reprezentácia v stredovekej strednej Európe (10. – 13. storočie). In *Forum Historiae* [online], 2014, roč. 8, č. 2, s. 202-226. Dostupné na: <https://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/10_zupka1.pdf> [2023-12-24]
- ŽEMLIČKA, Josef. *Počátky Čech královských 1198 – 1253. Proměna státu a společnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, 964 s.
- ŽEMLIČKA, Josef. *Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1990, 361 s.
- ŽEMLIČKA, Josef. *Svatý Václav jako věčný kníže „Čechů“*. In KUBÍN Petr, ed. *Svatý Václav. Na památku 1100. výročí narození knížete Václava svatého*. Praha: Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, 2010, s. 211-220.

Constance of Hungary – Queen Consort and Mother, her Power and Authority

Royal women often played a key role in dynastic politics and diplomacy, ensuring legitimacy and continuity of the dynasty and transmitting family politics. The marriage served as a support of diplomatic relations of the kings and it was a starting position in the life of a future queen. The study addresses the issues of an active role and authority of the queen consort, mother and widow on the example of Constance of Hungary. The study analyzes her position and how she wielded the power. It focuses on aspects that are part of her political role and diplomatic activity – queen's income, property ownership, political promotion and religious patronage.

Keywords: Constance of Hungary, authority, symbolic power, queen consort, queen mother, real power, monastery founding, 12th and 13th century

https://fphil.uniba.sk/historia_nova

[2,98 AH]

GREGORÍKOVÁ BRANIŠOVÁ, Lucia. Konšancia Uhorská – kráľovská manželka a matka, jej moc a autorita. In *Opus quadratum*. Historia nova 23. [online] Bratislava: Stimul, 2024, s. 8-38. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/Hino23.pdf>

Význam inštrukcií pre lesných zamestnancov v hospodárení Pálffyovcov v druhej polovici 18. storočia na Červenokamenskom panstve

Pavína Uhrová

Pôsobenie Pálffyovcov a ich hospodárenie na Červenokamenskom panstve v 18. storočí

Pred rodom Pálffyovcov pôsobili na Červenokamenskom panstve Fuggerovci, ktorí mali na svojom dvore a v hospodárskej správe panstva zaužívaný manažment, pričom Pálffyovci neskôr na tento funkčný model nadviazali. Fuggerovská poľnohospodárska výroba sa sústreďovala na majeroch. Na panstve sa rozvíjalo aj lesné hospodárenie. Spracovateľské centrum pod hradom bolo základom pre založenie dediny Píla.¹ Dôležitou súčasťou výroby na Červenokamenskom panstve sa teda stali aj mlyny (najmä v oblasti potoka Gidra slúžiace aj na spracovanie drevnej suroviny). K najprosperujúcejším hospodárskym oblastiam patrilo zároveň vinohradníctvo a rybné hospodárstvo.² Pálffyovci sa neskôr na Červenom Kameni i ostatných svojich panstvách v okolí významných centier Trnavy a Prešporka venovali tiež viacerým odvetviám výroby, pričom najviac vynášalo poľnohospodárstvo a výroba vína. Základom na rozvoj jednotlivých panstiev bol najmä potenciál, ktorý ponúkala krajina Malých Karpát a ich okolia.

Červenokamenské panstvo patrilo v prvej polovici 18. storočia vnukom Štefana Pálffyho (1587 – 1646), Mikulášovi V. (1657 – 1732) (trojosminová majetková držba Červenokamenského panstva) a Jánovi V. (1663 – 1751) (päťosminová majetková držba). Na Červenokamenskom panstve sa nachádzali mestecká Častá a Dolňany, dediny Budmerice, Vištuk, Jablonec, Košolná, Kaplna, Dlhá, Zvončín, Dubová, Bohdanovce nad Trnavou, Borová, Klčovany, Píla a Štefanová. Dolné Orešany, Suchá nad Parnou a Šelpice, ktoré už skôr vytvorili samostatný správny celok, patrili tzv. pezinskej línii.³

Jediný mužský dedič palatína Jána V. Pálffyho, Karol Pavol Engelbert Pálffy (1697 – 1774), chcel urobiť z panstva Červený Kameň, v ktorom platili pravidlá seniorátu,

¹ ŽUDEL, Juraj. Vplyv ekonomickej činnosti Fuggerovcov na životné prostredie v oblasti Červenokamenského panstva v rokoch 1535 – 1583. In *Geografický časopis*, roč. 26, č. 2, 1974, s. 166.

² BEL, Matej. *Notitia Hvmgariae Novae Historico-Geographica Divisa In Partes Qvatvor, Qvarvm Prima, Hvngariam Cis-Danvbianam; Altera, Trans-Danubianam; Tertia, Cis-Tibiscanam; Quarta, Trans-Tibiscanam: Vniuersim XLVIII. Comitatus Designatam, Expromit ... Tomus Primus*. Viennae: Impensis Pavlli Stravbii, Typis Johannis Petri van Ghelen, 1735, s. 25.

³ V správnej agende boli administrované v rámci Červenokamenského panstva. BENKOVÁ, Eva. Dejiny vinohradníctva na panstve Červený Kameň v druhej polovici 18. storočia. In *Štúdie o dejinách*. Historia nova 6. [online]. Bratislava: Stimul, 2013, s. 71. Dostupné na: <<https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/ksd/historia-nova/archiv/historia-nova-6/>> [2023-10-31]

fideikomis.⁴ V rodine známa ekonomická situácia Jána Pálffyho vyvolávala pochybnosti a vzájomné vzťahy sa zhoršili počas druhej polovice 18. storočia aj medzi mladšími členmi rodu. Na základe dlhov Jána Pálffyho bolo jasné, že je nutné zabrániť rozdeleniu, prípadne odpredaju panstva po jeho smrti. Mária Terézia Jánovu poslednú vôľu odobrila schválením založenia fideikomisu.⁵ V druhej polovici 18. storočia sídlil Rudolf I. Pálffy (1719 – 1768) na hrade Červený Kameň a z jeho správnej agendy pochádzajú analyzované inštrukcie. Rudolf I. bol synovcom Karola Pavla Engelberta Pálffyho, ktorý nebol spokojný s jeho hospodárením a prepúšťaním úradníkov.⁶

Lesné hospodárenie, ktorému je v tejto štúdií venovaná hlavná pozornosť, sa na panstvách Pálffyovcov rozvíjalo ako základ pre ďalšie odvetvia hospodárenia a najmä pre stavebnú činnosť. Pálffyovci obchodovali s drevom, ako aj s ulovenou zverou zo svojich revírov, a to prevažne s Trnavou a Prešporkom.⁷ Okrem exploatovania venovali Pálffyovci pozornosť sledovaniu stavu lesov a predchádzaniu nepriaznivým situáciám. Inštrukcie pre lesných zamestnancov (pre hlavného lesníka a jeho pomocných lesníkov) pôsobiacich na Červenokamenskom panstve sa stávajú dôležitým prameňom o vzťahu Pálffyovcov k okolitej krajine, lesom a zveri.

Inštrukcie a ich miesto v správe Červenokamenského panstva

Analýze pracovných inštrukcií je venovaná pozornosť prevažne z perspektívy sociálnych dejín. Inštrukcie poskytujú historikom predstavu o vzťahu zemepána a jeho úradníkov a ostatného panského personálu. Majú nezastupiteľné miesto v rámci pohľadu na perspektívu zemepána o fungovaní viacerých procesov v oblasti hospodárenia s majetkom a zároveň ide o prostriedok disciplinizácie na danom panstve.

Prostredníctvom inštrukcií sa zabezpečovali podmienky kontroly plnenia povinností personálu na panstvách. V danom prípade sa stáva dôležitým pojem disciplína. Samotná disciplína nemá napríklad podľa Foucaulta pôvod v štáte a ani v kapitalizme. Ide o vytváranie vzťahov medzi silami vnútri spoločnosti pôsobiacimi v určitom priestore. Disciplinárne mechanizmy moci pôsobia ako integrovaný systém vyvinutý sa v mnohostrannú, autonómnu a anonymnú sieť vzťahov rozprestierajúcu sa vertikálne, aj

⁴ Zriadenie fideikomisu, ktorým sa malo predísť delbe alebo predaju majetkov, platilo napríklad už v prípade dedičov po Pavlovi IV. Pálffym v 17. storočí pôsobiacich na Plaveckom panstve so sídlom v Malackách.

⁵ FUNDÁRKOVÁ, Anna. „Nežiadam o milosť, ide mi o spravodlivosť.“ Karol Pavol Pálffy a súdny spor Pálffyovcov v rokoch 1751 – 1774. In HUPKO, Daniel, ed. *Res Pálffyana. Príspevky k dejinám rodu Pálffyovcov*. Častá: Červenokamenské panstvo, 2018, s. 122.

⁶ Tamže, s. 52.

⁷ *Hospodárske inštrukcie pre správcov drevoskladov v Trnave a Bratislave*, s. 14. MV SR, Slovenský národný archív, Bratislava [ďalej len **SNA**], fond Rod Pálffy – Panstvo Červený Kameň I, sign. B. 3. b. K. č. 144, inv. č. 704.

horizontálne.⁸ V prípade Pálffyovcov mali inštrukcie najmä preventívny účel voči možným krádežiam a poškodeniam majetku. Zodpovednosť a povinnosť kontroly boli delegované na jednotlivých úradníkov.

Vo výskume ranonovovekého obdobia sa historici zaoberali vydávaním inštrukcií na hradných panstvách. V rámci analýzy agendy hradných panstiev je potrebné rozlišovať napríklad samotný úradnícky personál starajúci sa o každodenný chod daného panstva a personál pôsobiaci vo vyššom manažmente panstva.⁹ Pálffyovci zamestnávali na Červenokamenskom panstve v 18. storočí prefekta, provizora a kapitána ako hlavných úradníkov zodpovedných za riadenie panstva.¹⁰ Spomenúť je nutné aj nižšie funkcie lesníkov a lesných zamestnancov panstva. Zaužívanú prax Pálffyovcov v aplikovaní inštrukcií je možné sledovať spomedzi ich panstiev práve na Červenokamenskom panstve.¹¹ V rámci lesnej správy vypomáhali hlavnému lesníkovi¹² jeden alebo dvaja mladší pomocníci.¹³ Na rozdiel od správy panstiev v 17. storočí, keď mal napríklad kastelán vo svojej kompetencii na viacerých panstvách na území Uhorska na starosti dohľad nad správou skladov s drevom, živočíšnou výrobou, správou rybníkov, ale aj skladovaním obilia, na panstvách Pálffyovcov sa uskutočňovala väčšia diferenciácia úloh personálu panstva.¹⁴

Funkcia samotného hlavného lesníka sa vyprofilovala na území Uhorska už v 16. storočí z kompetencií lesných hájnikov, ktorí neboli výlučne strážcami poľných revírov, ale museli sa starať o lesy a ich ochranu pred poškodením zverou, prípadne pasením zvierat. Daná prax fungovala najmä spočiatku na úrovni komorských lesov v banských oblastiach s intenzívnou ťažbou.¹⁵ O opatreniach týkajúcich sa lesného hospodárenia na Červenokamenskom panstve sú zachované už analyzované inštrukcie z obdobia 17. storočia. Kastelán

⁸ DINGES, Martin. Ehre und Geschlecht in der Frühen Neuzeit. In BACKMANN, Sibylle. *Ehrenkonzepte in der Frühen Neuzeit: Identitäten und Abgrenzungen*. Berlin: De Gruyter, 1998, s. 123-147.

⁹ DUCHOŇOVÁ, Diana. Zásobovanie hradných kuchýň na základe vybraných inštrukcií panských úradníkov v 17. storočí. In DUCHOŇOVÁ, Diana a FUNDÁRKOVÁ, Anna, ed. *Hrady a hradné panstvá na Slovensku. Dejiny, majitelia, prostredie*. Bratislava: VEDA, 2016, s. 123, 123-145.

¹⁰ Podobné funkcie v úradníckom aparáte mali Pálffyovci aj na Plaveckom panstve na západnej strane Malých Karpát. Pozri MACEJKA, Martin. Príspevok k správe Plaveckého panstva. In MACEJKA, Martin, ed. *Pálffyovci – Dejiny šľachtického rodu od 17. po 20. storočie*. Malacky: Múzeum Michala Tillnera, 2018, s. 150, s. 149-166.

¹¹ Fond Rod Pálffy – Panstvo Červený Kameň I, SNA.

¹² Funkciu s názvom *Jäger* prekladáme v kontexte agendy lesného hospodárenia na pálffyovských panstvách ako lesník, pretože v jeho kompetenciách prevažovali povinnosti týkajúce sa správy lesov, hoci museli dohliadať na poľovnícke aktivity na pridelenom území.

¹³ BENKOVÁ, Eva. Panstvo Červený Kameň ako podnik hospodárenia Pálffyovcov v polovici 18. storočia. In HUPKO, Daniel, ed. *Res Pálffyana. Príspevky k dejinám rodu Pálffyovcov*. Častá: Červenokamenské panstvo, 2018, s. 140.

¹⁴ DUCHOŇOVÁ, Zásobovanie hradných, s. 131.

¹⁵ MILANOVÁ, Ľubica a JÓZSOVÁ, Viktória. *Od lesov kráľovských k lesom štátnym*. Zvolen: Lesnícke a drevárske múzeum vo Zvolene, 2003, s. 21.

na Červenom Kameni mal napríklad na starosti stráženie skladu s drevom, aby sa drevo vydávalo podľa potreby a hlavne v zimnom období.¹⁶ Na pálfyovských panstvách Pezinok a Sv. Jur musel provizor Mikuláš Cvitkovič v roku 1659 dohliadať na základe inštrukcií tiež na hranice majetkov. Nesmel vydať nikomu drevo zo zakázaných lesov.¹⁷

Populácia 18. storočia rástla rýchlejšie a tým sa zvýšili nároky na spotrebu drevnej suroviny.¹⁸ Pálfyovci obnovovali svoje panské lesy a potrebovali na to dostatok personálu. Zamestnanci sa zodpovedali v dokumentoch uvedenému tzv. *Hornému/Jägrovi*, čiže hlavnému lesníkovi. Ten mal spolupracovať s ďalšími lesnými zamestnancami daného revíru. Na základe inštrukcií išlo o vzájomnú kontrolu týchto zamestnancov. Hlavný lesník mal dávať pozor, aby bez panského povolenia nikto v lesoch nepoľoval, ani nestrieľal a aby poddaní alebo iní ľudia nebrali neoznačené drevo z lesa. Za porušenie predpisov takýmto ľuďom hrozilo v prípade nahlásenia prípadu pokutovanie zo strany panstva. Lesní zamestnanci mali pravidelne na týždennej báze oznamovať hlavným lesníkom prípadné priestupky, ktoré sa mali v ich revíri stať. Samotní lesní zamestnanci nesmeli na vlastnú päsť nikoho pokutovať, ale ani nepovolene strieľať na zver a taktiež obchodovať s lesnými surovinami. Za dané previnenia im hrozilo väzenie.¹⁹ Na základe inštrukcií týkajúcich sa situácie na Červenokamenskom panstve vidíme nielen rozdelenie jednotlivých kompetencií personálu na pálfyovských panstvách. V rámci komparácie s 18. storočím je možné potvrdiť diferenciáciu kompetencií úradníkov a ich špecializáciu. Bolo to potrebné z hľadiska ochrany majetku a tiež dohliadania na aktivity v konkrétnom choťari.

V prípade panstiev v okolí Prešporka v 18. storočí je možné, že Pálfyovci robili určité opatrenia súvisiace so starostlivosťou o les aj mimo Tereziánskeho lesného poriadku (1769). K zásadným viditeľným zmenám dochádzalo v čase, keď štátny lesný poriadok prechádzal revíziou a modernizáciou. V nariadeniach Tereziánskeho lesného poriadku boli predstavené navrhované opatrenia v oblasti výsadby a udržiavania lesov. Lesnícky poriadok mal za cieľ obnovu lesov aj pre veľké množstvo spotrebovaného dreva najmä v dôsledku dlhodoobej intenzívnej ťažby a spotreby dreva v oblasti stredoslovenských banských miest. Dôležitými sa stali nové techniky zalesňovania, ku ktorým patrila príprava lesnej pôdy orbou a používali sa sadenice vypestované v lesných škôlkach. Dôraz sa kládol na sadenie

¹⁶ DUCHOŇOVÁ, Diana. „Nepochybujeme o vašej usilovnej a vernej službe, ktorú ste nám sám odporúčali.“ Hospodárski úradníci na pálfyovských panstvách v 17. storočí. In KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid, ed. *Historické štúdie 53*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2019, s. 80.

¹⁷ Tamže, s. 83.

¹⁸ SIEFERLE, R. P. The energy system – A Basic Concept of Environmental History. In BRIMBLECOMBE, Peter a PFISTER, Christian. *The silent countdown. Essays in European Environmental History*. Berlin: Springer-Verlag, 1990, s. 12-13.

¹⁹ *Hospodárske inštrukcie pre lesných zamestnancov 1755 – 1786*, f. 1-2, s. 3. SNA, fond Rod Pálfy – Panstvo Červený Kameň I, sign. B. 3. b. K. č. 144, inv. č. 703.

cudzokrajných drevín. Tereziánsky lesný poriadok ukladal povinnosť umelého zalesňovania a zároveň sa tak zamedzilo nárazovému úbytku lesov.²⁰

Inštrukcie, na ktoré je v predkladanom príspevku kladený dôraz, pochádzajú z 50. – 70. rokov 18. storočia, z obdobia pôsobenia Rudolfa Pálffyho na Červenokamenskom panstve.²¹ Tieto pracovné inštrukcie pre lesných zamestnancov sa skladajú z častí týkajúcich sa jednotlivých dedín na danom panstve, pričom ide najmä o usmernenie poľských, robotníkov a ich vzťah s hlavnými lesníkmi a obyvateľmi dedín na panstve.²² Časť inštrukcií sa zachovala v podobe slovacík a detailnejší opis povinností personálu v rámci agendy lesnej správy a poľovníckych činností bol vyhotovený v nemeckom jazyku.

Inštrukcie²³ pre lesných zamestnancov v rámci dedín nachádzajúcich sa na panstve Červený Kameň boli napísané v slovenskom jazyku, aby boli zrozumiteľné pre miestnych ľudí, ktorí bežne nekomunikovali v nemeckom jazyku, používanom vo väčšine písomnej agendy panstva. Išlo zrejme o zrozumiteľnosť aj pre nižšie postavených lesných zamestnancov.

Súčasťou inštrukcie z roku 1755 vydanéj k prvému januáru toho roku pre lesných zamestnancov v dedinách Červenokamenského panstva sa stali aj pokyny týkajúce sa odovzdávania dávok spojených s ďalšími zdrojmi, ktoré ľudia z lesov získavali: „*Ponewacš tež obicšaj jest, že horni tak tež Jagrj každorocšnie Pro Milostiwe Panstwj, z cšastkj slimakj takež Dobrich hub dodawat mosa, tehđj powinen bude on Hornj každorocšne ve Dobrem cšasj. 100 slimakuw, a wedle možnoshi Dobrich hub odevzdat a jestlj roszak tento zanedba, tehđj za každe sto slimakuw a za hubj jeden zlatj pokutj položit musj.*“²⁴ Panstvu museli byť teda na pravidelnej báze odovzdávané aj úžitky z lesa. Slimáky predstavovali v ranonovovekom období pôstne jedlo podobne ako ryby. Tvorili teda bežnú súčasť jedálnečky spoločne s už spomenutými hubami. Poddaní mali povinnosti odovzdávať v rámci ročnej dávky aj drevo, k čomu slúžili napríklad zoznamy nachádzajúce sa v urbároch z roku 1767.²⁵

²⁰ KIANIČKA, Daniel Haas; GLOCKOVÁ, Barbora a KÜRTHY, Luboš. *Lesy v dejinách Kremnice*. Kremnica: Mestské lesy Kremnica s. r. o., 2019, s. 126-127.

²¹ *Hospodárske inštrukcie pre lesných zamestnancov 1755 – 1786*, SNA. V rámci agendy Pálffyovcov patria k fondu Panstvo Červený Kameň I.

²² Tamže.

²³ Tamže. Inštrukcia pre lesných zamestnancov z roku 1755 uvádza napríklad nasledujúce pokyny: „...*bude on hornj polesnemu assignovani, aby on jeho od nas ucšinenj poradek opatrne nasledoval a tež j Revier Jagra posluchal, totižto votem, cšoby k našemu najlepsimu osohu bilo, jestli by ale on Hornj zmerkoval cšoby jeden neb druhj Jager necšo škodliweho ucšinił, tehđj bude povinj hnedky Milostivemu Panstwj a Polesnemu oznamit, ale tak abj to mohel dokonale proukazat.*“

²⁴ Tamže.

²⁵ *Urbár Zvončina z roku 1767*. Magyar Nemzeti Levéltár Budapest. Országos Levéltár. Dostupné na: <<https://archives.hungaricana.hu/en/urberi/view/pozsony-zvoncsin/?document=1&pg=29&bbox=-2547%2C-3882%2C5107%2C140>> [2023-12-25]

Príklady ďalšej praxe vo vydávaní inštrukcií v oblasti lesného hospodárenia a poľovníckych aktivít počas 18. storočia na panstve Červený Kameň a blízkyh panstvách

V rámci lesného hospodárenia sa dozvedáme z inštrukcií vydaných v druhej polovici 18. storočia prevažne o očakávanom stave, ktorý znamenal najmä zodpovedné správanie sa personálu na Červenokamenskom panstve. Týka sa to napríklad narábania s drevom, kultivácie lesov, ale aj poľovníckych aktivít v jednotlivých panských revíroch. Pálffyovci prevzali mnohé princípy správy panstva na Červenokamenskom panstve z administratívy z fuggrovského obdobia zo 16. storočia.²⁶

Kultivácia lesov na pálfyovských majetkoch teda prebiehala aj v období pred vydaním Tereziánskeho lesného poriadku, resp. už počas 17. storočia. Dôkazom o samotnom vysádzaní lesa sú napríklad aktivity Pavla IV. Pálffyho na Plaveckom panstve v prvej polovici 17. storočia. Jeho rozhodnutie viedlo k vysádzaniu lesa, a to najmä pre reliéf krajiny. Pohyblivé piesky Záhoria bolo nutné stabilizovať zalesnením v danom prípade pôvodne francúzskeho typu. Na Záhorie prišiel v rámci odbornej starostlivosti o les v 19. storočí lesný inšpektor bzeneckého panstva Ján Bechtel, ktorý na pieskoch stromy sial, aj vysádzal (jednoročné borovicové semenáčky).²⁷ Rozvoj starostlivosti o les je možné komplexnejšie zaznamenať až v 19. storočí, a preto považujem za vhodnú komparáciu v oblasti kultivácie lesov práve s neskorším obdobím.

Poľovnícke aktivity na majetkoch Pálffyovcov v 18. storočí

Vhodným príkladom racionalizácie panskej správy v 18. storočí sú cisárske panstvá Holíč a Šaštín. František Štefan Lotrinský sa na daných panstvách s podobným nadšením ako Pálffyovci venoval poľovníckym aktivitám. Súčasťou lesníckeho úradníckeho aparátu sa stali hlavný lesník, dvorský lesník, dvaja lesníci starajúci sa o bažanty a ďalší pomocní lesníci i špecializovaní pracovníci. Tento model personálu je podobný tomu na Červenokamenskom panstve, kde si plnili svoje úlohy hlavný lesník s ďalšími pomocnými zamestnancami.²⁸

Z inštrukcie pre lesných zamestnancov z roku 1779 sa zachovali nariadenia týkajúce sa bežnej agendy a zároveň opatrení platných počas poľovačiek. Ku kompetenciám lesných úradníkov patrilo vedenie účtovnej agendy najmä pod dohľadom hlavného lesníka.

²⁶ ŽUDEL, Vplyv ekonomickej činnosti, s. 163-174.

²⁷ KONŮPKA, Jozef; GREPPEL, Eduard a LIPTÁK, Ján. Prirodzená alebo umelá obnova borovicových porastov na Záhorí. In *Lesnícky časopis*, 2012, roč. 58, č. 2, s. 102.

²⁸ ČERVENKOVÁ, Ivana. Organizácia lesníckeho personálu na cisárskych panstvách Holíč a Šaštín. In LOPATKOVÁ, Zuzana, ed. *Otázky zemepanského hospodárenia a správy v novoveku II*. Trnava: Trnavská univerzita, 2022, s. 78.

Polovníci a lesníci mali zároveň dohliadať na povolenia pre osoby, ktoré mohli poľovať na danom majetku a naopak, nahlásiť prípady nepovoleného odstrelu zveri.²⁹ Dané opatrenia sú veľmi podobné aj pokynom pre lesnícky personál na panstve v Holíči a Šaštíne. Z roku 1752 pochádzajú pokyny pre gbelského a strážskeho hlavného lesníka, ktorý nemohol vydať komukoľvek z lesníkov alebo iným osobám drevo či raždie bez písomného povolenia. Sankcie boli v prípadoch Lotrinského panstiev i Červenokamenského panstva jasné. Samozrejmosťou sa stalo možné prepustenie úradníka a finančné tresty.³⁰

Inštrukcie určené pre lesný úrad týkajúce sa poľovníckych aktivít a pochádzajúce z kancelárie Červenokamenského panstva z roku 1779 boli detailné a napísané v nemeckom jazyku. Obsahovali viac pokynov v podobe bodov než tomu bolo v slovenskej verzii. Na ich konci je uvedený aj podpis Rudolfa Pálffyho. V prvej časti boli opísané nielen úlohy pre lesníka a jeho zamestnancov, ale tiež možné sankcionovanie úradníkov pre neplnenie si povinností. V závere za textom samotných pokynov nasledovali tabuľky týkajúce sa tzv. *Schussgeld*, čiže zástrelného, v závislosti od konkrétnej zveri v revíroch na Červenokamenskom panstve.³¹

Pálffyovci mali na svojich majetkoch na Červenom Kameni aj blízkom Plaveckom panstve vlastné bažantnice, ktoré tvorili dôležitú súčasť lesného hospodárstva. Pomerne veľká bažantnica sa nachádzala na Plaveckom panstve neďaleko od hlavného sídla a parku v Malackách. Jasne ohraničené zvernice a bažantnicu je možné vidieť aj prostredníctvom mapy z vojenského mapovania uskutočneného v 18. storočí.³² Poľovnícke aktivity a ich prestíž dokumentuje relácia z Plaveckého panstva, v ktorej je opísaná poľovačka v roku 1790, keď panstvo navštívil nový uhorský panovník Leopold II. v rámci programu dní svojej korunovácie. Okrem panovníka sa na poľovačke zúčastnili Ferdinand IV. Neapolský a Leopoldovi synovia František, Ferdinand, Karol a Jozef. Poľovačka sa mala uskutočniť v dňoch 17. – 19. novembra 1790 v okolí Malaciek. Celkové čísla ulovenej zveri sa na základe relácie o poľovačke pohybovali v počte 1112 kusov menšej zveri a 265 kusov vysokej zveri.³³ Na týchto udalostiach sa zúčastnil Karol IV. Hieronym Pálffy z malackej línie, ktorý sa etabloval aj na panovníckom dvore a napokon bol povýšený v roku 1807 do kniežacieho stavu.

²⁹ Tamže.

³⁰ Tamže, s. 82.

³¹ *Hospodárske inštrukcie pre lesných zamestnancov 1755 – 1786. Inštrukcie pre zamestnancov lesného úradu*, f. 1-2, s. 7-14. SNA, fond Rod Pálffy – Panstvo Červený Kameň I, sign. B. 3. b. K. č. 144, inv. č. 703.

³² Prvé vojenské mapovanie (1782 – 1785); Uhorské kráľovstvo. Dostupné na: <<https://maps.archivum.com/en/map/firstsurvey-hungary/>> [2023-10-30]

³³ *Relácia o poľovačke kráľa Sicílie Ferdinanda IV. a cisára Leopolda s princami na panstve Malacky 18. a 19. septembra 1790*. SNA, fond Rod Pálffy (Pálfi) – Malacká línia, 1580 – 1841., sign. lad. P, fasc. 3, nr. 40, inv. č. 170, k. 12.

Špecifické úlohy lesného personálu

Nie všade bolo na páľffyovských panstvách v druhej polovici 18. storočia hospodárenie s drevom dokonale ustrážené, ako uvedieme na základe nasledujúcich príkladov. V kontexte sporov na panstve týkajúcich sa aj lesného hospodárenia je potrebné spomenúť korešpondenciu medzi Karolom Pavlom a Rudolfom Pálffym dokladajúcu nezhody týkajúce sa sťažností Rudolfa Pálffyho na devastovanie lesov a vývoz dreva z panstva Červený Kameň do Kráľovej pri Senci. Drevo malo byť pôvodne určené najmä na stavebné účely.³⁴ Nepriaznivým faktorom sa stal tiež fakt, že roku 1780 tvorili mladé stromy až 60 % zalesnených oblastí Malých Karpát. Stromy poškodzovalo najmä vysušovanie.³⁵ Vydaním pokynov pre personál sa Pálffyovci snažili garantovať jasné úlohy pre členov personálu.

Lesný personál dostával na Červenokamenskom panstve ďalšie špecifické úlohy. Lesní zamestnanci museli tiež udržiavať v riadnom stave lesné chodníky, dohliadali na udržiavanie alejí a už spomenutej bažantnice. V prípade veľkého množstva snehovej pokrývky museli lesní zamestnanci odpratávať sneh z prístupových ciest a záhrad na panstve. Jedným z bodov inštrukcií sa stal pokyn na zachovanie slivkových stromov v záhradách v blízkosti Štefanovej. Malo sa dbať na dohľad nad týmito sadmi, aby sa predišlo poškodeniam úrody, keďže sa v nich pohybovali jarabice.³⁶

Lesníci mali spolupracovať s vinohradníkmi, ktorí nahlasovali zverou spôsobené škody vo vinohradoch. Na základe prieskumu na deväť otázok v rámci ubárskej regulácie zo 60. rokov 18. storočia sa sťažovali obyvatelia Budmeríc na voľne žijúce bažanty v lesoch Rudolfa Pálffyho, ktoré Budmeričanom, ako aj obyvateľom z okolia mali obžierať úrodu vo vinohradoch v hone Stará Hora. Dôsledkom sa stali rozsiahle škody na úrode a napokon nutnosť nechať vinohrad spustnúť.³⁷

Prehľad poľovníckych aktivít v lesoch na Červenokamenskom panstve

Komplexnejší pohľad na divú zver žijúcu na majetkoch Pálffyovcov je možné získať z prílohy vo forme tabuliek nachádzajúcich sa za samotným textom inštrukcií pre lesných zamestnancov z roku 1779. Na Červenokamenskom panstve boli stanovené jednotné podmienky, za ktorých sa mala daná zver strieľať. Údaje z prílohy k inštrukciám predstavujú tiež dôležitý zdroj informácií o prehľade zveri, ktorá páľffyovské lesy obývala.

³⁴ FUNDÁRKOVÁ, „Neziadam o milosť, s. 125.

³⁵ KISS, I. N. Sylviculture and Forest Administration in Hungary 11th – 20th Centuries. In BRIMBLECOMBE, Peter a PFISTER, Christian. *The silent countdown. Essays in European Environmental History*. Berlin: Springer-Verlag, 1990, s. 118.

³⁶ *Hospodárske inštrukcie pre lesných zamestnancov 1755 – 1786. Inštrukcie pre zamestnancov lesného úradu*, f. 1-2, s. 7-14, SNA.

³⁷ BENKOVÁ, *Dejiny vinohradníctva*, s. 78.

V rámci prílohy za nižšie uvedenou tabuľkou sa nachádzala ešte zver, ktorá nepredstavovala priamo lovnú zver, ale vyskytovala sa tiež na území Červenokamenského panstva. Ide o tzv. *Schädliches Raubzeug*, teda zver, ktorá na základe vtedajšej praxe mala mať v lese nepriaznivý vplyv na stav zveri, jej početnosť.³⁸

V danom prípade existovalo zástrelné napríklad za vlka v hodnote 1 zlatého a 50 grajciarov alebo nočnej sovy (5 grajciarov).³⁹ Vyššie spomenuté bažanty, ktoré mali poškodzovať úrodu vo vinohradoch v okolí Budmeríc, alebo jarabice, ktoré mali zasa škodiť v sadoch na Červenokamenskom panstve, boli však zaradené do kategórie lovej zveri a mohlo byť zrejme o to náročnejšie aj pre obyvateľov na panstve komunikovať s panstvom o regulácii týchto živočíchov.

Je to viditeľné najmä pri jeleňoch, srncoch a diviakoch žijúcich v páľffyovských lesoch. V lesoch regulovali Pálffyovci stav zveri aj vybudovaním zverníc a bažantníc. Významné miesto v krajine mali teda nielen samotné lesy, ale tiež lokality, v ktorých sa nachádzali tzv. remízky. V minulosti ich bolo medzi lúkami/poľami omnoho viac než v súčasnej krajine. Zatiaľ, čo bažantnice slúžili na chov bažantov na určitom ohraničenom, resp. oplotenom území od obdobia stredoveku, remízy poskytovali na otvorenom priestranstve zvieratám potrebný úkryt. Poľovníci čakali v minulosti počas poľovačky taktiež na vybehnutie zvierata z remízy a na otvorenom priestranstve nasledoval zásah.

Poľovačka sa stala zároveň významnou hospodárskou aktivitou. Samotná lovná zver bola zaradená do tabuľky hierarchicky od najhodnotnejších kusov v revíroch Červenokamenského panstva, resp. od vyššej zveri až po najmenšie kusy drobného vtáctva/drobných živočíchov. Dôležité kritérium, ktorým sa vymeriavali platby za ulovenú zver, predstavoval vek, resp. vitalita danej zveri. Platby zástrelného za lovnú zver na Červenokamenskom panstve boli súčasťou prílohy v podobe prehľadnej tabuľky, ktorej ukážka nasleduje nižšie:

---

³⁸ Dnes už existujú prísne normy v rámci odstrelu týchto druhov lesných zvierat. V 18. storočí aj na základe tohto prameňa neexistovali výrazné obmedzenia v rámci odstrelu tzv. škodnej zveri neurčenej na lov.

³⁹ *Hospodárske inštrukcie pre lesných zamestnancov 1755 – 1786. Inštrukcie pre zamestnancov lesného úradu*, f. 1-2, s. 13-14. SNA.

Druh zveri	Suma zástrelného
Lovné a menšie jelene	1 zlatý a 50 grajciarov
Staré zviera	1 zlatý
Malé zviera	75 grajciarov
Srnec, srnča	50 grajciarov
Bobry a vydry ⁴⁰	50 grajciarov
Zajace	10 grajciarov
Diviak do troch rokov	1 zlatý 50 grajciarov
Od dvojročných diviakov	75 grajciarov
Mláďa diviaka	50 grajciarov
Bažant	10 grajciarov
Divá hus	25 grajciarov
Jarabice	5 grajciarov
Divé kačice	5 grajciarov
Veľké a menšie holuby	5 grajciarov
Malé druhy vtákov	3 grajciare

Záver

Inštrukcie ako prameň sú skúmané historiografiou najmä z hľadiska sociálnych dejín. Predstavujú však veľmi dôležitý zdroj informácií aj v rámci výskumu v oblasti hospodárskych dejín. V prípade použitia inštrukcií v oblasti lesného hospodárenia nie je nutné venovať pozornosť výlučne samotným nariadeniam týkajúcim sa zabezpečenia lesných majetkov na panstvách pred nepriaznivými ľudskými alebo prírodnými zásahmi. Zaujímavý pohľad na stav zveri v lesoch je sprostredkovaný práve na konci samotného textu pokynov pre lesných zamestnancov z roku 1779. Les dopĺňal Pálffyovcom výrobné zisky na ich panstvách spoločne s poľnohospodárstvom a výrobou vína. Prestížnou súčasťou každodenného života na panstvách sa stali aj poľovačky a aj z tohto dôvodu musel byť zabezpečený

⁴⁰ V danom období bola kožušina z týchto zvierat hodnotná v oblasti výroby doplnkov v podobe rukávnikov a pokrývok hlavy počas chladnejších zím. Z hľadiska náboženských zvyklostí šlo o „ryby“, vodné stvorenia, ktoré bolo možné konzumovať počas pôstu. Intenzívne lovenie bobrov však takmer v neskoršom období zapríčinilo ich vyhuby.

dostatočný počet zveri v lesoch. Je preto pochopiteľné, že úmyselné odcudzenie zveri alebo dreva z lesov bolo prísne trestané.

Aký bol napokon samotný význam inštrukcií vydaných Pálffyovcami v druhej polovici 18. storočia v oblasti lesného hospodárenia? V prípade inštrukcií ako prameňa vidíme ich podstatnú úlohu v oblasti výskumu organizácie lesného hospodárstva. V uvedenom prameni je možné vidieť snahu o reguláciu poľovníckych aktivít v pálffyovských revíroch, ale zároveň aj úsilie zemepánov o zisk potrebných surovín z lesa, a to nielen v podobe už spomenutých húb a slimákov. Prvoradou sa stala ťažba drevnej suroviny a bolo potrebné získavať len také drevo, ktoré už bolo na ťažbu určené, resp. označené. Drevo predstavovalo v období pred začiatkom výraznej industrializácie v 19. storočí dôležitý zdroj na rozvoj ďalších odvetví výroby na panstve, ako napríklad spracovania dreva a výroby skla.

Vzťah človeka a lesa, resp. prírody počas 18. storočia by sme mohli charakterizovať ako nie rovnocenný. Človek mal na prírodu a okolitú krajinu výrazný vplyv vzhľadom na rozsiahle využívanie surovín na jednotlivé výrobné odvetvia. Cena za efektívnosť výroby bola vysoká, pretože mnohé lesy na uhorskom území nebolo možné dostatočne rýchlo obnovovať. Národohospodár Gregor Berzeviczy kritizoval nepriaznivú situáciu v oblasti obnovy lesov na začiatku roku 1802.⁴¹ Z pôvodného množstva lesných plôch zostávali rúbanišká a išlo o rozsiahle pľtvanie spôsobené zvyšujúcimi sa nárokmi na intenzitu výroby ešte v preindustriálnom období.

Na základe analýzy inštrukcií sa objavujú ďalšie otázky. Ide o potrebný pohľad na dejiny prístupu človeka k životnému prostrediu, pretože v súčasnosti sme svedkami výrazných zmien ovplyvnených taktiež činnosťou a ekonomickými aktivitami človeka. Zaujímavými sa javia okolnosti vzťahu Pálffyovcov a okolitej krajiny tvoriacej ich majetkové komplexy na území dnešného juhozápadného Slovenska, kde rozvíjali intenzívnu činnosť v oblasti lesného hospodárenia. Považujem za dôležité zaoberať sa kontaktmi, ktoré budovali Pálffyovci v oblasti obchodu s drevom a lesnou zverou s mestami Prešporok a Trnava. Porovnaním účtov týkajúcich sa obchodovania s lesnými surovinami dostupnými v Slovenskom národnom archíve vo fondoch viažucich sa k Červenokamenskému panstvu je možné ďalej skúmať celkový význam využitia lesa v pálffyovskej ekonomike. Domnievam sa, že táto súčasť ich hospodárenia nezaostávala výrazne za odvetviami poľnohospodárstva a vinohradníctva.

---

⁴¹ HOLEC, Roman. *Človek a príroda v „dlhom“ 19. storočí*. Bratislava: VEDA, 2014, s. 44.

Pramene a literatúra

Archívne pramene

Magyar Nemzeti levéltár Budapest. Országos Levéltár.

Urbár Zvončina z roku 1767. Dostupné na internete:

<<https://archives.hungaricana.hu/en/urberi/view/pozsony-zvoncsin/?document=1&pg=29>> [2023-10-30]

MV SR, Slovenský národný archív, Bratislava [SNA]

Fond Rod Pálffy – Panstvo Červený Kameň I

Hospodárske inštrukcie pre lesných zamestnancov 1755 – 1786, inv. č. 703.

Hospodárske inštrukcie pre správcov drevoskladov v Trnave a Bratislave, inv. č. 704.

Fond Rod Pálffy (Pálfi) – Malacká línia, 1580 – 1841.

Relácia o poľovačke kráľa Sicílie Ferdinanda IV. a cisára Leopolda s princami na panstve Malacky 18. a 19. septembra 1790, sign. lad. P, fasc. 3, nr. 40, inv. č. 170, k. 12.

Edície prameňov

Prvé vojenské mapovanie (1782 – 1785); Uhorské kráľovstvo. Dostupné na:

<<https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-hungary/>> [2023-10-30]

BEL, Matej. *Notitia Hvngariae Novae Historico-Geographica Divisa In Partes Quatvor, Qvarvm Prima, Hvngariam Cis-Danubianam; Altera, Trans-Danubianam; Tertia, Cis-Tibiscanam; Qvarta, Trans-Tibiscanam: Vniuersim XLVIII. Comitatus Designatam, Expromit ... Tomus Primus*. Viennae: Impensis Pavlli Stravbii, Typis Johannis Petri van Ghelen, 1735, s. 25.

Literatúra

BENKOVÁ, Eva. Dejiny vinohradníctva na panstve Červený Kameň v druhej polovici 18. storočia. In *Štúdie o dejinách*. Historia nova 6. [online] Bratislava: Stimul, 2013, s. 71-81. Dostupné na: <<https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/ksd/historia-nova/archiv/historia-nova-6/>> [2023-10-30]

BENKOVÁ, Eva. Panstvo Červený Kameň ako podnik hospodárenia Pálffyovcov v polovici 18. storočia. In HUPKO, Daniel, ed. *Res Pálffyana. Príspevky k dejinám rodu Pálffyovcov*. Časť: Červenokamenské panstvo, 2018, s. 138-151.

ČERVENKOVÁ, Ivana. Organizácia lesníckeho personálu na cisárskych panstvách Holič a Šaštín. In LOPATKOVÁ, Zuzana, ed. *Otázky zemepanského hospodárenia a správy v novoveku II*. Trnava: Trnavská univerzita, 2022, s. 77-97.

DINGES, Martin. Ehre und Geschlecht in der Frühen Neuzeit. In BACKMANN, Sibylle. *Ehrenkonzepte in der Frühen Neuzeit: Identitäten und Abgrenzungen*. Berlin: De Gruyter, 1998, s. 123-147.

DUCHOŇOVÁ, Diana. „Nepochybujeme o vašej usilovnej a vernej službe, ktorú ste nám sám odporúčali.“ Hospodárski úradníci na pálffyovských panstvách v 17. storočí. In KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid, ed. *Historické štúdie 53*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2019, s. 73-91.

DUCHOŇOVÁ, Diana. Zásobovanie hradných kuchýň na základe vybraných inštrukcií panských úradníkov v 17. storočí. In DUCHOŇOVÁ, Diana a FUNDÁRKOVÁ, Anna, ed. *Hrady a hradné panstvá na Slovensku. Dejiny, majitelia, prostredie*. Bratislava: VEDA, 2016, s. 123-145.

FUNDÁRKOVÁ, Anna. „Nežiadam o milosť, ide mi o spravodlivosť.“ Karol Pavol Pálffy a súdny spor Pálffyovcov v rokoch 1751 – 1774. In HUPKO, Daniel, ed. *Res Pálffyana. Príspevky k dejinám rodu Pálffyovcov*. Časť: Červenokamenské panstvo, 2018, 120-137.

HOLEC, Roman. *Človek a príroda v „dlhom“ 19. storočí*. Bratislava: VEDA, 2014, 341 s.

- KIANIČKA, Daniel Haas; GLOCKOVÁ, Barbora a KÜRTHY, Luboš. *Lesy v dejinách Kremnice*. Kremnica: Mestské lesy Kremnica s. r. o., 2019, 310 s.
- KISS, I. N. Sylviculture and Forest Administration in Hungary 11th – 20th Centuries. In BRIMBLECOMBE, Peter a PFISTER, Christian. *The silent countdown. Essays in European Environmental History*. Berlin: Springer-Verlag, 1990, s. 106-124. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-642-75159-2_10
- KONÔPKA, Jozef; GREPPEL, Eduard a LIPTÁK, Ján. Prirodzená alebo umelá obnova borovicových porastov na Záhorí. In *Lesnícky časopis*, 2012, roč. 58, č. 2, s. 100-110.
- MACEJKA, Martin. Príspevok k správe Plaveckého panstva. In MACEJKA, Martin, ed. *Pálffyovci – Dejiny šľachtického rodu od 17. po 20. storočie*. Malacky: Múzeum Michala Tillnera, 2018, s. 149-166.
- MILANOVÁ, Ľubica a JÓZSOVÁ, Viktória. *Od lesov kráľovských k lesom štátnym*. Zvolen: Lesnícke a drevárske múzeum vo Zvolene, 2003, 91 s.
- SIEFERLE, R. P. The energy system – A Basic Concept of Environmental History. In BRIMBLECOMBE, Peter a PFISTER, Christian. *The silent countdown. Essays in European Environmental History*. Berlin: Springer-Verlag, 1990, s. 9-20. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-642-75159-2_2
- ŽUDEL, Juraj. Vplyv ekonomickej činnosti Fuggerovcov na životné prostredie v oblasti Červenokamenského panstva v rokoch 1535 – 1583. In *Geografický časopis*, roč. 26, č. 2, 1974, s. 163-174.

The Importance of Instructions for Forestry Staff in the Economy of the Pálffy Family in the late 18th Century at the Červený Kameň Castle Estate

Instructions from the 18th century are also an important source in the research of economic history as they may serve as the basis for a reconstruction of landowner's ideas concerning activities on their estate, in respect to forest management in particular. The Pálffy family had their own forestry staff which was responsible for taking care of the forest itself and controlling hunting activities on the castle estate of Červený Kameň. The instructions shed some light on the relationship of the Pálffys to the forests and with their forest staff. Besides, the instructions provide an insight into the state of the game in the forests as well as into the foresters' activities in the Červený Kameň estate. As a source, the instructions are also useful in the environmental history research.

Keywords: instruction, forestry management, Pálffy family, Červený Kameň castle estate, 18th century

https://fphil.uniba.sk/historia_nova

[1,05 AH]

UHROVÁ, Pavlína. Význam inštrukcií pre lesných zamestnancov v hospodárení Pálffyovcov v druhej polovici 18. storočia na Červenokamenskom panstve. In *Opus quadratum*. Historia nova 23. [online] Bratislava: Stimul, 2024, s. 39-52. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/Hino23.pdf>

Príloha**Prepis a preklad vybranej inštrukcie pre lesných zamestnancov Červenokamenského panstva z nemeckého jazyka**

„Forst: und Wald:amts:Instruction

Wie sowohl im Betraf der Jagd als wie auch des Holz:schlagens und übrigen und Jagdamts: Ordnung genauesten Beobachtung auf das schärfeste verordnet wird und zwar

Erstens: Samentlichen Forsten, und Jägern werden von dem Forst und Waldamts=Rechnung führen, den ihnen zugleich als Oberjägern vorgestellt wird, abhängig seyn, jenem folgsam all dasjenige andeüttern, was sie zur Aufnahme sowohl des Waldes, als wir auch von Jagd vortheilhaftig oder aber für selber Nachthwillig finden sollen; welcher Andeütung nach. Wenn selber zur Herstellung Nützlichen und Abschaffung schädlichen nicht eigenmächtig seyn sollen, so wird an die diesfaltige Anzeigen wiederum an höhere Behörde zu machen haben.

Solchemnach also

Zweytens: Damit fremde und besonders Benachbare nicht jagen sollen, werden die Jägern und Forstern auf das genaueste beobachten, im Fall aber, wo sie selber antreffen sollen, werden sie solche aberschaffen, also gleich dem Oberjägern andeüttern, dem als dann auch ohne Vorschub um der Sach unverzüglich abzuhelfern.“⁴²

Inštrukcia pre lesných zamestnancov

Kedže tak vo veci poľovníctva, ako aj vo veci výrubu a ostatných lesníckych a poľovníckych predpisov je predpísané najprísnejšie dodržiavanie, a to

Po prvé: Všetci lesnícki úradníci a poľovníci sú závislí od lesného účtovníka, ktorý je im zároveň predstavený ako hlavný lesný hospodár, a sú povinní mu poslušne poskytovať všetko, čo považujú za výhodné pre hospodárenie v lese aj v poľovníctve, alebo čo by sami boli ochotní urobiť. Ak sa sami nebudú starať o zavedenie užitočných a zrušenie škodlivých (záležitostí), bude to musieť byť oznámené vyšším orgánom.

V súlade s tým

Po druhé, poľovníci a lesníci budú čo najprísnejšie strážiť, aby cudzí ľudia a najmä susedia nelovili, ale v prípade, že by ich sami stretli, odvedú ich, t. j. nahlásia ich hlavnému lesníkovi, ktorý im potom bezodkladne pomôže.

---

⁴² *Hospodárske inštrukcie pre lesných zamestnancov 1755 – 1786. Inštrukcie pre zamestnancov lesného úradu, f. 1-2. MV SR, SNA, fond Rod Pálffy – Panstvo Červený Kameň I, sign. B. 3. b. K. č. 144, inv. č. 703.*

Povodeň v Bratislave v roku 1809

Peter Kašiak

Jedna z najväčších povodní v prvej polovici 19. storočia zasiahla oblasť Bratislavy 29. januára 1809.¹ Vzhľadom na ročné obdobie išlo o ľadovú povodeň, patriacu v dejinách Bratislavy k najrozsiahlejším svojho druhu. Jej zdrojovým územím boli povodia alpských prítokov Dunaja.

Podrobný opis povodne zaznamenaný v *Pressburger Zeitung* sa začal ráno 29. januára: „Stalo sa to toho dňa krátko po 7. hodine; v dôsledku oteplenia, ktoré trvalo predtým niekoľko dní; ľadová pokrývka vytvorená na Dunaji sa so strašným hlukom pohla o kus ďalej, kde ľad opäť primrzol.“² Na vyššom úseku povodia vytrvalo pršalo a Dunaj prinášal ľadové kryhy. Vo Viedni hladina kulminovala až 31. januára.³ Zablokované koryto pri Bratislave neodvádzalo zvýšený prietok z horného toku rieky a voda ponad hrádze prenikla do obývaných štvrtí.⁴ „V dôsledku tohto zastavenia prúdu, voda, ktorá nemohla odtekať, zrazu vystúpila a čoskoro prekročila všetky hrádze. Na opačnej strane Dunaja sa tiež voda šírila strašnou silou, zaplavila všetky miesta v okolí a spôsobila veľkú skazu.“⁵

Už tak by išlo o veľkú povodeň, hoci podobné tzv. ľadochody boli v Bratislave bežné ešte v polovici 20. storočia.⁶ Avšak „Ludia zaujatí týmito hrozivými udalosťami sa utešovali nádejou, že po úspešnom zvládnutí tohto nebezpečenstva sa netreba báť ničoho ďalšieho a nikto netušil, že nás ešte čakalo strašné nešťastie, ktoré nás príliš rýchlo prepadlo.“⁷ „Okolo desiatej

¹ *Pressburger Zeitung*, 1809, roč. 45, č. 7 (27. 1. 1809), príloha datovaná 7. 2. 1809.

² Tamže. „Es hatte sich nehmlich an diesem Tage fruh nach 7 Uhr die, durch dar mehrere Tage vorher anhaltende Thauwetter wurde; gemachte Eisdecke auf dem Donaustromme gehalten, und war, unter fürchterlichen Getöse, eine kleine Strecke weit abgegangen, wo sich dann das Eis wieder festfezte.“

³ BERGENSTAMM, Alois von. *Geschichte des unteren Werds, oder der heutigen Leopoldstadt: Aus den Urkunden gezogen. Von dem Verfasser den barmherzigen Brüdern in der Leopoldstadt zur Unterstützung ihres Krankenspitals gewidmet.* Wien: Hof- und Staatsdruckerey, 1812, s. 173.

⁴ *Pressburger Zeitung*, 1809, roč. 45, č. 7 (27. 1. 1809), príloha datovaná 7. 2. 1809.

⁵ Tamže. „Durch diese Hemmung des Strommes wuchs, das in feinem Lauf aufgehaltene Wasser plötzlich stark an, und überschritt bald die seiner Gewalt vorgesetzten Gränzen. Auf der gegenüberliegenden Donauseite breitete es sich ebenfalls mit fürchterlicher Gewalt aus, überschwemmte alle in seiner Nähe gelegenen Ortschaften, und richtete große Verwüstungen an.“

⁶ DÚB, Oto. O ľade na riekach. In *Geografický časopis*, 1952, roč. 4, č. 3, s. 23-24.

⁷ *Pressburger Zeitung*, 1809, roč. 45, č. 7 (27. 1. 1809), príloha datovaná 7. 2. 1809. „mit diesem Unglück drohenden Gegenstand beschäftigt, tröstete man sich mit der Hoffnung, daß mit dem glücklicher Ablauf dieser Gefahr eine fernere nicht zu befürchten sey, und Niemand ahndete das uns noch bevorstehende schreckliche Unglück, welches nur zu schnell uns ereilte.“

hodiny sa pretrhla ladová pokrývka na vyšších úsekoch toku, a s ohromnou silou sa hnala na nahromadenú masu ľadu [pri Bratislave].“⁸

Povodňová vlna rýchlo vystúpila viac než 10 metrov nad nulu vodočtu.⁹ „Voda sa teraz s obrovskou silou a nepredstaviteľnou rýchlosťou valila do viacerých častí mesta, prenikla do pivníc, zaplavila všetky nižšie ležiace ulice a všade šírila hrôzu a skazu. Všetky lode a plavidlá privityazané k brehu boli odtrhnuté a rozbité obrovskými ladovými kryhami alebo hodené o domy, mnoho ďalších lodí, člnov, veľkých stromov, dreva, brvien, dosiek a rôzneho materiálu bolo spolu s kryhami rozhádzaných po blízkych uliciach. Viaceré múry a samostatne stojace budovy sa zrútili, ďalšie sa otriasli v základoch a vážne poškodili.“ „Predmestia Zuckerman del a Blumenthal, časť Vydrice, mestská promenáda, Lodná ulica [dnes Riečna, Lodná a Paulínyho ulica],¹⁰ Ružová [Jesenského]¹¹ a Ondrejská ulica [dnes Gorkého],¹² celý Größling, Dunajská ulica, Klobučnická ulica, Dlhá ulica [dnes Panská a Laurinská], celá oblasť od Rybárskej po Laurinskú bránu bola úplne zaplavená, áno aj z Primaciálneho námestia¹³ vnikla voda k Primaciálnemu palácu a všade spôsobila strašnú skazu.“¹⁴

„Všetci ľudia žijúci v týchto uliciach na prízemí, boli vo veľkom nebezpečenstve, pretože voda zrazu stúpala zo všetkých strán, z kanálov aj stavidiel, stále vyššie, a hrozila zaplaviť celé mesto. Väčšina obyvateľov bola natolko zaskočená, že ledva mali čas, aby si zachránili život na

⁸ Tamže; DÚB, ref. 6, s. 19-20. „Gegen 10 Uhr hatte sich der Eisstoß in der obern Donau Gegend gehoben, und warb mit fürchterlicher Gewalt an die hier in Trümmern aufgehäuste Eismaße angetrieben.“

⁹ PIŠÚT, Peter. Cartographic evidence of the disastrous ice flood of 1809 and its aftermath (Danube river, Slovakia). In *Geophysical Research Abstracts*, vol. 11, European Geosciences Union, General Assembly, Vienna, 2009. Dostupné na: <<https://meetingorganizer.copernicus.org/EGU2009/EGU2009-9201.pdf>> [2024-01-25]

¹⁰ HORVÁTH, Vladimír. *Bratislavský topografický lexikón*. Bratislava: Tatran, 1990, s. 173.

¹¹ Tamže, s. 133.

¹² Tamže, s. 108.

¹³ Plán mesta Bratislavy, autor Ján Leopold Neyder, 1820. Archív mesta Bratislavy [ďalej len **AMB**], Zbierka máp a plánov (XVI. storočie – 1945), sign. 1027 (900). Dostupné na: <<https://www.stare-mapy.sk/?zoom=16&lat=48.14199030904024&lng=17.108294134212514&map=bratislava1820>> [2024-01-08]

¹⁴ *Pressburger Zeitung*, 1809, roč. 45, č. 7 (27. 1. 1809), príloha datovaná 7. 2. 1809. „Das Wasser ergoß sich nun mit reißender Gewalt und unbegreiflicher Schnelle in mehrere Theile der Stadt, drang in die Keller ein, überschwemmte alle tief liegenden Straßen und verbreitete überall Schrecken und Berwüstung. Alle am Ufer befestigten Schiffe und Fahrzunge wurden losgerissen und von den fürchterlich großen Eisschossen zertrümmert, oder an die Häuser geworfen, viele andere Schiffe, Kähne, große Bäume, Zimmerholz, Balken, Bretter, Klasterholz und verschiedene Geräthschaften wagten mit den größten Eisstücken durch die nachgelegenen Straßen, feste Mauern und einige einzeln stehende Gebäude stürzten ein, und mehrere wurden in ihren Grundpfeilern erschüttert und stark beschädigt.“ „Die Vorstädte, Zuckerman del und Blumenthal, ein Theil der Wödritzer Vorstadt, die städtische promenade, die Landler, Rosen und Andreasgasse der ganze Größling, die Donaustrasse, große Huterer strasse und Langegasse, die ganze Gegend am Fischerthor bis zum Laurenzer Thor wurden gänzlich überschemmt, ja selbst auf dem Johannesplatz bis zum Primatial Palast drang das Wasser, und richtete überall schreckliche Zerstörungen an.“

vyšších poschodiach alebo povalách, a preto museli všetky svoje statky a majetky obetovať povodni.“¹⁵

„Niekolko významných občanov mesta utrpelo ťažké škody, ale na predmestiach, hlavne na Blumenthali, kde je veľa chudobných, ľudia živiaci sa poľnohospodárstvom, vinárstvom či remeslom stratili celý svoj majetok a mnohí z nich aj život. Zahynulo aj množstvo dobytky, ktoré nebolo možné odohnať do vyššie položených oblastí. Okrem toho obyvatelia Grösslingu a okolitých oblastí a majitelia záhrad v Blumenthali utrpeli ťažké škody. Utrpenie viacerých týchto nešťastníkov presahuje všetky výrazy.“¹⁶

„Tzv. prievoznícky dom v lese na Dunaji¹⁷ patriaci kniežatám Eszterházy, ¹⁸ ako sme počuli, bol spolu so svojimi obyvateľmi, ktorými bol muž so ženou a deťmi, celý zničený a títo nešťastníci sa stali korisťou vody. My na odľahlejších miestach sme sa báli, keďže všetka komunikácia s protihlým brehom bola prerušená, že sa budeme dozvedieť ďalšie podobné smutné správy, pretože pri pohľade z Bratislavského hradu v prvých dňoch minulého týždňa, celé okolie pokiaľ oko dovidelo, bolo úplne zaplavené.“¹⁹

¹⁵ Tamže. „Alle in diesen genannten Gassen zu ebener Erde wohnenden Leute geriethen dadurch in die größte Gefahr, denn das Wasser stieg plötzlich von allen Seiten und aus allen Kanalen und Schleußen immer höher, und drohete die ganze Stadt zu überschwemmen. Der größte Theil dieser Einwohner wurde von dem Wasser so plötzlich überfallen, daß sie kaum Zeit behielten, ihr Leben in die oberen Stockwerke oder aus die Böden zu retten, und somit alle ihr Gut und Eigenthum den Fluthen Preis geben mussten.“

¹⁶ Tamže. „In der Stadt wurden mehrere ansehnliche Bürger stark beschädiget; in den Vorstädten aber, besonders in den Blumenthal haben viele arme, vom Acker, und Weinbau und von der Handarbeit sich ernährende Leute all ihr Eigenthum, und viele derselben haben ihr Leben verlohren, auch ist vieles Vieh, was nicht bei Zeiten in die hoch liegenden Gegenden weggetrieben werden konnte, haben umgekommen. Nebst diesen haben die Einwohner im Grössling und der umliegenden Gegend, so wie die Gärtner im Blumenthal fehr viel Schaden gehabt, die Noth mehrerer dieser Unglücklichen übersteig allen Ausdrück.“

¹⁷ 1. vojenské mapovanie; Uhorské kráľovstvo, 1782 – 1785. Dostupné na: <<https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-hungary/>>[2022-04-10]; PIŠÚT, Peter a TIMÁR, Gábor. História územia ostrova Kopáč. In MAJZLAN, Oto et al. *Príroda ostrova Kopáč*. Bratislava: Fytoterapia, 2007, s. 9-11.

¹⁸ Eszterházyovcom patrilo v rokoch 1676 – 1868 Kopčianske panstvo. Jeho súčasťou boli lesy vo východnej časti Kopčianskeho katastra, ktorého hranica historicky kopírovala hlavný tok Dunaja. Po zmene toku Dunaja už dom nebol obnovený. K obci Kopčany do rozhraničenia v rokoch 1921 – 1923 patrila exkláva na východnom brehu Dunaja. KLEZATH, Herrmann. Historische Wirthäuser im Markt Kittsee. In *Burgenländische Heimatblätter*, 2013, roč. 75, č. 2, s. 163-195; Magyar Nemzeti Levéltár/Magyar Országos Levéltár [ďalej len **MNL/MOL**], S Kataszteri-gyűjtemény (1786-1948), S – Térképtár; 131. Köpcsény, sign. S_78_-_131._téka_-_Köpcsény_-_10-19. Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/16515/>> [2024-01-10]

¹⁹ *Pressburger Zeitung*, 1809, roč. 45, č. 7 (27. 1. 1809), príloha datovaná 7. 2. 1809. „Das Fürst. Eszterhazyische sogenannte Ufer Haus, am Walde ad der Donau, wie man vernimmt, sammt seinen Einwohnern, welche aus einem Mann mit Weib und Kindern bestanden, gänzlich zertrümmert und die Unglücken ein Raub des Wassers geworden seyn. Uns den weiter entlegenen Ortschaften befürchtete man, da alle Kommunikation mit dem ienteitigen Ufer unterbrechen war, eben auch sehr traurige Nachrichten über angerichtete Wasser Verwüstungen zu vernehmen, denn von dem hießgen Königlichen Schloß betrachtet, war in den ersten Tagen der verstossenen Woche die ganze Gegend, so weit das Augen reichte, ganz überschwemmet.“

Štyri dni po opadnutí vody *Pressburger Zeitung* napísali, že „Škody spôsobené týmto nešťastím sú extrémne veľké, hoci nemôžu byť ešte všetky zistené.“²⁰

Úplne zničená bola obec Petržalka. Po prietrži hrádzí na viacerých miestach pozdĺž Viedenskej cesty, aj na dvoch miestach priamo pri obci (**Mapa 1**), sa Petržalka dostala do stredu dvoch smerov prúdenia. „Niektoré domy, ktoré neboli tak priamo vystavené prúdu, rozbité ladovými kryhami, celé spadli. Väčšina z týchto nešťastných obyvateľov stihla včas utiecť z tohto brehu, zanechávajúc za sebou všetok svoj majetok. Bez tohto rýchleho úniku by bolo isté, že len málo z nich by uniklo smrti.“²¹

Obyvateľov obce zachraňovali v prvých dňoch povodne lodníci a rybári z Zuckermandlu. Z 500 Petržalčanov zachránili 498. „Počet nešťastných Petržalčanov predstavoval 500 duší, z nich pri povodni zahynulo jedno mladé dievča a jedna stará žena. Ostatných 498 sa zachránilo na tomto brehu.“²² Náklady na záchranu boli 317 zlatých (florinov). „Táto dedina mala 117 domov, ktoré tam teraz väčšinou ležia v ruinách, dokonca aj veľký panský hostinec na hlavnej ceste je spoly zničený. Okrem toho zahynulo 113 koní, 130 kráv a vznikla škoda 3594 zlatých. Celá škoda je odhadnutá na 136 994 zlatých. Veľké škody utrpeli podľa došlých správ aj obce Zandorf, Rusovce, Rajka a Mošoň.“²³ V Kittsee bolo poškodených viac než 30 domov.²⁴

V noci na 30. januára voda konečne klesla o niekoľko stôp, ale definitívne sa vrátila do koryta až 1. a 2. februára. „Po poklese hladiny boli zo strany magistrátu okamžite prijaté čo najúčelnejšie opatrenia na vyčistenie ulíc zasiahnutých veľkým množstvom ľadu, čo ešte stále nie je dokončené, medzitým, čo na tom pracujú denne stovky mužov.“²⁵ Kryhy s hmotnosťou až niekoľko ton boli nesené vo vode alebo vlečené po dne ďaleko od koryta Dunaja a svojou váhou

²⁰ Tamže. „Der Schaden den dieses schreckliche Unglück hier angerichtet, ist äußerst groß, kann aber noch nicht bestimmt angegeben werden.“

²¹ Tamže. „Einige wenige Häuser, welche der andringenden Gewalt des Wassers nicht so stark ausgesetzt waren, von den Eisschossen zertrümmert, ganz darnieder. Der größte Theil dieser unglücklichen Bewohner hatte sich gleich früh noch aus das diesseitige Ufer, mit Hinterlassung all ihres Eigenthumes gerettet, ohne diese schnelle Flucht wären gewiß nur wenige derselben dem Todt entgangen.“

²² *Pressburger Zeitung*, 1809, roč. 45, č. 8 (10. 2. 1809). „Die Zahl der unglücklichen Engerauer belief sich aus 500 Seelen, von denen ein junges Mädchen und ein altes Weib in den Fluthen umgekommen sind, die übrigen 498 sammtlich sich auf das diesseitige Ufer gerettet hatten.“

²³ Tamže. „Dieses Dorf zählte 117 Häuser, welche nun größtenteils zertrümmert daliegen, selbst das große Herrschaftl[icher] Wirthshaus an der Strasse ist zur Hälfte eingestürzt, ferner sind aus demselben 113 Pferde und 130 Kühe umgekommen, und 3594 fl. Verloren gegangen. Der ganze Schade wird auf 136 994 fl. Geschätzt. Nach eingelangten Berichten haben die Ortschaften Zandorf, Karlbürg, Ragendorf, Wieselburg etc., ebenfalls grossen Schaden gelitten.“

²⁴ *Pressburger Zeitung*, 1809, roč. 45, č. 7 (27. 1. 1809), príloha datovaná 7. 2. 1809.

²⁵ Tamže. „Nach dem Ablauf des Wassers wurden sogleich von Seite des Magistrats die zweckmässigsten Anstalten zur Reinigung der Strassen von den großen Eismaßen getroffen, mit welchen man noch jetzt beschäftigt ist, indem täglich einige hundert Mann daran arbeiten.“

a prieraznosťou zvyšovali účinok prúdu. Práve preto dokázala povodeň zničiť aj murované budovy.²⁶

V prospech rýchleho odstránenia následkov a pomoci zasiahnutým povodňou sa angažovali nielen vysoko postavení mešťania, ale aj šľachtici a preláti. „Gróf Jozef Appony založil medzi miestnou šľachtou zbierku pre zasiahnutých povodňou, do ktorej jeho výsosť arcivojvoda prímas²⁷ prispel 2000 zlatých, gróf Anton Grassalkovič tiež 2000 a vysoká šľachta a iná nobilita tiež bohato prispeli, tak už 4. februára čistá prijatá suma bola 10 544 zlatých a 30 grajciarov.“ „Okrem toho jeho výsosť arcivojvoda prímas nielenže dal miestnemu magistrátu 1000 zlatých na pečenie chleba a rozdelenie chudobným ľuďom v núdzi, ale tiež prijal opatrenia na odvrátenie nebezpečenstva a členovia jeho dvora pomohli zachrániť mnoho nešťastných ľudí. Rovnako knieža Grassalkovič poskytol prístrešie množstvu nešťastníkov, a až kým sa nemohli vrátiť, sa o nich dobre staral.“²⁸

„Ale aj miestna židovská komunita sa ukázala ako veľmi láskavá v tom, že sa ujala viac ako 100 kresťanských rodín, a poskytla im všetky potreby. Vo všeobecnosti nezostalo vynechané nič, čo by mohlo odstrániť náhlu biedu a zmierniť utrpenie nešťastníkov.“²⁹

Z Viedne prišiel dvorský kancelár (ungarische Hofkanzler) Jozef Eszterházy, ktorý prevzal riadenie záchranných a rekonštrukčných prác.³⁰ Okrem odstraňovania škôd bolo dôležité zabrániť šíreniu zdravotných rizík. Do čistenia ulíc a odpratávania ľadu organizovaného magistrátom sa zapojila aj armáda. Zasiiahnuté byty obchádzali mestskí komisári, odčerpávala sa voda z pivníc a na základe odporučení lekárskeho konzília sa organizovala likvidácia zdravotne nebezpečného odpadu.³¹

Silu povodne dokumentujú viaceré geomorfologické zmeny bezprostredne späté s jej priebehom. V okolí obce Petržalka došlo k trom veľkým prietržiam hrádzí. Povodňová

²⁶ Tamže.

²⁷ Ostrihomským arcibiskupom bol arcivojvoda Karol Ambróz Jozef Ján Krstitel' Habsburg-Este (30. 1. 1808 – 2. 9. 1809).

²⁸ Tamže. „Der Graf Jos[eph] v[on] Appony wurde eine Sammlung für die durch Wasser Verunglückten bei dem hiesigen haben Adel veranstaltet, wozu Se[in] Hoh[eit] Erz[h]erzog Primas 2000 fl., der Fürst Anton von Grassalkovics ebenfalls 2000 fl., und der hohe und übrige Adel ansehnlich beitrugen, und schon am 4. [der Februar] die reine Summe von 10 544 fl. 30 kr. eingegangen war.“ „Nebst diesem haben Se[in] Hoheit der Erz[h]erzog Primas dem hiesigen Stadtmagistrat nicht allein 1000 fl. zum Brad backen und Vertheilung desselben an arme Hülfbedürftige übergeben lassen, sondern auch zu Abwendung der Gefahr die zweckmäßigsten Anstalten treffen und durch seine Leute viele Unglückliche retten lassen. Eben so wurden von dem Fürsten v. Graßalkovics eine große Zahl Unglücklicher aufgenommen und bis zu ihrer Rückkehr sehr gut unterhalten.“

²⁹ Tamže. „Aber auch die hiesige Judengemeinde hat sich sehr liebevoll bewiesen, indem über 100 unglückliche Christen Familien von ihnen aufgenommen und mit allen Nothdürftigen versehen wurden. Ueberhaupt aber ist nichts unterlassen worden, wodurch dem plötzlichen Elend abgeholfen und die Leiden der Unglücklichen gemildert werden konnten.“

³⁰ Pressburger Zeitung, 1809, roč. 45, č. 8 (10. 2. 1809).

³¹ Tamže.

vlna sa prevalila Pečnianskym ramenom, ktoré bolo od rokov 1771 – 1775 vedľajším tokom. Na šiestich miestach sa pretrhla hrádza na južnom brehu ramena na majetku Flancendorf patriacemu Bratislavskej kapitule.³² Tým sa definitívne skončila história najstaršej komplexnejšej hrádzky v západnej časti Bratislavy postavenej na príkaz Márie Terézie v roku 1773.³³ Nárazy ľadových kryh roztrhli hrádzu na jej juhovýchodnom okraji a povodňová vlna sa zarezala do nárazového brehu v miestach súčasnej Levočskej a Kremnickej ulice v smere zaniknutého ramena Engerauer Arm³⁴ oddeľujúceho z juhu a východu Petržalskú nivu (Ungerau, neskôr Engerau).³⁵ Rameno, ktoré bolo v tejto dobe už desaťročia vyschnutou terénnou depresiou, zostalo oživené aj v nasledujúcich rokoch a znovu odstrihnuté od hlavného toku Dunaja bolo až výstavbou novej hrádzky v roku 1825.³⁶ Druhá prietrž nastala vo vtoku do už 33 rokov opusteného Chorvátskeho ramena³⁷ v priestore medzi dnešnou Jantárovou a Kočánkovou ulicou,³⁸ čím došlo k jeho reaktivácii. Pravobrežné časti

³² *Plan von der Gegend bey Pressburg, besonders aber von einem Theil in der Löbl. Pressburger Gespanschaft in dem Neutrauer Bezirk beffendlich und...* MNL/MOL, S 12 Helytartótanácsi térképek (1738-1875), sign. S_12_-_Div._XIII._-_No._145. Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/5138/>> [2024-01-09]. Podnetom k výstavbe hrádzky bol výrazný posun koryta Dunaja, ktorý od roku 1752 do roku 1771 oderodoval veľkú časť starého jadra ostrova Engerau vrátane tretiny obce Petržalka. Breh Dunaja vytvorený v roku 1769 zároveň determinoval polohu hrádzky. Poloha hrádzky nebola vo vzťahu k vývoju koryta pred prietržou meandra okolo Pečne (1771 – 1773) najšťastnejšia, čo dokazuje aj fakt, že bola opakovane pretrhnutá (1775 a 1787). Vnútri západnej časti hrádzky sa ocitla najúrodnejšia niva na tomto úseku Dunaja – Griechen Au, ktorá bola následne zničená ľadovými povodňami. V roku 1787 prietrž hrádzky odklonila hlavný prúd povodne od centra Bratislavy a výrazne znížila škody. PIŠÚT, Peter. Deštrukcia Petržalky v druhej polovici 18. storočia laterálnou eróziou Dunaja. In *Geografický časopis*, 1993, roč. 45, č. 1, s. 46-49; PIŠÚT, Peter. Príspevok historických máp k rekonštrukcii vývoja koryta Dunaja na uhorsko-rakúskej hranici (16. – 19. storočie). In PRAVDA, Ján, ed. *Historické mapy*. Bratislava: Kartografická spoločnosť SR – Geografický ústav SAV, 2005, s. 175-176.

³³ *Situations und Niveau Plan der im Flanschendorfer Wiesen Grunde naechst Presburg mit Aerarial Kosten Anno 1825 erbauten Dammstrasse*. MNL/MOL, S 12 Helytartótanácsi térképek (1738 – 1875), sign. S_12_-_Div._XIX._-_No._22. Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/6192/>> [2023-04-06]

³⁴ PIŠÚT, Peter. Morfogenéza Chorvátskeho ramena Dunaja v Bratislave. In *Geografický časopis*, 1992, roč. 44, č. 2, s. 211.

³⁵ Letecké laserové skenovanie. Dostupné na: <<https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/teren?pos=48.126778,17.090449,16>> [2023-04-15]; *Situations und Niveau Plan samt Queer- und Laengen Profil der Anno 1825 im Flanschendorfer Wiesen Grunde erbauten Damm-Strasse*. MNL/MOL, S 12 Helytartótanácsi térképek (1738 – 1875), sign. S_12_-_Div._XIX._-_No._15. Dostupné na: <https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/6184/> [2023-04-06]

³⁶ PIŠÚT, Cartographic evidence; *Situations und Niveau Plan der im Flanschendorfer Wiesen Grunde*, MNL/MOL.

³⁷ PIŠÚT, Cartographic evidence.

³⁸ *Situations Plan des im Jahre 1809 zerstörten Sperrungs Dammes bei der Karlburger Donau Arms Einmündung nachst Pressburg Profile des im Jahre 1809 zerstörten Sperrungs Dammes*. MNL/MOL, S 12 Helytartótanácsi térképek (1738 – 1875), sign. S_12_-_Div._XIII._-_No._509:1-5. Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/5591/>> [2023-07-28]

Bratislavy tým prišli o základy protipovodňovej ochrany. Prietrž mala šírku 61 m,³⁹ ktorá sa neskôr ešte rozšírila eróziou severnej časti ostrova Stadtgrund. Prietochnosť ramena pokračovala aj v nasledujúcich desaťročiach, napriek viacerým plánom na jeho zahradenie (1821, 1835, 1840). Rameno sa však vyplytčovalo a do 60. rokov 19. storočia, kedy došlo k jeho definitívnemu zahradeniu nadobudlo svoj súčasný tvar.

Tretí úsek pretrhutej hrádze sa nachádzal v priamom smere prúdu⁴⁰ oproti Leopoldovmu ostrovu.⁴¹ Ten vznikol mimoriadne rýchlo v dôsledku vrcholiacej intenzity povodňovej aktivity po roku 1770 a bol jedným z posledných výrazných prejavov prirodzeného vývoja koryta po prietrži meandra okolo Pečne. Zastabilizovať oblasť sa podarilo po viacnásobných náročných zásahoch až v roku 1835. Vznikajúce rameno južne od Leopoldovho ostrova, do ktorého sa Dunaj prelieval aj po roku 1809, predstavovalo potenciál smeru prúdenia hlavného toku s podobnými charakteristikami ako nastali po prietrži meandra okolo Nuss Au začiatkom 17. storočia.⁴² Prietrž v šírke viac než 250 m viedla nielen k obnoveniu prietochnosti ramena Hellwasser, pričom v smere prúdu sa vytvorila priekopa siahajúca až k jeho sútoku s Chorvátskym ramenom, ale v dôsledku geomorfologických zmien, hlavne vzniku dvoch obnovených ramien, musela byť pozmenená koncepcia opevnenia Bratislavy v súvislosti s očakávaným príchodom francúzskych vojsk, ktorá sa tvorila ešte pre povodňou.⁴³ Obnovené rameno slúžilo ako priekopa pred valom opevňujúcim obranné pozície na Brück Au (Park Au), kým v ňom začiatkom júna voda nepoklesla natoľko, že ho bolo možné prebrodiť.⁴⁴

Ďalšiu udalosť zaznamenáva historická mapa oblasti Devína, podľa ktorej bol počas povodne na severnom brehu Dunaja oproti Devínu v katastri obce Markthof⁴⁵ odnesený 100

³⁹ PIŠŮT, Peter. Využitie historických krajinomalieb na rekonštrukciu regulačných prác v koryte rieky, príklad Dunaja v Bratislave. In *Geografia Cassoviensis*, 2018, roč. 12, č. 2, s. 179-180.

⁴⁰ BIANCHI, Freidrich von. *Vertheidigung des Brückenkopfes vor Pressburg, im Jahre 1809*. Preßburg: Herausgegeben von einem k. k. österreichischen Offizier, 1811, plán 1.

⁴¹ PIŠŮT, Peter. Bratislavské podhradie (Zuckermandel) a Dunaj v 17. – 20. storočí. In *Woch, Ročenka pre genealógiu a regionálne dejiny Bratislavy*, 2016-2017, roč. 4-5, s. 50-51.

⁴² Po prietrži meandra okolo Nuss au (polomer bol značne menší ako v prípade Pečne, čo dokumentuje intenzitu a frekvenciu extrémnych povodňových udalostí), sa hlavný tok Dunaja po cca 100 rokoch začal znova zatáčať na juh a na miesto niekdajšieho starého jadra Nuss Au zasahuje ostrov Sihoť. PIŠŮT, Príspevok historických máp, s. 17; *Mapka územia v oblasti Griechen Au, cca 1560*. AMB, fond Magistrát mesta Bratislavy, Inventár spisového materiálu VI. (1555 – 1789), sign. 12 402, Lad. 31, N 4-44/G; КАШИЯК, Петер. Тебнер Ау/Девинска поплавна равнина — реконструкција историјске земље. In МИЛОШЕВИЋ, Зоран et СТОЈАДИНОВИЋ, Миша, ed. *Европа и Дунав. Дунав у геополитичким стратегијама европских држава*. Београд: Институт за политичке студије, 2023, s. 415-416. Dostupné na: <https://doi.org/10.18485/ips_evr_dunav.2023.ch24> [2023-07-07]

⁴³ ŠPIRKO, Dušan a LUPTÁK, Miroslav. Obrana bratislavského predmestia vo francúzsko-rakúskej vojne v roku 1809. In *Vojenská história*, 2002, roč. 6, č. 1, s. 5.

⁴⁴ Tamže, s. 9.

⁴⁵ Marktgemeinde Engelhartstetten.

metrový pás pôdy.⁴⁶ Časť z toho, čo povodeň vzala na severnom brehu vrátila na južnom brehu na Hainburger Au. Na vnútornej náplavovej strane oblúka Dunaja juhozápadne od Devínskeho hradu vznikol nespevnený ostrov „Lössl Ausschütt“,⁴⁷ ktorý v 40. až 50. rokoch 19. storočia postupne splynul s Hainburger Au. Povodeň v roku 1809 bola impulzom na vybudovanie hrádzí aj mimo mestského obvodu Bratislavy. Na miestach zasiahnutých odnosom na juhovýchodnom okraji ostrova Thebner Au vznikol ambiciózny projekt hrádzí zaznamenaný na hydrotechnických mapách z rokov 1811 a 1813, ktorý však bol realizovaný v skromnejšej podobe až v druhej polovici 19. storočia.⁴⁸ Medzi rokmi 1809 a 1811 bola podľa prúdnice vytvorenej sledovanou povodňou vymeraná geodetická hranica v úseku od Devínskeho hradu po ohyb na Hainburger Au, ktorá platila do rokov 1921 – 1923.⁴⁹

„29. január tohto roku sa smutne zapíše do dejín nášho mesta.“⁵⁰ Povodeň bola najničivejšou zaznamenanou udalosťou svojho druhu v histórii Petržalky a poslednou povodňou s tak ničivými následkami. S dosiahnutou výškou hladiny takmer 1140 cm bola aj pri podstatne menšom prietoku ako v prípade povodní mimo zimného obdobia druhou najväčšou známou povodňou v dejinách Bratislavy.⁵¹ Na jej 100. výročie v júli až septembri 1909⁵² bola v priestore medzi horárňou na bývalej Alte Bürger Au (dnes Kokešova horáreň pri

⁴⁶ *Abrosza Morva és Duna vízek folyásának torkolatánál Kraetzl liget közelében, úgy amint az 1809. s 1839. évben találtatott.* MNL/MOL, S 12 Helytartótanácsi térképek (1738 – 1875), signatúra: S_12_-_Div._XIII._-_No._662. Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/5776/>> [2023-04-10]

⁴⁷ *Stromes bei Theben an der Ausmündung des March Flusses zur Übersicht rücksichtlich des bey Theben beschränkten Auslandungs Platzes nächst dem K. K. Zoll und K. K. Dreiszigst Amte.* MNL/MOL, S 12 Helytartótanácsi térképek (1738 – 1875), sign. S_12_-_Div._XIX._-_No._41. Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/6217/>> [2023-04-06]

⁴⁸ *Hydrotechnische Karte des Donaustroms von der Unter Oesterreichischen Gränze.* MNL/MOL, S 12 Helytartótanácsi térképek (1738 – 1875), sign. S_12_-_Div._XI._-_No._74:1-12. Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/4756/>> [2023-04-15]; *Carte der Donau von Theben gegen Carlbürg nebst der Gegend der Königl. Freystadt Pressburg.* MNL/MOL, S 12 Helytartótanácsi térképek (1738 – 1875), sign. S_12_-_Div._XI._-_No._91:1. Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/4786/>> [2023-04-15]

⁴⁹ *Hainburg an der Donau (Stadt Haimburg), 1819 – 1831.* Nieder Österreichische Landes Archiv, FK Mappen UM - Franziszeischer Kataster – Viertel unter dem Manhartsberg – Weinviertel (Mappen), sign. FK Mappen UW 11. Dostupné na: <<https://www.crcarc.findbuch.net/php/main.php#464b204d617070656e205557x112>> [2023-04-15]; 2. vojenské mapovanie; Uhorsko, 1819 – 1869. Dostupné na: <<https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/>> [2023-04-10]

⁵⁰ *Pressburger Zeitung*, 1809, roč. 45, č. 8 (10. 2. 1809). „Der 29. Januar d[ieses] J[ahres] wird den Jahrbüchern unserer Stadt, und in den heuzen aller Einwohner in traurigen Andenken bleiben.“

⁵¹ PEKAROVÁ, Pavla; HALMOVÁ, Dana; MITKOVÁ-BACOVÁ, Veronika a MIKLÁNEK, Pavol. Historic flood marks and flood frequency analysis of the Danube River at Bratislava, Slovakia. In *Journal of Hydrology and Hydromechanics*, 2013, roč. 61, č. 4, s. 326-333.

⁵² ČAPO, Matej. Aký príbeh ukrýva Kaplnka sv. Kríža v Starom háji? In *Petržalské noviny*, 2019, roč. 25, č. 13, s. 11.

dostihovej dráhe v Petržalke) a krátko predtým zaniknutým ramenom Haber Arm⁵³ postavená kaplnka na pamiatku obetí povodní na Dunaji.⁵⁴ Na mieste kaplnky bol podľa legendy nájdený po povodni v roku 1809 vyplavený drevený kríž. Ten bol nahradený v roku 1844 novým, v roku 1869 kamenným krížom a v roku 1909 kaplnkou.⁵⁵ Okrem kaplnky pripomínala udalosť aj dvojica povodňových značiek. Jedna z nich bola na dome č. 2 na Lodnej ulici⁵⁶ a druhá v Petržalke na budove tzv. Kokešovej horárne, ktorá sa zachovala do súčasnosti.⁵⁷

Povodeň v januári 1809 prebehla v záverečnej fáze tzv. malej doby ľadovej.⁵⁸ S ňou sa spájali tuhé zimy spôsobené zásahom tlakovej výše z východnej Európy. V západnej Európe bývalo zimné obdobie vlhké a bohaté na sneh, ktorý sa v prípade náhlych oteplení v dôsledku tlakovej níže, navyše spätých s dažďom, veľmi rýchlo topil. Dunaj, ktorý je po Bratislavu alpskou riekou napájanou prítokmi Innom, Lechom, Isarom, Enžou či Travnou, tak dosahoval v týchto obdobiach spravidla na začiatku jari vrchol prietoku.⁵⁹ Rozhranie medzi oblasťami nízkeho a vysokého tlaku vzduchu prebiehalo najčastejšie v priestore medzi Alpsko-šumavskou zúženinou (hranica medzi Horným a Dolným Rakúskom) a Devínskou

⁵³ Rameno prebiehalo západo-východným smerom v priestore súčasnej Haanovej a Gettingovej ulice. Oddeľovalo Alte Stadt Insel (Alte Au) a ešte skôr splynuté ostrovy Stadt Grund a Haber Insel (Ovsište). Zaniklo v 80. rokoch 18. storočia, potom, čo v dôsledku zmeny smeru hlavného toku a zanášania Chorvátskeho ramena sa vtok do neho najprv posunul na juh a potom celkom zahradil. *Plann A. der Kayserlichen Königlichen Haupt und Freystadt Presburg samt der an den Donau Armen herrum ligenden Gegenden*. MNL/MOL, S 12 Helytartótanácsi térképek (1738 - 1875), sign. S_12_-_Div._XI._-No._9:3. 1752. Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/4612/>> [2023-07-28]; *A Duna főágának és mellékágainak szabályozási térképe Pozsony mellett*. MNL/MOL, S 12 Helytartótanácsi térképek (1738 - 1875), sign. S_12_-_Div._XI._-No._9:4. Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/4613/>> [2023-09-23]; *A Duna Pozsony környéki szakaszának szabályozási térképe, a vidék mezőgazdasági térképe*. MNL/MOL, S 12 Helytartótanácsi térképek (1738 - 1875), sign. S_12_-_Div._XIII._-No._199. Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/5209/>> [2023-09-23]

⁵⁴ ČOMAJ, Ján. *Petržalka – Engerau – Ligetfalu*. Bratislava: Marenčin PT, 2008, s. 100.

⁵⁵ ČAPO, Aký príbeh, s. 11; ČAPO, Matej. Napoleonské vojny (1805 a 1809) v historickej pamäti Bratislavy. In DANIŠ, Miroslav, ed. *Acta historica posoniensia XXXIX*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2023, s. 135-136; PEKAROVÁ, Pavla; MIKLÁNEK, Pavol a PEKAR, Ján. History and downstream propagation of the Danube floods. In PEKAROVÁ, Pavla a MIKLÁNEK, Pavol, ed. *Flood regime of rivers in the Danube Basin*. Bratislava: VEDA, 2019, s. 55-56.

⁵⁶ Dom stál na parcele č. 1838, bol zbúraný v roku 1950 v súvislosti so stavbou hotela Devín. Plán mesta Bratislavy, 1897. Dostupné na: <<https://www.stare-mapy.sk/?zoom=18&lat=48.1394397796537&lng=17.09988817107076&map=bratislava1897>> [12. 1. 2024]; *Lodná ulica, 1940*. AMB; Zbierka fotografií a negatívov, sign. 5298. Dostupné na: <<https://www.pam-map.sk/>> [2024-01-12]

⁵⁷ PEKAROVÁ et al., Historic flood marks, s. 327.

⁵⁸ PIŠŮT, Peter a ČEJKA, Tomáš. Keď rieky väznili ľad. Príbeh „bežnej“ dunajskej povodne z obdobia malej doby ľadovej. In PETŘIVALDSKÁ, Karla et al., ed. *Řiční krajina 7*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011, s. 139-140.

⁵⁹ PEKAROVÁ et al., Historic flood marks, s. 43-64.

bránou. Na prelome januára a februára 1809 sa toto rozhranie nachádzalo nad Viedenským lesom.⁶⁰ V prípadoch, keď sa horný tok Dunaja naplnil vodou z jarných dažďov a roztopeného snehu, pričom stredný a dolný tok bol ešte zamrznutý, dochádzalo v oblasti Bratislavy k ľadovým povodniam.⁶¹ V januári 1809 sa tieto predpoklady spojili v udalosti, ktorá okrem obrovských škôd viedla aj k zmene stratégie budovania protipovodňových zariadení, ktoré sa neusilovali len chrániť aktuálny stav (pri povodniach od druhej polovice 18. do začiatku 19. storočia boli hrádze pretŕhané spravidla na tých istých miestach, kde stáli v ceste smeru povodňových prúdnic), ale prispôbovali sa toku rieky a silám v ňom pôsobiacim.

Pramene a literatúra

Archívne pramene

Archív mesta Bratislavy [AMB]

fond Magistrát mesta Bratislavy, Inventár spisového materiálu VI. (1555 – 1789). Sign. 12 402, Lad. 31, N 4-44/G

Mapka územia v oblasti Griechen Au, cca 1560.

Zbierka máp a plánov (XVI. storočie – 1945). Sign. 1027 (900)

Plán mesta Bratislavy, autor Ján Leopold Neyder, 1820. Dostupné na:

<<https://www.staremapy.sk/?zoom=16&lat=48.14199030904024&lng=17.108294134212514&map=bratislava1820>> [2024-01-08]

Zbierka fotografií a negatívov, sign. 5298.

Loďná ulica, 1940. Dostupné na: <<https://www.pammap.sk/>> [2024-01-12]

Magyar Nemzeti Levéltár/Magyar Országos Levéltár [MNL/MOL]

S 12 Helytartótanácsi térképek (1738 – 1875)

A Duna főágának és mellékágainak szabályozási térképe Pozsony mellett. Sign. S_12_-_Div._XI._-_No._9:4.

Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/4613>> [2023-09-23]

⁶⁰ Vo Viedni sa povodeň v januári 1809 (kulminácia 31. januára) zaraďuje len do strednej kategórie. Poškodené boli najmä mosty (ľadochodom) a zaplavené nivy. HOHESINNER, Severin. Historische Hochwasser der Wiener donau und Ihre Zubringer. In *Materialien zum Umweltgeschichte Österreichs*, 2015, Band. 1, Num. 1, Wien, Zentrum für Umweltgeschichte, s. 37. Pri povodni v roku 1775 sa stret tlakových útvarov nachádzal východnejšie a najväčšie škody pocítili obce pod Bratislavou, ale aj Ráb (Győr), Vacov a Pešť. MELO, Marián; PIŠŮT, Peter; MELOVÁ, Katarína a VIGLAŠ, Peter. Zaniknuté značky dunajskej povodne z roku 1775 v Bratislave. In *Acta Hydrologica Slovaca*, 2014, roč. 15, č. 2, s. 317.

⁶¹ Dobře zdokumentovaný prípad takejto situácie je z roku 1947. V polovici decembra zasiahli tuhé mrazy celé povodie Dunaja, pričom v januári na strednom Dunaji klesli teploty až na -27 °C. Dunaj zamrzol už koncom decembra a mrazy pretrvávali mimoriadne dlho. O to silnejšie bolo oteplenie v západnej časti povodia po 10. marci podporené už vysoko stojacim slnkom. Hladina vystúpila na 924 cm a 12. a 13. marca boli v záujme rozrušenia ľadovej pokrývky a regulácie ľadochodu uskutočnené letecké nálety a zhodené bomby. Tento zásah účinky hrozacej povodne výrazne obmedzil a Dunaj, hoci si zachoval silný prietok zaplavil len Brenner Au a časti Prievozu. Najväčším nebezpečenstvom ľadových povodní (a dôvodom, prečo mali v porovnaní s povodňami mimo zimného obdobia výraznejšie geomorfologické následky) nie je prietok, ale vzdušná hladina spôsobená zablokovaním toku ľadovou pokrývkou a po jej prelomení kinetická energia ťažkých kusov ľadu. DŮB, O ľade, s. 20-24.

A Duna Pozsony környéki szakaszának szabályozási térképe, a vidék mezőgazdasági térképe. Sign. S_12_-_Div._XIII._-_No._199. Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/5209/>> [2023-09-23]

Abrosza Morva és Duna vizek folyásának torkolatánál Kraetzel liget közelében, úgy amint az 1809. s 1839. évben találtatott. Sign. S_12_-_Div._XIII._-_No._662.

Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/5776/>> [2023-04-10]

Carte der Donau von Theben gegen Carlbürg nebst der Gegend der Königl. Freystadt Pressburg. Sign. S_12_-_Div._XI._-_No._91:1. Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/4786/>> [2023-04-15]

Hydrotechnische Karte des Donaustroms von der Unter Oesterreichischen Gränze. Sign. S_12_-_Div._XI._-_No._74:1-12. Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/4756/>> [2023-04-15]

Plann A. der Kayserlichen Königlichen Haupt und Freystadt Presburg samt der an den Donau Armen herrum ligenden Gegenden. Sign. S_12_-_Div._XI._-_No._9:3. 1752.

Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/4612/>> [2023-07-28]

Plan von der Gegend bey Pressburg, besonders aber von einem Theil in der Löbl. Pressburger Gespanschaft in dem Neutrauer Bezierk beffendlich und... Sign. S_12_-_Div._XIII._-_No._145. Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/5138/>> [2024-01-09]

Situations Plan des im Jahre 1809 zerstörten Sperrungs Dammes bei der Karlburger Donau Arms Einmündung nachst Pressburg Profile des im Jahre 1809 zerstörten Sperrungs Dammes. Sign. S_12_-_Div._XIII._-_No._509:1-5. Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/5591/>> [2023-07-28]

Situations und Niveau Plan der im Flanschendorfer Wiesen Grunde naechst Presburg mit Aerarial Kosten Anno 1825 erbauten Dammstrasse. Sign. S_12_-_Div._XIX._-_No._22.

Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/6192/>> [2023-04-06]

Situations und Niveau Plan samt Queer- und Laengen Profil der Anno 1825 im Flanschendorfer Wiesen Grunde erbauten Damm-Strasse. Sign. S_12_-_Div._XIX._-_No._15.

Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/6184/>> [2023-04-06]

Stromes bei Theben an der Ausmündung des March Flusses zur Übersicht rücksichtlich des bey Theben beschränkten Auslandungs Platzes nächst dem K. K. Zoll und K. K. Dreiszigst Amte. Sign. S_12_-_Div._XIX._-_No._41. Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/6217/>> [2023-04-06]

S Kataszteri-gyűjtemény (1786-1948), S – Térképtár, 131. Köpcsény. Sign. S_78_-_131._téma_-_Köpcsény_-_10-19. Dostupné na: <<https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/16515/>> [2024-01-10]

Nieder Österreichische Landes Archiv

FK Mappen UM – Franziszeischer Kataster – Viertel unter dem Manhartsberg – Weinviertel (Mappen). Sign. FK Mappen UW 11.

Hainburg an der Donau (Stadt Haimburg), 1819 – 1831. Dostupné na:

<<https://www.cracrarc.findbuch.net/php/main.php#464b204d617070656e205557x112>> [2023-04-15]

Pramene a edície prameňov

1. vojenské mapovanie; Uhorské kráľovstvo, 1782 – 1785. Dostupné na:

<<https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-hungary/>> [2023-04-10]

2. vojenské mapovanie; Uhorsko, 1819 – 1869. Dostupné na:

<<https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/>> [2023-04-10]

Plán mesta Bratislavy; 1897. Dostupné na:

<<https://www.staremapy.sk/?zoom=18&lat=48.1394397796537&lng=17.09988817107076&map=bratislava1897>> [2024-01-12]

Pressburger Zeitung, 1809, roč. 45, č. 7 (27. 1. 1809), príloha datovaná 7. 2. 1809.

Pressburger Zeitung, 1809, roč. 45, č. 8 (10. 2. 1809).

Literatúra

- BERGENSTAMM, Alois von. *Geschichte des unteren Werds, oder der heutigen Leopoldstadt: Aus den Urkunden gezogen. Von dem Verfasser den barmherzigen Brüdern in der Leopoldstadt zur Unterstützung ihres Krankenspitals gewidmet*. Wien: Hof- und Staatsdruckerey, 1812, 176 s.
- BIANCHI, Freidrich von. *Vertheidigung des Brückenkopfes vor Pressburg, im Jahre 1809*. Preßburg: Herausgegeben von einem k. k. österreichischen Offizier, 1811, 112 s. + 2 plány.
- ČAPO, Matej. Aký príbeh ukrýva Kaplnka sv. Kríža v Starom háji? In *Petržalské noviny*, 2019, roč. 25, č. 13, s. 11.
- ČAPO, Matej. Napoleonské vojny (1805 a 1809) v historickej pamäti Bratislavy. In DANIŠ, Miroslav, ed. *Acta historica posoniensia XXXIX*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2023, s. 131-165.
- ČOMAJ, Ján. *Petržalka – Engerau – Ligetfalu*. Bratislava: Marenčin PT, 2008, 192 s. ISBN 978- 80-8921-872-1.
- DÚB, Oto. O ľade na riekach. In *Geografický časopis*, 1952, roč. 4, č. 3, s. 5-31.
- HOHESINNER, Severin. Historische Hochwasser der Wiener donau und Ihre Zubringer. In *Materialien zum Umweltgeschichte Österreichs*, 2015, Band. 1, Num. 1. Wien, Zentrum fur Umweltgeschichte, 59 s.
- HORVÁTH, Vladimír. *Bratislavský topografický lexikón*. Bratislava: Tatran, 1990, 408 s. + 48 s. príloh. ISBN 80-222-0229-0.
- КАШИАК, Петер. Тебнер Ау/Девинска поплавна равница — реконструкција историјске земље. In МИЛОШЕВИЋ, Зоран et СТОЈАДИНОВИЋ, Миша, ed. *Европа и Дунав. Дунав у геополитичким стратегијама европских држава*. Београд: Институт за политичке студије, 2023, s. 411-436. Dostupné na: <https://doi.org/10.18485/ips_evr_dunav.2023.ch24> [2023-07-07]
- KLEZATH, Herrmann. Historische Wirthäuser im Markt Kittsee. In *Burgenländische Heimatblätter*, 2013, roč. 75, č. 2, s. 163-195.
- MELO, Marián; PIŠŮT, Peter; MELOVÁ, Katarína a VIGLAŠ, Peter. Zaniknuté značky dunajskej povodne z roku 1775 v Bratislave. In *Acta Hydrologica Slovaca*, 2014, roč. 15, č. 2, s. 308-319. Dostupné na: <https://www.researchgate.net/publication/322331589_ZANIKNUTE_ZNACKY_DUNAJSKEJ_POVODNE_Z_ROKU_1775_V_BRATISLAVE> [2022-10-23]
- PEKAROVÁ, Pavla; MIKLÁNEK, Pavol a PEKAR, Ján. History and downstream propagation of the Danube floods. In PEKAROVÁ, Pavla a MIKLÁNEK, Pavol, ed. *Flood regime of rivers in the Danube Basin*. Bratislava: VEDA, 2019, s. 43-64.
- PEKAROVÁ, Pavla; HALMOVÁ, Dana; MITKOVÁ-BACOVÁ, Veronika a MIKLÁNEK, Pavol. Historic flood marks and flood frequency analysis of the Danube River at Bratislava, Slovakia. In *Journal of Hydrology and Hydromechanics*, 2013, roč. 61, č. 4, s. 326-333. Dostupné na: <https://www.researchgate.net/publication/272264356_Historic_flood_marks_and_flood_frequency_analysis_of_the_Danube_River_at_Bratislava_Slovakia> [2022-10-23]
- PIŠŮT, Peter. Bratislavské podhradie (Zuckermandel) a Dunaj v 17. – 20. storočí. In *Woch, Ročenka pre genealógiu a regionálne dejiny Bratislavy*, 2016-2017, roč. 4-5, s. 42-69.
- PIŠŮT, Peter. Cartographic evidence of the disastrous ice flood of 1809 and its aftermath (Danube river, Slovakia). In *Geophysical Research Abstracts*, vol. 11, European Geosciences Union, General Assembly, Vienna, 2009. Dostupné na: <<https://meetingorganizer.copernicus.org/EGU2009/EGU2009-9201.pdf>> [2024-01-25]
- PIŠŮT, Peter. Deštrukcia Petržalky v druhej polovici 18. storočia laterálnou eróziou Dunaja. In *Geografický časopis*, 1993, roč. 45, č. 1, s. 46-49.

- PIŠŮT, Peter a ČEJKA, Tomáš. Keď rieky väznil ľad. Príbeh „bežnej“ dunajskej povodne z obdobia malej doby ľadovej. In PETŘIVALDSKÁ, Karla et al., ed. *Říční krajina 7*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011, s. 136-141.
- PIŠŮT, Peter a TIMÁR, Gábor. História územia ostrova Kopáč. In MAJZLAN, Oto et al. *Príroda ostrova Kopáč*. Bratislava: Fytoterapia, 2007, s. 7-30.
- PIŠŮT, Peter. Morfogenéza Chorvátskeho ramena Dunaja v Bratislave. In *Geografický časopis*, 1992, roč. 44, č. 2, s. 199-214.
- PIŠŮT, Peter. Príspevok historických máp k rekonštrukcii vývoja koryta Dunaja na uhorsko-rakúskej hranici (16. – 19. storočie). In PRAVDA, Ján, ed. *Historické mapy*. Bratislava: Kartografická spoločnosť SR – Geografický ústav SAV, 2005, s. 167-181.
- PIŠŮT, Peter. Využitie historických krajinomalieb na rekonštrukciu regulačných prác v koryte rieky, príklad Dunaja v Bratislave. In *Geografia Cassoviensis*, 2018, roč. 12, č. 2, s. 173-194.
- PODOLAN, Peter. Cestopisné črty, slovenské a uhorské reálie v Kollárových Pamätiach z mladších rokov života. In PODOLAN, Peter, ed. *Štúdie o minulosti Slovenska a sveta*. Historia nova I – 2010 – 2. [online] Bratislava: Stimul, 2011, s. 87-115. Dostupné na: <https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/ksd/historia-nova/archiv/historia-nova-i-2010-2/> [2023-12-31]
- ŠPIRKO, Dušan a LUPTÁK, Miroslav. Obrana bratislavského predmestia vo francúzsko-rakúskej vojne v roku 1809. In *Vojenská história*, 2002, roč. 6, č. 1, s. 3-28.

Internetové zdroje

Letecké laserové skenovanie. [online]

Dostupné na: <https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/teren?pos=48.126778,17.090449,16> [2023-04-15]

Prílohy

- Mapa 1** Miesto pretrhnutia hrádze a oživenia Engerauer Arm (mapa z roku 1826). Zdroj: MNL/MOL; S 12 Helytartótanácsi térképek (1738 – 1875); Situations und Niveau Plan samt Queer- und Laengen Profil der Anno 1825 im Flanschendorfer Wiesen Grunde erbauten Damm-Strasse. Sign. S_12_-_Div._XIX._-_No._15. Dostupné na: <https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/6184/> [2023-04-06]
- Mapa 2** Miesto pretrhnutia hrádze vo vtoku do Chorvátskeho ramena na rekonštrukčnej mape z roku 1821. Zdroje: MNL/MOL; S 12 Helytartótanácsi térképek (1738 – 1875); Situations Plan des im Jahre 1809 zerstörten Sperrungs Dammes bei der Karlburger Donau Arms Einmündung nachst Pressburg Profile des im Jahre 1809 zerstörten Sperrungs Dammes. Sign. S_12_-_Div._XIII._-_No._509:1-5. Dostupné na: <https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/5591/> [2023-07-28]
- Mapa 3** Rozsah záplavy v historickom centre Bratislavy (139,282 m n. m. odhadovaná výška hladiny). Zdroj produktov LLS: ÚGKK SR; vizualizácia: Peter Kašiak.

The 1809 Flood of the Danube River in Bratislava

The paper deals with the largest ice flood on the Bratislava Danube in recorded history, which was affecting Bratislava and its surroundings from January 29 to February 2, 1809. All the southern and eastern suburbs as well as a part of the historical city center were flooded. The greatest damage and at least 6 victims were recorded in the territory of Petržalka and Kopčany. The geomorphological consequences of the flood were visible near Devín, in the area of multiple ruptured embankment parts under the main road from Vienna and on the Kopáč island. Changes in the riverbed caused

by the flood actually affected the planning and course of the Battle of Bratislava between the Austrian and French troops in June and July of that year. A long-lasting consequence was the destruction of the Viennese road embankment (Damm Strasse). The embankment could only be repaired in some sections, however, thanks to new regulatory measures implemented decades after the flood, an innovative concept of river engineering near Bratislava emerged and has been in practice until the present day.

Keywords: Historic floods, Danube river, Bratislava, 1809, Pressburger Zeitung, river bed changes, river engineering, 19th century

https://fphil.uniba.sk/historia_nova

[1,27 AH]

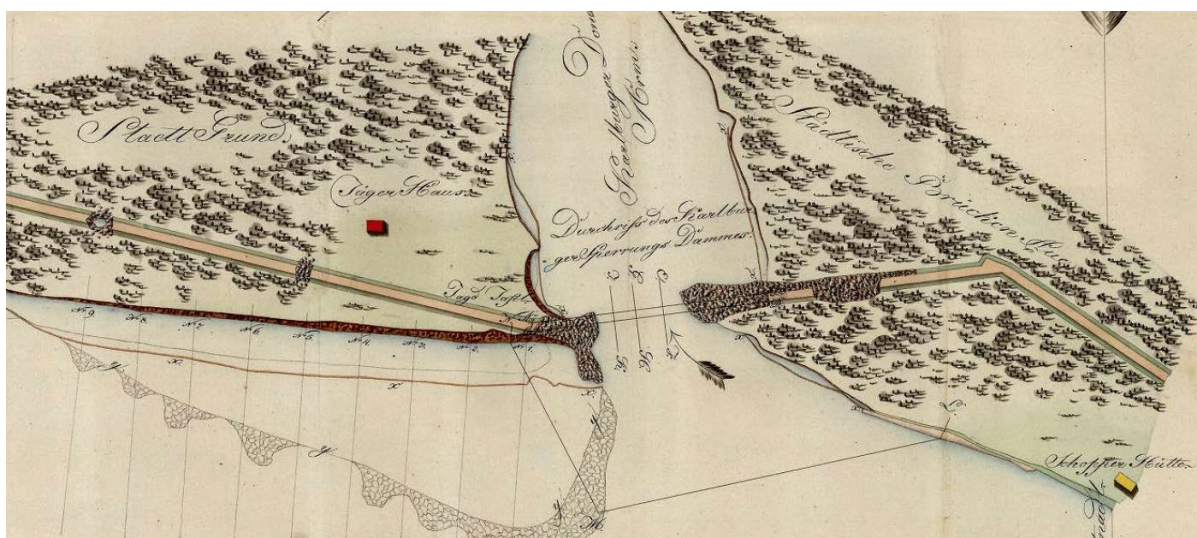
KAŠIAK, Peter. Povodeň v Bratislave v roku 1809. In *Opus quadratum*. Historia nova 22. [online] Bratislava: Stimul, 2024, s. 53-68. Dostupné na internete:

<https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/Hino23.pdf>

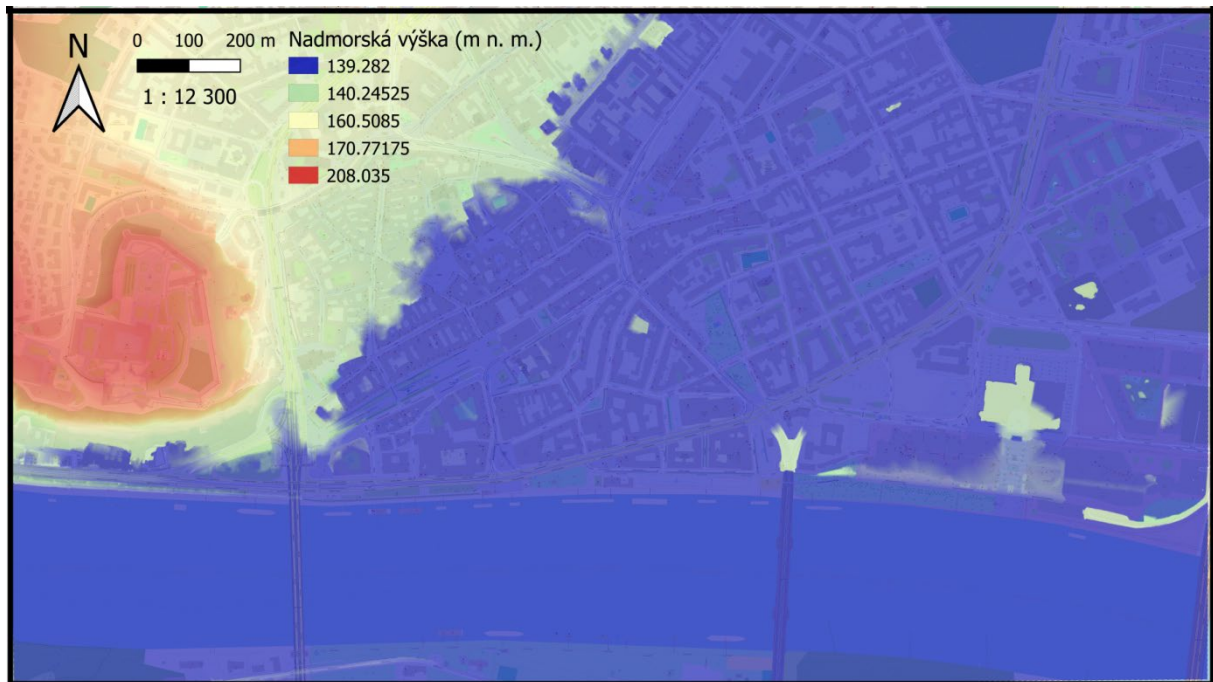
Prílohy

Mapa 1 Miesto pretrhnutia hrádze a oživenia Engerauer Arm (mapa z roku 1826)

Mapa 2 Miesto pretrhnutia hrádze vo vtoku do Chorvátskeho ramena na hydrotechnickej mape z roku 1821

Mapa 3 Rozsah záplavy v historickom centre Bratislavy
(139,282 m n. m. odhadovaná výška hladiny)

Ján Kollár in deutschen Landen (1806 – 1835)

Peter Podolan

Leben und Werk Ján Kollárs sind auf vielfältige Weise mit der deutschen Geisteswelt verknüpft. Bislang hat die Geschichtsschreibung v.a. die Quantität und Qualität deutscher Vorbilder seiner Ideologie behandelt. Während seines Studiums in Jena war Kollár stark von der gesamten Atmosphäre des aufkommenden modernen deutschen Nationalismus beeinflusst.¹ Kollárs Ideologie stellt demnach eine eigenständige Umsetzung dieser Vorbilder dar. Obwohl seine Inspirationsquellen auf der Hand liegen, lässt sich bei Kollár zwar von einer Synthese, zugleich aber auch von einer Abgrenzung oder sogar Negation dieser Inspirationsquellen sprechen. Gerade im Hinblick auf die Wahrnehmung der slawischen Frage schöpfte Kollár nämlich stark aus der Ideologie Johann Gottfried Herders,² ein persönliches Vorbild war für ihn darüber hinaus Johann Wolfgang von Goethe (er stilisierte sich selbst sogar als „slowakischer Goethe“³), darüber hinaus war er mit weiteren deutschen Vertretern wie Lorenz Oken und Heinrich Luden persönlich bekannt.⁴ Kollár las ein breites Spektrum deutscher Presse und rezipierte diese auch nach seiner Rückkehr in die Heimat, nach Ungarn.⁵

Den unkundigen Leser mag in einigen Fällen das Adjektiv „deutsch“ irreführen, das bei Kollár zuweilen (wie bei Herder) synonym zu „germanisch“ gebraucht wird. Zugleich verwendet er das „allumfassende“ slawische Ethnonym *Nemci* (also ‚Stumme, die kein Slawisch sprechen‘) als Oberbegriff für alle Germanen (außer für Deutsche also auch für Angelsachsen und Nordgermanen), sodass über die jeweilige Extension des Begriffes häufig

¹ JAKUBEC, Jan. Jan Kollár v Jeně. In *Osvěta. Listy pro rozhled v umění, vědě a politice*, 1893, Jg. 23, Nr. 7-8, S. 711-723, 765-783; MURKO, Matthias. *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik*. Gratz: Verlags-Buchhandlung „Styria“, 1897, S. 192-274; MRÁZ, Andrej. *Ján Kollár*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1952, S. 14-15.

² PYNSENT, Robert B. „Slávy Herder“. In IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana, ed. *Ján Kollár a slovenská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe*. Bratislava: Stimulus, 2006, S. 12-24.

³ Vgl. besonders das Phänomen der „Italienreise“, d.h. der Niederschrift seines Lebenslaufs im Geiste von Goethes *Aus meinem Leben*. Siehe dazu auch KLÁTIK, Zlatko. *Vývin slovenského cestopisu*. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1968, S. 82; HURBAN VAJANSKÝ, Svetozár. Kollár a Goethe. (Poznámky o jenských vplyvoch na Kollára.). In HURBAN VAJANSKÝ, Svetozár. *State o slovenskej literature*. Bratislava: SVKL, 1956, S. 222-226; JAKUBEC, Jan. O Kollárově uvědomění národním před jeho odchodem do Jeny. In *Světozor*, 1892-1893, Jg. 27, Nr. 29, S. 339.

⁴ KOLLÁR, Ján. *Pamäti z mladších rokov života*. Bratislava: Tatran, 1972, S. 170-177; KOLLÁR, Jan. *Cestopis obsahující cestu do Horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Bavorsko se zvláštním ohledem na slavjanské živly roku 1841 konanou a sepsanou od Jana Kollára*. Praha: Nákladem knihkupectví I. L. Kober, 1862, S. 267; KOLLÁR, Jan. *Cestopis druhý*. Praha: Nákladem knihkupectví I. L. Kober, 1863, S. 11-14.

⁵ Brief Ján Kollárs an Johanna Sophia und Frederike Schmidt vom 19. Juni 1820. AMBRUŠ, Jozef, ed. *Listy Jána Kollára I*. Martin: Matica slovenská, 1991, S. 32; JAKUBEC, Jan Kollár, Nr. 7-9, 11-12, passim.

der betreffende Kontext entscheidet. Die germanische Gemeinschaft schlechthin sei der einzige geschichtlich ebenbürtige Gegner der Slawen, welche er aber in seiner geschichtsphilosophischen Adaption zum gedachten (künftigen) Gipfel der Menschheitsentwicklung erhob. Im Unterschied zu den Germanen hoffte er im Falle der Slawen auf ihre tatsächliche Vereinigung und die Schaffung eines gesamtlawischen Staates.⁶ Den Germanen wiederum hielt er vielerlei historisches Unrecht gegen die Slawen vor (die Unterwerfung der Polaben, der Fall Arconas etc.), gemäß einer damals üblichen Auffassung auch die Durchsetzung der Feudalherrschaft. Kollár wiederholte diese Vorwürfe in zahlreichen Schriften und zögerte auch nicht, diese in persönlichen Gesprächen auszusprechen.⁷

Auch verurteilte Kollár Äußerungen über vermeintliche nationale Überlegenheit und die unrechtmäßige Aneignung von Errungenschaften und Persönlichkeiten slawischer Provenienz.⁸ Jenseits dieser ideologischen Grenzen war er freilich weniger strikt – er vermochte menschliche Qualitäten über nationale Zugehörigkeit zu stellen,⁹ schließlich war seine Gattin Deutsche (trotz angeblicher Wurzeln bei den Lausitzer Sorben).¹⁰ In der Familie wurde unzweifelhaft auch Deutsch gesprochen, weshalb seine Gattin niemals ordentlich Slowakisch lernte.¹¹ Dauerhafte Probleme hatte Kollár mit den Deutschen nur in der spezifischen Situation der Evangelischen Kirche des Augsburger Bekenntnisses in Pest (dem heutigen Budapest).¹²

⁶ vgl. PYNSENT, „Slávy Herder“, S. 13-14; PODOLAN, Peter. Generácia Všeslávie a jej koncepcia národa. In *Studia Academica Slovaca* 38. Bratislava: Stimul, 2009, S. 249; PODOLAN, Peter. Politické aspekty činnosti Jána Kollára. In PODOLAN, Peter, ed. *Historické štúdie k jubileu Romana Holeca. Historia nova I – 2010 – 1*. [online] Bratislava: Stimul 2010, S. 78. Im Internet verfügbar unter:

<https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/HinoI-2010-1.pdf> [2022-02-22]

⁷ „Nepřítelem některého národu jen blázen býti může: já národ německý vysoce ctím; ale jeho křivdy na našem národu spáchané schváliti nemohu.“ [Nur ein Verrückter kann ein Feind irgendeines Volkes sein: Ich achte das deutsche Volk hoch, doch die Schuld des von ihm an unserem Volk verübten Unrechts kann ich nicht gutheißen.] KOLLÁR, *Cestopis obsahující*, S. 31, 180, 259-261, 265. Ähnlich äußert er sich an verschiedenen Stellen der *Slávy dcera*.

⁸ z. B. KOLLÁR, *Cestopis obsahující*, S. 300-303.

⁹ „Lieber Engel! mahle Dir Ungarn nicht gar zu schön, nicht gar zu schlecht: das Land ist herrlich, aber die Menschen gerade so wie überall, gut und böse, gebildet und roh, arm und reich, kurz gemischt.“ Brief Ján Kollárs an Friederike Schmidt vom 27. August 1835. AMBRUŠ, *Listy*, S. 146.

¹⁰ Vgl. z. B. den Brief Ján Kollárs an den sorbischen Gymnasiastenverein Societas Slavica Budissiniensis in Bautzen vom 22. Mai 1839. Der Brief war persönlich an einen der Mitbegründer des Vereins, Karl August Mosig von Aehrenfeld (Obersorbisch Korla Awgust Mosak-Kłosopólski), adressiert. AMBRUŠ, *Listy*, S. 201. Kollár verdeckte so den Widerspruch zu seiner eigenen Predigt, wo er von Ehen zwischen Angehörigen verschiedener Völker abriet. KABELÍK, Jan. *Rodina pěvce slávy*. Praha: Nákladem „Českého Čtenáře“, 1928, S. 22-24.

¹¹ Brief Friederikes an die Familie Šembera vom 13. März 1864. KABELÍK, *Rodina*, S. 96.

¹² Vgl. beispielsweise den Brief Kollárs an František Palacký vom 23. Januar 1824. AMBRUŠ, *Listy*, S. 38: „...i jáť jsem Hus, jen s tím rozdílem, / že mne Němci deset let už pekou!“ [...und ich aber bin wie Jan Hus, nur mit dem

Im vorliegenden Beitrag werden wir uns ausschließlich den Aufenthalten Ján Kollárs in deutschen Landen widmen. Der bedeutendste und längste von ihnen war der durch Kollárs Studienzeit an der Universität Jena bedingte. Danach besuchte er noch einige Male die deutschen Lande und obschon unsere Kenntnisse von diesen Aufenthalten eher bescheiden sind, bergen sie viele interessante Details zu Kollárs Leben und Wirken bzw. zu seiner Wahrnehmung fremdländischer Realität und Andersheit. Die zeitliche Bestimmung seiner Aufenthalte bedeutet auch Arbeit mit unterschiedlichem Quellenmaterial. Seine ersten Aufenthalte hielt er verhältnismäßig eingehend in seinen Memoiren *Erinnerungen aus den frühen Lebensjahren* fest, weitere beschreibt er in seinen Reiseberichten, an anderer Stelle müssen wir uns mit bruchstückhaften Erwähnungen und Briefverkehr begnügen.

Sein erster Aufenthalt in einem deutschen Land fand paradoxerweise in Ungarn statt.¹³ In der Vielvölkermonarchie existierte lange der Brauch, Kinder zur Erziehung in andere ethnische Gebiete zu schicken, wo sie auf natürliche Weise andere Sprachen und das Zusammenleben mit anderen Volksgruppen erlernten. So wurde Kollár auf das Gymnasium nach Kremnitz (Slowakisch Kremnica) geschickt, eine bekannte Bergbaustadt, die eine deutsche Enklave mit einer deutschen Bevölkerungsmehrheit war. Die Gegend schilderte er nicht sehr vorteilhaft: *„Kremnitz, eine alte Bergbaustadt, liegt etwa drei Meilen [ungefähr 20 Kilometer] von Moschotz [Slowakisch Mošovce] entfernt. Der Weg dorthin führt über Einsiedeleien, d. h. hügelige Ebenen: Die ganze Umgebung von Kremnitz riecht nach Gruben und Erz und unterirdischen Mineralien. Die verrauchten Hütten, die schwarzen Schlackehaufen, die von Qualm und Staub erfüllte Luft, das schlechte Wasser, das hässliche kröpfige Volk und die grobe deutsche Mundart machten auf mich einen schlechten Eindruck. Aber diesen ersten Eindruck machten andere Eindrücke wett: die schönen Häuser, die Kunstwerke, die wassergetriebenen*

Unterschied, /dass mich die Deutschen zehn Jahre schon rösten! Sonett III, 394. KOLLÁR, Ján. Slávy dcera. [1852] In KOLLÁR, Ján. *Dielo I. Básne*. Bratislava: Tatran, 2001, S. 238.

¹³ Kollár hat diesen Aufenthalt im Kapitel Kremnitz seiner *Erinnerungen aus den jüngeren Lebensjahren* beschrieben; s. a. KRIŽKO, Pavel. Jána Kollára detinský vek a školárenie v Mošovciach i Kremnici. In PASTRNEK, František, ed. *Jan Kollár. 1793-1852. Sborník statí o životě, pôsobení a literárni činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narodenin*. Vídeň: Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolok „Tatran“ vo Viedni, 1893, S. 13-24; PODOLAN, Peter. Cestopisné črty, slovenské a uhorské reálie v Kollárových Pamätiach z mladších rokov života. In PODOLAN, Peter, ed. *Štúdie o minulosti Slovenska a sveta. Historia nova I – 2010 – 2*. [online] Bratislava: Stimul, 2011, S. 96-98. Im Internet verfügbar unter: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/HinoI-2010-2.pdf> [2022-02-22]; JAKUBEC, O Kollárově, S. 351, 354.

*Maschinen, die Grubenvorrichtungen – riesige Räder und Seile, überall goldener, silberner oder wenigstens glitzernder Staub.*¹⁴

Kremnitz wurde auch zum Ort eines kindlichen nationalen Konflikts, der in dem Kapitel *Krieg zwischen jungen Slawen und Deutschen* beschrieben ist. Beim Schlagballspiel verwendete einer der deutschen Spieler die Wortverbindung „Verdammt Schlovak“, Kollár wehrte sich und verlangte eine Entschuldigung, woraufhin weitere Beleidigungen folgten. Das Problem löste ein Schulprofessor, der über die Schuldigen eine Schulstrafe verhängte, Kollár aber brachte der Streit den Spitznamen „Schlovaken-Patron“ ein.¹⁵ Die Kränkungen waren offenbar beidseitig, denn bei der Beschreibung des Beginns der Auseinandersetzung führte Kollár den vollen Wortlaut eines antideutschen makkaronischen Schmähgedichts an, zu dessen Urheberschaft er sich salomonisch gab: [*Dieses makkaronische Gedicht schrieb man im Allgemeinen mir zu, ich kann nicht mehr sagen, ob zu Recht.*] Außerdem beachteten sich beide Seiten gegenseitig mit Ehrenbezeichnungen: [*Die Deutschen beschimpften die Slowaken als „Bindisch“, „Kirpel“ und „Schlowak“, die Slowaken die Deutschen als „Michel“, „Handrburci“ oder „Šváb“.*] Angesichts der Bevölkerungsstruktur entwickelte sich der Konflikt für die slowakischen Schüler nicht eben günstig: [*Ein einzelner Slowake traute sich nicht langsam durch die Stadt oder über die Wiesen zu schlendern. Die deutschen Schüler fanden nämlich Verbündete bei den sog. Schlämmern, d. h. jungen deutschen Tagelöhnern, die sich in den Erzgruben, Stampfwerken, Hütten u. dgl. verdingten und von denen es in Kremnitz jede Menge gab. Es ist ein rohes Gesindel mit lehmigem Gesicht, das die Slowaken hasst.*]¹⁶

Kollár beschreibt eine Begebenheit, bei der er sich vor der Übermacht seiner Gegner auf ein Boot auf einem See flüchten musste, wo er festsas. Die gesamte Situation beruhigte

---

¹⁴ „Kremnice, staré baňské čili rudní město, leží asi 3 míle od Mošovec; cesta tam vede přes Lazy čili hornaté roviny. Celé okolí Kremnické páchne baněmi, rudami a podzemními plodinami. Začaděné hutě, černé kopce trosek, dýmu a puchu plné povětří, zlá voda, špatnotvárný volatý lid, hrubé nářečí německé nepřijemný dojem na mne učinily, ale tento dojem mírněn a kojen byl opět krásnými stavěním, uměleckými díly, vodostroji, rudnickými mašinami, velikánskými kolesy a provazy, viděním všudy zlatého, stříbrného aneb aspoň blyskavého písku.“ KOLLÁR, Jan. *Paměti z mladších let života*. Praha: Nákladem knihkupectví I. L. Kober, 1863, S.124.

¹⁵ Kollár stritt sich wegen der Geringschätzung der Slowaken auch mit seinem Mitschüler und besten Freund: „On se již doma od bratrů několika německým slovům byl naučil, od nichž mnoho o Němcích a německé zemi, německých šatech a knihách byl slyšel, proto v rozmluvách našich Němce vychvaloval, slovenský národ i jazyk znevažoval.“ [Schon zu Hause hatte er sich einige Worte Deutsch bei seinen Brüdern angeeignet, von denen er viel über die Deutschen und die deutschen Lande, über deutsche Kleidung und Bücher hörte und daher in Gesprächen die Deutschen rühmte und das slowakische Volk herabwürdigte.] KOLLÁR, Paměti, S. 129.

¹⁶ „Tato makaronka vůbec mně se připisovala, zdaž a pokud právem, nepamatují se více:“; „Němci Slovákům "Bindisch Kirpel, Schlovak," Slováci Němcům "Michel, Handrburci, Šváb" nadávali.“; „Slovák samotný neopovážil se jíti přes město, aneb na louky a na procházka; poněvadž němečtí žáci spojili se s tak řečenými Šlamčary t. j. mladými německými nádeníky při rudných dolech, stoupách, hutích atd. pracujícími, kterých celí zástupové nalézají se v Kremnici. Jest to chátra lidu divoká, surová, hliněného obličej, Slováků nenávidící.“ KOLLÁR, Paměti, S. 136.

sich erst mit dem Weggang der radikalsten Schüler zu weiterem Studium o. dgl.¹⁷ Trotz des hier Beschriebenen gerierte sich Kollár letztlich nicht antideutsch. Auf Anordnung sollte er auch deutsche Gottesdienste besuchen, das dortige Fehlen „slowakischer“ liturgischer Lieder glich er aus, indem er diese zusammen mit einem Mitschüler in freier Natur sang.¹⁸ Vielsagend ist die Episode *Wie ich begann das Deutsche zu mögen*, in welcher er beschreibt, wie er einer Mitschülerin aus einer deutschen Familie Nachhilfeunterricht in Mathematik gab. Diese Mitschülerin wurde zugleich seine erste bekannte große Liebe.¹⁹ Gerade hier vervollkommnete er seine Kenntnisse des Deutschen – [*In dieser kurzen Zeit, in dieser lieblichen Gesellschaft und aus diesem mitteilbaren Mund erlernte ich nicht nur die Rede, sondern auch den Akzent dermaßen, dass man mich später in Deutschland für einen kleinen Sachsen hielt.*]²⁰ Kollár besuchte mit dieser Familie auch die deutschsprachige Vorstellung einer fahrenden Theatertruppe und kam mit den Arbeiten modischer deutscher Autoren in Berührung.²¹ Er bekannte sich auch mit Bewunderung zu einem örtlichen Maler deutscher Nationalität namens Karl Vierer und begann in jener Zeit intensiv malen und zeichnen zu lernen.²²

* * *

Traditionell gilt Kollárs Aufenthalt während seines Studiums an der Universität zu Jena als sein wichtigster in deutschen Landen. Er beschreibt ihn eingehend in seinen *Erinnerungen aus den jüngeren Lebensjahren*.²³ Die Problematik dieses Aufenthalts ist bereits auf

¹⁷ KOLLÁR, Pamäti, S. 56-59.

¹⁸ „*Nám oběma v nábožnosti slovenské vychovaným nechutnaly naskrze německé pocty božské. Ale obzvláště německý zpěv nejvíce se nám nelíbil proto, že žádnébo charakteru a vztahu k času a k obsahu písni neměl. Na vánoce zpívali Němci smutné melodie, v postě zpívali často veselé.*“ [*Uns aber hatte man in der slowakischen Andacht erzogen und die deutsche Andacht gefiel uns überhaupt nicht. Am wenigsten aber gefiel uns der deutsche Gesang, da uns schien, dass er überhaupt keinen Charakter und Bezug zu Zeit und Inhalt der Lieder hatte. Zu Weihnachten sangen die Deutschen traurige Melodien, in der Fastenzeit oft fröhliche.*] KOLLÁR, Paměti, S. 129.

¹⁹ Diese Beziehung war letztendlich unreif. Kollár war 15, Karolína 12 oder 13 Jahre alt. „*Znamení toho že jsme se nevědomě rádi měli, bylo to jediné, že sedíce při stole, při obědě aneb při práci nohy naše tytyž na zemi se potkaly, dotýkaly a z ticha přitlačovaly...*“ [*Das einzige Zeichen unserer unbewussten Liebe war, dass sich bei Tisch während des Mittagessens oder bei der Arbeit zuweilen unsere Beine berührten und sich leicht an einander pressten.*] KOLLÁR, Paměti, S. 139.

²⁰ „*...za tento krátký čas v tak libém tovaryšství a z tak milo štěbetných úst nejen řeč ale i přízvuk tak jsem sobě zde přivlastnil, že mne v Němcích za Sasíka měli.*“ KOLLÁR, Paměti, S. 139.

²¹ Er erwähnt das Werk *Märchen und Erzählungen für die Jugend* von Johann A. Musaeus und kleine Schauspiele von August von Kotzebue. KOLLÁR, Pamäti, S. 59-60. Kollár erwähnt auch deutsche Bücher die er sich zu-gelegt habe, führt aber keine weiteren Autorennamen an. KOLLÁR, Pamäti, S. 101.

²² KOLLÁR, Pamäti, S. 47-48.

²³ Die Memoiren erschienen erst nach Kollárs Tod in seiner Werkausgabe von 1863. Außer der bereits zitierten slowakischen Ausgabe ist auch die deutsche Ausgabe einiger Teile der *Erinnerungen* verfügbar. [KOLLÁR, Ján.] Kollár in Jena und beim Wartburgerfest. In MURKO, Matthias, ed. *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik*. Gratz: Verlags-Buchhandlung „Styria“, 1897, S. 293-362.

hohem wissenschaftlichem Niveau behandelt worden, sodass wir uns an dieser Stelle lediglich einigen neuen Erkenntnissen bzw. weniger bekannten Informationen widmen werden.²⁴ Kollár erhielt bereits am 29. Juni 1815 ein Zeugnis mit der Empfehlung zu weiterem Studium an einer deutschen Universität.²⁵ Vor der Abreise musste er freilich noch einige Auflagen erfüllen – so musste er eine Kandidatenprüfung abzulegen, sich einen Reisepass ausstellen lassen und v. a. Geld für den Studienaufenthalt zusammensparen. Ursprünglich wollte er im Frühjahr des Jahres 1817 abreisen – „*ich schicke mich an, unsere Herren Nachbarn, die Deutschen zu besuchen...*“²⁶ Wir wissen nicht, was ihn aufhielt, schließlich verfiel sogar die Gültigkeit seines Reisepasses und er musste einen neuen beantragen. So machte er sich statt im Frühjahr erst im Herbst, buchstäblich im letzten Augenblick, auf den Weg. Von Banská Bystrica reiste er zunächst wegen des Reisepasses nach Ofen (heute Budapest), anschließend nach Preßburg (heute Bratislava) und nach Wien, das damals ein Verkehrsknotenpunkt war.²⁷ Anschließend fuhr er entlang der Postkutschenroute Znaim (Znojmo), Mährisch Budwitz (Moravské Budějovice), Deutschbrod (Nemecký Brod, heute Havlíčkův Brod), Tschaslau (Čáslav), Kolin (Kolín) und Auwall (Úvaly) nach Prag. In Prag verweilte er, um einige bekannte tschechische Persönlichkeiten zu besuchen und die Stadt zu besichtigen. Die Reise wurde zu Fuß bis Töplitz (Teplice) und anschließend offenkundig mit der Postkutsche bis nach Dresden fortgesetzt. In Dresden verbrachte Kollár wohl drei Tage, die er mit dem Besuch der dortigen Galerien verbrachte.²⁸ Anschließend fuhr er vermutlich zwei oder drei Tage lang über Meißen und Wurzen nach Leipzig. Danach setzte er seine Reise zu Fuß und mit Fuhrwerken bis nach Jena fort, wo er am 8. Oktober 1817 um 10.00 Uhr eintraf.²⁹

---

²⁴ JAKUBEC, Jan. Jan Kollár. In HANUŠ, Josef, ed. *Literatura česká devatenáctého století*. Díl druhý. 2. vydanie. Praha: Nákladem Jana Laichtera na král. Vinohradech, 1917, S. 281-293; JAKUBEC, Jan Kollár v Jeně, Nr. 7-9, 11-12, S. 575-598, 709-723, 765-783, 976-995, 1060-1076; JAKUBEC, Jan. Vzpomínka na Kollára v Durinkách. In PASTRNEK, František, ed. *Jan Kollár. 1793-1852. Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin*. Vídeň: Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran“ vo Viedni, 1893, S. 88-94; PODOLAN, Peter. Cestopisné črty, české, moravské a nemecké reálie v Kollárových Pamätiach z mladších rokov života. In PODOLAN, Peter, ed. *Štúdie k slovenským dejinám. Historia nova II – 2011 – 2*. [online] Bratislava: Stimul, 2012, S. 130-151. Im Internet verfügbar unter: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/HinoII-2011-2.pdf> [2022-02-22]

²⁵ *Testimonium Gymnasii Aug. Conf. Posonensis* vom 29. Juni 1815. KRAUS, Cyril [Maťovčík, Augustín]. *Legenda o veľkom Slovanovi*. Martin: Osveta, 1974, S. 44-45.

²⁶ Briefe Ján Kollárs an Juraj Palkovič vom 15. Dezember 1816 und 13. Februar 1817. AMBRUŠ, Listy, S. 18, 19-20.

²⁷ KOLLÁR, Pamäti, S. 156.

²⁸ KOLLÁR, Pamäti, S. 156-157.

²⁹ KOLLÁR, Pamäti, S. 158.

Kollár immatrikulierte sich an der Universität und schloss sich vermutlich zwei Wochen nach seiner Ankunft Studenten an, die aus Anlass des dreihundertsten Jahrestages der Reformation nach Eisenach auf die Wartburg wanderten.³⁰ Die Teilnahme am Wartburgfest ließ die ungarischen Studenten in den Verdacht revolutionärer Ideen geraten, weswegen Kollár zwecks Richtigstellung eine Mitteilung im *Týdenník* ‚Wochenblatt‘ Juraj Palkovičs veröffentlichte.³¹ Auf dem Rückweg besuchte er in Schnepfenthal bei Gotha die Erziehungsanstalt und das Grab Christian Gotthilf Salzmanns, einer Ikone der damaligen Pädagogik, sowie die Städte Gotha, Erfurt und Weimar.³²

Außer in Jena selbst unternahm er auch Ausflüge in die nähere Umgebung und besuchte offensichtlich sämtliche umliegenden Dörfer.³³ Während der Ferien reiste er im Oktober 1818 anscheinend zusammen mit Kommilitonen durch die deutschen Lande, jedoch sind davon lediglich drei Tage belegt, die er bei seinem deutschen Kommilitonen und Freund Albert Heinrich Clemen in Lemgo verbrachte.³⁴ Kollár wurde stark vom Leben und den Aktivitäten der Burschenschaften und ihrer nationalen Ideen beeinflusst.³⁵ Den Streit mit einem Kommilitonen suchte er im Duell zu entscheiden, unter ideologischen Gesichtspunkten respektierte er Ludwig Karl Sand, den er vom Sehen kannte.³⁶ Kollár trifft sich mit einer ganzen Reihe bedeutender deutscher Persönlichkeiten, angefangen von seinen Professoren Heinrich Luden, Lorenz Oken, Jakob Friedrich Fries, Friedrich Sigismund Voigt u. a., über modische Geistliche wie Johann Gottlob Marezoll bis hin zu „Ikonen“ und Publizisten wie Johann Wolfgang Goethe, Ludwig Wieland oder August Friedrich Ferdinand von Kotzebue. Das Schaffen anderer Persönlichkeiten verfolgte er in der Presse oder über Bücher.

Entmythologisieren müssen wir sein Zusammentreffen mit Friederike Schmidt, der Liebe seines Lebens und späteren Gattin, im Jahre 1818. Eine mythologisierende Ereignisfolge wird v. a. in Kollárs Sonettzyklus *Slávy dcera* präsentiert: 1. Kollár trifft mit einer

---

³⁰ KOLLÁR, Pamäti, S. 184-190.

³¹ [KOLLÁR, Ján.] Zpráva o slawnosti obnowenj cýrkwe, kterau protestanti w třetjm stoletj dne 18. řjgna roku 1817 na Wartburku swětili. (Od očitého svědka *). In *Týdenník, aneb Presspurské Slowenské Nowiny*, 1818, Jg. 7, Nr. 6, S. 50 [72]-79. Den Beitrag schickte er in einem Brief vom 26. Januar 1818. Eine erweiterte Fassung ging in seine Memoiren ein. KOLLÁR, Pamäti, S. 184-190.

³² KOLLÁR, Pamäti, S. 190-191.

³³ KOLLÁR, Pamäti, S. 161-163.

³⁴ KOLLÁR, Pamäti, S. 209. In seinen *Erinnerungen* verbindet er diese Reise fälschlicherweise mit einem Aufenthalt auf dem Weg nach Ungarn. Über die Freundschaft zwischen Kollár und Clemen s. WAJS, Miloslav. Zwei deutsche Jenaer Freunde Jan Kollárs, seine Wanderungen mit ihnen durch Deutschland und seine Rückkehr in die Heimat. In *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich Schiller – Universität Jena*, 1968, Jg. 17, Nr. 4, S. 525-533.

³⁵ KOLLÁR, Pamäti, S. 161-166, 179-180.

³⁶ KOLLÁR, Pamäti, S. 179-180, 193-194.

Unbekannten unter einem Lindenbaum zusammen. 2. Er folgt der Unbekannten in die Kirche. 3. Er wird „Mina“ vorgestellt.³⁷ In seinen *Erinnerungen* wird die Abfolge der Ereignisse später folgendermaßen dargestellt: 1. Kollár besucht (Mitte April) während einer Kirchweihe Winzerla. In der Kirche bietet sich ihm die Gelegenheit, der ihm unbekanntem (sic!) Friederike nachzugehen. 2. Nach Ostern (im März!) fordert man Kollár auf, den Pastor in Lobeda zu vertreten. Kollár besucht Lobeda, wird Friederike vorgestellt und hält seine Predigt am zweiten Sonntag nach Ostern (Anfang April!) ab. 3. Im Mai sucht Kollár unter derselben Linde Schutz vor dem Regen wie Friederike.³⁸ Tatsächlich schilderte Kollár in seinen *Erinnerungen* zwar die richtige Chronologie, skizzierte aber eine fehlerhafte Kausalität der Ereignisse – zuerst wurde er nach Lobeda eingeladen und lernte dort (im März) Friederike kennen, predigte dort (Anfang April) und besuchte dann die Kirchweihe in Winzerla (Mitte April).³⁹ Diese Verdrehung klingt wie eine durch die überlieferte mythologisierende Ereignisfolge der *Slávy dcera* und ihrer romantischen Stilisierung hervorgerufene Kontamination des Gedächtnisses.

Definitiv verwerfen müssen wir auch Kollárs Reise durch die deutschen bzw. „einst slawischen Länder“, die er während seiner Rückreise nach Ungarn absolviert haben soll.⁴⁰ So sei er angeblich mit vernebeltem Sinne gewandert, habe sich nirgends länger aufgehalten, längere Pausen in Lemgo und Prag ausgenommen. Der Reiseplan, von Jena einen Ausflug durch Deutschland zu unternehmen, die Reise nach Prag und dann nach Ungarn fortzusetzen, klingt zwar logisch – doch wird dieser durch kein einziges der überlieferten Dokumente gestützt. Tatsächlich reiste Kollár nach zuvor festgelegtem Reiseplan, zudem ist uns auf Grundlage seines Schriftverkehrs gut der erste Teil der Reise von Jena über Gera bis Karlsbad und Prag überliefert.⁴¹ Er reiste hauptsächlich mit der Postkutsche. In Prag verbrachte er dann etwa drei Wochen (ungefähr den ganzen April).⁴² Von dort reiste er mit

³⁷ Sonett I, 7 und I, 5. KOLLÁR, Slávy, S. 43-44, 42.

³⁸ KOLLÁR, Pamäti, S. 200-205. Ein Problem stellt die Chronologie von Punkt 1. und 2. dar. Ostern fiel nämlich im Jahre 1818 auf den 22. März, Kollárs Predigt wurde demnach am 5. April gehalten. Es ist offensichtlich, dass die Kirchweihe in Winzerla (Mitte April!) nicht früher als die Predigt stattgefunden haben kann.

³⁹ Vgl. „Noch steht vor meinen Augen Ihr guter seliger Vater, wie er, zwar krank schon, aber ehrwürdig wie ein Patriarch auf dem Kanape sitzend mich zum erstenmal grüsste und meine Hand drückte, mit Kaffee mich bewirthete. Sie waren gerade nicht zu Hause, erst später kamen Sie und grüssten mich. In kurzer Zeit darauf erblickte ich Sie in dem Dorfe Winzerla bey der Kirchweihe. [...] In der Kirche predigte der verstorbene Marezoll u. s. w.“ Brief Ján Kollárs an Friederike Schmidt vom 2. Juni 1828. AMBRUŠ, Listy, S. 82.

⁴⁰ KOLLÁR, Pamäti, S. 208-209; [KOLLÁR, Johann.] Leben-Skizze von Johann Kollár. [12. April 1849] In KARÁSEK, Josef, ed. *Kollárova dobrovzdání a nástin životopisný*, Praha: Nákl. České akademie C.F.J. pro vědy, slovesnost a umění, 1903, S. 70.

⁴¹ Briefe Ján Kollárs an Friederike Schmidt vom 30. März 1819 und vom 9. April 1819; Brief Ján Kollárs an Johanna Sophia Schmidt vom 10. April 1819. AMBRUŠ, Listy, S. 21-25, 27-28.

⁴² KOLLÁR, Pamäti, S. 209. In *Slávy dcera* schreibt er, dass der Aufenthalt „fast einen Monat“ dauerte. Sonett II, 241. KOLLÁR, Slávy, S. 132.

der Kutsche bis Wien und dann mit dem Schiff nach Preßburg. Diese Schiffsfahrt war geradewegs abenteuerlich: auf der Donau herrschte starker Wind und am späten Abend kam zwischen neun und zehn Uhr ein Unwetter auf. Das Schiff lief auf einen Felsen und hatte ein Leck im Rumpf. [*Am nächsten Tag ragte nur noch das eine Ende des Bootes aus dem Wasser.*] Die Reisenden mussten sich mit der Schiffsbesatzung [*...auf ein kleines Boot [retten], und wir kamen, während wir unablässig Wasser aus dem Boot schöpfen mussten, etwa gegen Mitternacht völlig durchnässt an dem zu Preßburg gelegenen Ufer an*].⁴³ Genau dieses Unwetter hat uns ermöglicht, das Datum seiner Ankunft zu bestimmen, denn eben über dieses schreibt offenkundig die Preßburger Zeitung: „*Ungarn. Preßburg. Am 5. d. M. Abend zwischen 9 und 10 Uhr, hatten wir hier ein starkes Donnerwetter, wobey es in einen Baum jenseits der Donau, in der Bruckau, einschlug. Der Regen fiel in Strömen herab, und hat hin und wieder das Erdreich ausgewaschen und Verschlemmungen verursacht.*“⁴⁴ Kollár war noch in Preßburg, als die Prüfungen „in vollem Gange waren“ – also in der zweiten Junihälfte. Er hielt sich dort bis Anfang Juli auf traf ungefähr Mitte Juli (zur Erntezeit) im heimischen Turz (Turiec) ein.⁴⁵

* * *

Im Jahre 1835 erfuhr Kollár, dass seine angeblich verstorbene geliebte Friederike Schmidt noch am Leben war.⁴⁶ Offensichtlich schrieb er daraufhin an sie, doch auch an Heinrich Luden, um sich zu erkundigen, ob sie auch einen sittlichen Lebenswandel führe.⁴⁷ Alte Liebe rostet nicht und so beschlossen beide schließlich, den Bund der Ehe einzugehen. Dieses Ereignis sollte in Wien stattfinden, wohin die beiden Verlobten sich zu begeben beabsichtigten.⁴⁸ Kollár deutete jedoch noch eine andere Möglichkeit an – nämlich, dass er nach Chemnitz oder Weimar reisen könnte, um Friederike zu treffen.⁴⁹ Über

⁴³ „...na malém člunku celí umoklí a vodu ustavičně s člunka vyčerpávajíce asi o půl noci na břeh k Prešpurku jsme se probili. Druhého dne z lodi jen jeden konec z vody strměl.“ KOLLÁR, Paměti, S. 281-282.

⁴⁴ Ungarn. Preßburg. In K. K. *priv: Stadtische Preßburger Zeitung*, 1819, Jg. 55, Nr. 36 [Freitag den 7. May 1819], S. 505. Die Bruckau befand sich an der Stelle des Parks Sad Janka Kráľa im heutigen Stadtteil Petržalka von Bratislava. КАШИЯК, Петер. Тебнер Ау/Девинска поплавна равница — реконструкција историјске земље. In МИЛОШЕВИЋ, Зоран et СТОЈАДИНОВИЋ, Миша, ed. *Европа и Дунав. Дунав у геополитичким стратегијама европских држава*. Београд: Институт за политичке студије, 2023, S. 433-434.

⁴⁵ KOLLÁR, Paměti, S. 210-211.

⁴⁶ BLAHO, Pavol. Ján Kollár v Pešti. In PASTRNEK, František, ed. *Jan Kollár. 1793-1852. Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin*. Vídeň: Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran“ vo Viedni, 1893, S. 39-40.

⁴⁷ Brief Heinrich Ludens an Ján Kollár vom 13. August 1835. PASTRNEK, Fr[antišek]. Dopisy Kollárovy. In *Věstník České akademie císaře Františka Jozefa pro vědy slovesnost a umění*, 1904, Jg. 13, Nr. 7, S. 547-548. Kollár besuchte Luden danach und brachte ihm einige Flaschen Tokajer Wein mit. KOLLÁR, Paměti, S. 171.

⁴⁸ Über diesen ursprünglichen Plan schrieb Kollár ausführlich an Friederike, vgl. den Brief Ján Kollárs an Friederike Schmidt vom 27. August 1835. AMBRUŠ, Listy, S. 145.

⁴⁹ Friederike wohnte in Chemnitz bei ihrem Bruder Edward Schmid. KABELÍK, Rodina, S. 20.

diese Pläne sollte zunächst Friederike entscheiden, doch kurz darauf beschloss Kollár selbst endgültig, zur Braut zu reisen – offensichtlich wollte er sich unerwünschter Aufmerksamkeit entziehen, zumal Friederike als Mína schon in fast der gesamten slawischen Welt bekannt war. Desgleichen bekannte er: „*Eine große Sehnsucht trage ich im Herzen – diese für mich so merkwürdigen Gegenden und Orte noch einmal in meinem Leben zu sehen; und eine so schöne Gelegenheit wird sich dazu gewiss nie mehr darbieten.*“ Seinem Plan zufolge wollte er Anfang September von Pest aufbrechen und um den 6. September herum in Wien eintreffen. Hier beabsichtigte er, sich etwa zwei Tage aufzuhalten, um sich den für die weitere Reise benötigten Pass ausstellen zu lassen und dann die Fahrt entlang der Route Wien – Prag – Dresden fortzusetzen. In Chemnitz sollte er demnach am 18. oder 19. September eintreffen.⁵⁰ Das Ziel änderte sich später allerdings in Weimar.

Kollár war zwei Tage in Prag, verbrachte jedoch fast einen ganzen Tag davon auf dem Zollamt, weil er für die Hochzeit ein Fässchen ungarischen Weins (vermutlich Tokajer) mitführte.⁵¹ Dies war um Mittwoch, dem 16. September 1835, herum.⁵² Gesichert ist, dass er bei Pavol Jozef Šafárik abgestiegen war, wohin ihm Friederike gegebenenfalls Briefe zu schicken hatte. Wir wissen nicht, ob er auch Leipzig besuchte, wie er dies geplant hatte.⁵³ Schließlich fuhr Kollár offenbar zu Friederike nach Chemnitz und besuchte auch

---

⁵⁰ Brief Ján Kollárs an Friederike Schmidt vom 29. August 1835. AMBRUŠ, Listy, S. 147-148.

⁵¹ Brief Václav Hankas an Waclaw Aleksandr Maciejowski vom 13. Oktober 1835. Dopisy z pozůstalosti W. A. Maciejowského. I. Dopisy Václava Hanky. In JELÍNEK, Edvard, ed. *Slovanský sborník statí z oboru národopisu, kulturní historie a dějin literárního i společenského života*, 1883, Jg. 2, Nr. 9, S. 449. Offensichtlich führte er auch einige Flaschen Tokajer Wein für H. Luden mit. KOLLÁR, Pamäti, S. 171.

⁵² „*Onen týden jel skrz Prahu p. Kollar, já ho však neviděl. Jak slyším jede do Sas oženit se. Mína jeho udělala mu zpropadený kousek! Ze slavského nebe ještě jednou přišla oblažit jej. Řekněte potom, že se divy starého světa neopětují! Náš Orfej svou Evidici přivolal též ze říše stínů.*“ [In jener Woche fuhr Herr Kollár durch Prag, doch traf ich ihn nicht. Wie ich höre, fährt er nach Sachsen um zu heiraten. Seine Mína hat ihm einen ziemlichen Streich gespielt! Sie ist noch einmal vom slawischen Himmel gestiegen, um ihn selig zu machen. Da sage hinterher noch einer, dass sich die Wunder der vergangenen Welt nicht wiederholen! Unser Orpheus hat seine Eurydike ebenfalls aus dem Schattenreich zurückgerufen.] Brief František Ladislav Čelakovskýs an Karl Vinařický von Mitte September 1835. F. L. Čelakovského sebrané listy. Praha: Tiskem a nákladem Ed. Grégra, 1865, S. 406. „*Ve středu přišel ke mně Kollár, kterýž cez Prahu jel sobě pro nevěstu (Minu svou) před 15 lety zamilovanou!*“ [Am Mittwoch kam Kollár zu mir, der über Prag zu seiner Braut (zu seiner Mína) fuhr, in die er sich vor 15 Jahren verliebt hat!] Brief Josef Jungmanns an Antonín Marek vom 19. September 1835. Listy Josefa Jungmanna k Antonínovi Markovi. In *Časopis musea království českého*, 1883, Jg. 57, Nr. 3, S. 508-509. Die für den 12. September geplante Ankunft hielt Kollár demnach nicht ein, Brief Ján Kollárs an Friederike Schmidt vom 29. August 1835. AMBRUŠ, Listy, S. 148.

⁵³ Brief Ján Kollárs an Friederike Schmidt vom 29. August 1835. AMBRUŠ, Listy, S. 147-148.

Jena.⁵⁴ In Weimar fand am 22. September um 17.00 Uhr die Hochzeit in der städtischen Kirche statt.⁵⁵

Nach der Hochzeit begab sich das frisch vermählte Paar auf die Hochzeitsreise, die eigentlich eine Fahrt zu ihrem gemeinsamen Heim in Pest war. Ursprünglich wollte Kollár noch München und das Oktoberfest besuchen, doch bestand die Neuvermählte auf einer möglichst raschen Fahrt nach Pest.⁵⁶ Die Reise kostete sie drei Wochen, von denen sie lediglich fünf Tage mit längeren Aufenthalten verbrachten.⁵⁷ Von Weimar reisten sie vermutlich nach Chemnitz. In Coburg mieteten sie dann ein Gespann und fuhren nach Bamberg. Hier besuchten sie hauptsächlich Kirchen, und bei der Besichtigung des monumentalen Doms St. Peter und St. Georg [fanden wir zwei altertümliche, aus Stein gemeißelte Bildnisse des Černoboh in Form eines liegenden Löwen mit Runeninschriften...]⁵⁸ Die Entdeckung des „Bamberger Černoboh“, eines vorgeblich slawischen Götzenbildes, beschäftigte seinerzeit Kollárs Freunde ebenso wie deutsche gelehrte Gesellschaften, bis sich herausstellte, dass es sich um mittelalterliche Plastiken und „Erinnerungsinschriften“ örtlicher Schüler handelte.⁵⁹ Die als „Domkröten“ bekannten Löwenkulpturen stehen dort bis heute. Kollár gelang es durch hartnäckiges Drängen und sogar Bestechung ein wertvolles Souvenir zu bekommen – einige goldene Fasern des Bischofsmantels geradewegs aus dem Grab Ottos von Bamberg. Er studierte auch Wandmalereien, die angeblich Trachten örtlicher Slawen darstellten.⁶⁰

Die erste Woche ihrer Reise verbrachten sie in Nürnberg,⁶¹ wo sie sich Kirchen, Burgmauern, das Hans-Sachs-Haus und das Albrecht-Dürer-Haus anschauten. Friederike war außerdem vom Schönen Brunnen fasziniert, einem kunstvollen Brunnen aus Messing

⁵⁴ Brief Jána Kollárs an die an den sorbischen Gymnasiastenverein Societas Slavica Budissiniensis in Bautzen vom 22. Mai 1839. AMBRUŠ, Listy, S. 201. Demnach war er „...v Kamenici v Rudohoří, potom aj v Jene a Vojmíru.“ [...in Chemnitz im Erzgebirge, danach auch in Jena und Weimar.]

⁵⁵ KRAUS, Legenda, S. 152.

⁵⁶ Brief Václav Hankas an Waclaw Aleksandr Maciejowski vom 13. Oktober 1835. Dopisy z pozůstalosti W. A. Maciejowského, S. 449; Brief Ján Kollárs an Carl Ludwig Albrecht Kunze vom 26. Oktober 1835. AMBRUŠ, Listy, S. 148.

⁵⁷ Brief von Friederike Kollár (geb. Schmidt) an Carl Ludwig Albrecht Kunze vom 26. Oktober 1835. AMBRUŠ, Listy, S. 359.

⁵⁸ „našli sme dvě starožitné ze skály vytesané, místy narušené, avšak vůbec dobře zachované podobizny Černoboha, v obraze lva ležícího, s runskými nápisy,...“ Brief Ján Kollárs an František Palacký vom 5. September 1835. AMBRUŠ, Listy, S. 150.

⁵⁹ Genaueres zu dem Fund und der gesamten Affäre bei Sklenář. SKLENÁŘ, Karel. Z Čech do Pompejí. Praha: Československý spisovatel, 1989, S. 137-140; PODOLAN, Peter. Causa „Černoboh bamberský“. In *Acta historica Neosoliensia*, 2015, Jg. 18, Nr. 1-2, S. 83-99; PODOLAN, Peter. Ján Kollár ako archeológ. POKORNÁ, Magdaléna et CHARVÁT, Petr, ed. *Archeologie v národním obrození – národní obrození v archeologii*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2021, S. 92-93.

⁶⁰ Brief Ján Kollárs an František Palacký vom 5. September 1835. AMBRUŠ, Listy, S. 151.

⁶¹ Brief Jána Kollárs an Jakov Golovackij vom 7. Juli 1836. AMBRUŠ, Listy, S. 153.

in Form eines Turms, bei dem aus verschiedenen Figuren durch acht Rohre Wasser floss. Die Stadt gefiel ihr außerordentlich gut, im Gegensatz zum trüben Regensburg, der nächsten Reiseetappe. Sie erwähnt brieflich die dortigen prächtigen Kirchen und die Donaubrücke; in der Stadt besichtigten sie noch das Rathaus, wo einst die Reichstage abgehalten worden waren, doch auch eine Folterkammer.⁶² Kollár versuchte dort vergeblich jene Kirche zu finden, wo seiner Meinung nach im Jahre 810 sieben (nach den Annalen von Fulda vierzehn) böhmische Fürsten getauft worden sein sollen. In der Kirche St. Emmeram suchte er wiederum das Grab des Fürsten Rastislav.⁶³

Die Strecke zwischen Regensburg und Wien legten sie mit dem Schiff zurück.⁶⁴ Sie besuchten die im Bau befindliche Gedenkstätte der Walhalla nahe dem Städtchen Donaustauf. Kollár bewertete das Bauwerk positiv – [*es ist ein riesiges und wahrlich nationales Werk.*]⁶⁵ Nach den verfügbaren Informationen sollten unter den 70 geplanten Büsten deutscher Persönlichkeiten auch jene von Martin Luther, Karl Ludwig Sand und Jan Hus aufgestellt werden. Das Paar weilte bei einer Theatervorstellung in Linz und verbrachte zwei Tage in Wien, war dort jedoch mit Besuchen beschäftigt. Besonders Friederike war von der Größe Wiens und seiner Denkmäler fasziniert. Von Wien nach Pest schließlich reisten sie offenbar nicht mit dem Dampfer, sondern mit der Kutsche.⁶⁶ In Pest trafen die Jungvermählten am 12. Oktober um 16.00 Uhr ein.⁶⁷ Die Reise hatte jedoch auch eine spirituelle Dimension: [*Was einst Griechenland in Asien war, ist heute Sachsen in Europa, wenigstens in Deutschland; was einst Athen war, das ist in neuerer Zeit die Stadt Weimar, die tatsächlich von vielen das deutsche Athen genannt wird; was der attische Dialekt im Griechischen war, ist heute der sächsische Dialekt im Deutschen.*]⁶⁸

Übersetzt von Robert Hammel

⁶² Brief von Friederike Kollár (geb. Schmidt) an Carl Ludwig Albrecht Kunze vom 26. Oktober 1835. AMBRUŠ, Listy, S. 360-361.

⁶³ Brief Ján Kollárs an František Palacký vom 5. September 1835. AMBRUŠ, Listy, S. 151.

⁶⁴ Kollárs Predigt *Ein frommer Blick auf das Land, das die Mutter des evangelischen Glaubens ist trägt den Untertitel Verfasst während einer erquicklichen Dampferfahrt zwischen Regensburg und Wien*; s. a. den Brief Ján Kollárs an František Palacký vom 5. September 1835. AMBRUŠ, Listy, S. 151.

⁶⁵ „*Obrovské a právě národní to dílo.*“ Brief Ján Kollárs an František Palacký vom 5. September 1835. AMBRUŠ, Listy, S. 151.

⁶⁶ Briefe von Friederike Kollár (geb. Schmidt) und Ján Kollár an Carl Ludwig Albrecht Kunze vom 26. Oktober 1835. AMBRUŠ, Listy, S. 361-362, 148; Brief Ján Kollárs an Friederike Schmidt vom 27. August 1835. AMBRUŠ, Listy, S. 145, 356.

⁶⁷ Brief Ján Kollárs an František Palacký vom 5. September 1835. AMBRUŠ, Listy, S. 150; Brief von Friederike Kollár (geb. Schmidt) an Carl Ludwig Albrecht Kunze vom 26. Oktober 1835. AMBRUŠ, Listy, S. 359.

⁶⁸ „*Čo bola někdy Řecká zem w Azii, to gest nynj Saská zem w Europě, aspoň w Německu; čo byly někdy Athény, to gest w nowějšjch časech město Waimar, kteréžto od mnohých skutečně německými Athény nazjwáno býwá; čo bolo attické nářečie w rečtině, to gest nynj saské nářečie v němčině.*“ KOLLÁR, Jan. *Nábožný pohled na kraginu která gest matka ewangelickég wjry*. Pešť: Tiskem J. M. Trattnera a Štěpána Károlyiho, 1835, S. 3.

Literaturangaben

Quellen

- AMBRUŠ, Jozef, ed. *Listy Jána Kollára I*. Martin: Matica slovenská, 1991, 453 S.
- Dopisy z pozůstalosti W. A. Maciejowského. I. Dopisy Václava Hanky. In JELÍNEK, Edvard, ed. *Slovanský sborník statí z oboru národopisu, kulturní historie a dějin literárního i společenského života*, 1883, Jg. 2, Nr. 8-10, S. 403-407, 449-454, 504-507.
- FEYL, Othmar. Unbekannte deutsche Briefe und andere Dokumente von Jan Kollár aus Weimar. In *Zeitschrift für Slavistik* (Berlin), 1956, Jg. 1, Nr. 2, S. 121-134.
- F. L. Čelakovského *sebrané listy*. Praha: Tiskem a nákladem Ed. Grégra, 1865, 539 S.
- [KOLLÁR, Ján.] Zpráva o slawnosti obnowenj cýrkwe, kterau protestanti w třetjm stoletj dne 18. řjgna roku 1817 na Wartburku swětili. (Od očitého svědka *). In *Týdenník, aneb Presspurské Slowenské Nowiny*, 1818, Jg. 7, Nr. 6, S. 50 [72]-79.
- KOLLÁR, Jan. *Nábožný pohled na kraginu která gest matka ewangelickéhoj wjry*. Pešť: Tiskem J. M. Trattnera a Štěpána Károlyiho, 1835, 8 S.
- KOLLÁR, Jan. *Cestopis obsahující cestu do Horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Bavorsko se zvláštním ohledem na slavjanské živly roku 1841 konanou a sepsanou od Jana Kollára*. Praha: Nákladem knihkupectví I. L. Kober, 1862, 363 S. [Spisy Jána Kollára. Díl třetí. Cestopis první.]
- KOLLÁR, Jan. *Výklad čili přímětky a vysvětlivky ku Slávy dceře od Jana Kollára*. Praha: Nákladem knihkupectví I. L. Kober, 1862, 242 S. [Spisy Jána Kollára. Díl druhý.]
- KOLLÁR, Jan. *Cestopis druhý*. Praha: Nákladem knihkupectví I. L. Kober, 1863, S. 3-84. [Spisy Jana Kollára. Díl čtvrtý. Cestopis druhý a Paměti z mladších let života Jana Kollára, sepsané od něho sama.]
- KOLLÁR, Jan. *Paměti z mladších let života*. Praha: Nákladem knihkupectví I. L. Kober, 1863, S. 85-285. [Spisy Jana Kollára. Díl čtvrtý. Cestopis druhý a Paměti z mladších let života Jana Kollára, sepsané od něho sama.]
- [KOLLÁR, Ján.] Kollár in Jena und beim Wartburgerfest. In MURKO, Matthias, ed. *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik*. Gratz: Verlags-Buchhandlung „Styria“, 1897, S. 293-362.
- [KOLLÁR, Johann.] *Leben-Skizze von Johann Kollár*. [12. April 1849] In KARÁSEK, Josef ed. *Kollárova dobrovzdání a nástin životopisný*, Praha: Nákl. České akademie C.F.J. pro vědy, slovesnost a umění, 1903, S. 70-75.
- KOLLÁR, Ján. *Paměti z mladších rokov života*. Bratislava: Tatran, 1972, S. 9-214.
- KOLLÁR, Ján. Slávy dcera. [1852] In KOLLÁR, Ján. *Dielo I. Básne*. Bratislava: Tatran, 2001, S. 36-368.
- Listy Josefa Jungmanna k Antonínovi Markovi. In *Časopis musea království českého*, 1883, Jg. 57, Nr. 3, S. 496-512.
- Některé listy z korespondence Jana Kollára v letech 1816–1851. In *Časopis Musea království českého*, 1893, Jg. 67, Nr. 1, S. 177-209.
- PASTRNEK, Fr[antišek]. Dopisy Kollárovy. In *Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy slovesnost a umění*, 1904, Jg. 13, Nr. 7, S. 524-561.
- Ungarn. Preßburg. In *K. K. priv: Stadtische Preßburger Zeitung*, 1819, Jg. 55, Nr. 36 [Freitag den 7. May 1819], S. 505.

Literatur

- BLAHO, Pavol. Ján Kollár v Pešti. In PASTRNEK, František, ed. *Jan Kollár. 1793-1852. Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin*. Vídeň: Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran“ vo Viedni, 1893, S. 30-48.

- HURBAN VAJANSKÝ, Svetozár. Kollár a Goethe. (Poznámky o jenských vplyvoch na Kollára.). In HURBAN VAJANSKÝ, Svetozár. *State o slovenskej literature*. Bratislava: SVKL, 1956, S. 222-226.
- JAKUBEC, Jan. Jan Kollár. In HANUŠ, Josef, ed. *Literatura česká devatenáctého století*. Díl druhý. 2. vydanie. Praha: Nákladem Jana Laichtera na král. Vinohradech, 1917, S. 270-403.
- JAKUBEC, Jan. O Kollárově uvědomění národním před jeho odchodem do Jeny. In *Světazor*, 1892-1893, Jg. 27, Nr. 29-31, S. 339, 342; 351, 354; 363, 366.
- JAKUBEC, Jan. Jan Kollár v Jeně. In *Osvěta. Listy pro rozhled v umění, vědě a politice* 1893, Jg. 23, Nr. 7-9, 11-12, S. 575-598, 709-723, 765-783, 976-995, 1060-1076.
- JAKUBEC, Jan. Vzpomínka na Kollára v Durinkách. In PASTRNEK, František, ed. *Jan Kollár. 1793-1852. Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin*. Vídeň: Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran“ vo Viedni, 1893, S. 88-94.
- KABELÍK, Jan. *Rodina pěvce slávy*. Praha: Nákladem „Českého Čtenáře“, 1928, 143 S.
- КАШИЯК, Петер. Тебнер Ау/Девинска поплавна равница — реконструкција историјске земље. In МИЛОШЕВИЋ, Зоран et СТОЈАДИНОВИЋ, Миша, ed. *Европа и Дунав. Дунав у геополитичким стратегијама европских држава*. Београд: Институт за политичке студије, 2023, S. 411-436. DOI: https://doi.org/10.18485/ips_evr_dunav.2023.ch24
- KLÁTIK, Zlatko. *Vývin slovenského cestopisu*. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1968, 474 S.
- KRAUS, Cyril [Mařovčík, Augustín]. *Legenda o veľkom Slovanovi*. Martin: Osveta, 1974, 240 S.
- KRIŽKO, Pavel. Jána Kollára detinský vek a školárenie v Mošovciach i Kremnici. In PASTRNEK, František, ed. *Jan Kollár. 1793-1852. Sborník statí o životě, působení a literární činnosti pěvce „Slávy dcery“ na oslavu jeho stoletých narozenin*. Vídeň: Český akademický spolek ve Vídni a Slovenský akademický spolek „Tatran“ vo Viedni, 1893, S. 3-24.
- MURKO, Matthias. *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik*. Gratz: Verlags-Buchhandlung „Styria“, 1897, 373 S.
- MRÁZ, Andrej. *Ján Kollár*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1952, 120 S.
- PODOLAN, Peter. Generácia Všeslávie a jej koncepcia národa. In *Studia Academica Slovaca* 38. Bratislava: Stimul, 2009, S. 239-254.
- PODOLAN, Peter. Politické aspekty činnosti Jána Kollára. In PODOLAN, Peter, ed. *Historické štúdie k jubileu Romana Holeca. Historia nova I – 2010 – 1*. [online] Bratislava: Stimul 2010, S. 65-89. Im Internet verfügbar unter: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/HinoI-2010-1.pdf> [2022-02-22]
- PODOLAN, Peter. Cestopisné črty, slovenské a uhorské reálie v Kollárových Pamätiach z mladších rokov života. In PODOLAN, Peter, ed. *Štúdie o minulosti Slovenska a sveta. Historia nova I – 2010 – 2*. [online] Bratislava: Stimul, 2011, S. 87-115. Im Internet verfügbar unter: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/HinoI-2010-2.pdf> [2022-02-22]
- PODOLAN, Peter. Cestopisné črty, české, moravské a nemecké reálie v Kollárových Pamätiach z mladších rokov života. In PODOLAN, Peter, ed. *Štúdie k slovenským dejinám. Historia nova II – 2011 – 2*. [online] Bratislava: Stimul, 2012, S. 126-154. Im Internet verfügbar unter: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/HinoII-2011-2.pdf> [2022-02-22]
- PODOLAN, Peter. Causa „Černoboh bamberský“. In *Acta historica Neosoliensia*, 2015, Jg. 18, Nr. 1-2, S. 83-99.
- PODOLAN, Peter. Ján Kollár ako archeológ. POKORNÁ, Magdaléna et CHARVÁT, Petr, ed. *Archeologie v národním obrození – národní obrození v archeologii*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2021, S. 79-94.
- PYNSENT, Robert B. „Slávy Herder“. In IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana, ed. *Ján Kollár a slovenská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe*. Bratislava: Stimulus, 2006, S. 11-24.
- SKLENÁŘ, Karel. *Z Čech do Pompejí*. Praha: Československý spisovatel, 1989, 477 S.

WAJS, Miloslav. Zwei deutsche Jenaer Freunde Jan Kollárs, seine Wanderungen mit ihnen durch Deutschland und seine Rückkehr in die Heimat. In *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich Schiller – Universität Jena*, 1968, Jg. 17, Nr. 4, S. 525-533. [Gesellschafts – und Sprachwissenschaftliche Reihe]

Ján Kollár v nemeckých krajinách (1806 – 1835)

Počas svojho života, v rokoch 1806 – 1835, Ján Kollár navštívil niektoré nemecké enklávy v Uhorsku: 1806 – 1808 (Kremnica) a nemecké krajiny: 1817 (Jena, Durínsko), 1835 (Sasko, južné Nemecko). Zanechal po sebe pamäti, cestopisy a korešpondenciu. Štúdia prináša prehľad všetkých týchto pobytov, predstavuje nové zistenia a podrobnejší prístup k menej známym cestám a pobytom. Tieto popisy ponúkajú kľúč ku Kollárovej ideológii, záujmom, jeho vnímaniu inakosti, ale tiež informujú o súdobom vzhlade lokalít, cestovaní a každodennom živote.

Kľúčové slová: Ján Kollár (1793 – 1852), nemecké enklávy v Uhorsku, Uhorsko, nemecké krajiny, Nemci, cestopis, 19. storočie

Ján Kollár in the German Lands (1806 – 1835)

During his life, in the years 1806 – 1835, Ján Kollár visited some German enclaves in the Kingdom of Hungary: 1806 – 1808 (Kremnica) and the lands of Germany: 1817 (Jena, Thuringia), 1835 (Saxony, southern Germany). He left us his memoirs, travelogues and correspondence. The study provides a summary of all these stays, an introduction to new findings and a detailed overview of hitherto little-known journeys and stays. These descriptions offer the key to Kollár's ideology, interests, his perception of otherness, but also inform us about the contemporary appearance of localities, travelling and everyday life.

Keywords: Ján Kollár (1793 – 1852), German enclaves in the Kingdom of Hungary, Kingdom of Hungary, lands of Germany, Germans, travelogue, 19th century

https://fphil.uniba.sk/historia_nova

[1,38 AH]

PODOLAN, Peter. Ján Kollár in deutschen Landen (1806 – 1835). In *Opus quadratum*. Historia nova 23. [online] Bratislava: Stimul, 2024, s. 69-83. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/Hino23.pdf>

obhájené dizertačné práce

Mestské politické elity v Prešporoku v rokoch 1867 – 1918

Jana Magdaléna Micháleková

Názov dizertačnej práce: Mestské politické elity v Prešporoku v rokoch 1867 – 1918¹

Doktorandka: Mgr. Jana Magdaléna Májeková

Pracovisko: Historický ústav SAV

Dátum obhajoby: 21. august 2023

Školiteľ: Mgr. Gabriela Dudeková Kováčová, PhD.

Oponenti: prof. PhDr. Roman Holec, DrSc.; Mgr. Alica Kurhajcová, PhD.; Mgr. Veronika Szeghy-Gayer, PhD.

URL: <https://opac.crzp.sk/?fn=detailBiblioForm&sid=36F4BD7000BAB49A16C043D0AD32>

Ciele a predmet výskumu

Dizertačná práca s názvom *Mestské politické elity v Prešporoku v rokoch 1867 – 1918* mala za cieľ analyzovať a charakterizovať členov municipiálneho výboru mesta Prešporok v období dualizmu. Politickí predstavitelia Uhorska v tomto období výrazne zasiahli do spôsobu utvárania zastupiteľských orgánov miest, čím rozhodujúcim spôsobom ovplyvnili, kto sa mohol stať ich príslušníkom. Predmetom výskumu sa preto stali mestské politické elity. Týmto pojmom možno označiť členov mestského municipiálneho výboru, ktorí boli spoločne volení obyvateľmi mesta s volebným právom a spoločne dosadení na základe výšky odvedených priamych štátnych daní (tzv. virilisti). Cieľ práce sa realizoval na základe analýzy štruktúry členov municipiálneho výboru z hľadiska kreovania mestského samosprávneho orgánu (virilisti a volení poslanci), ich profesijnej skladby, členstva v miestnych politických kluboch a rodinných väzieb. Zároveň bol v práci sledovaný kariérny vzostup osôb, ktoré sa stali poslancami uhorského parlamentu zvolenými za mesto Prešporok. V práci sa kládol dôraz na právne, politické, ekonomické, sociálne i spoločenské aspekty prostredia mesta, ktoré vplývali na predstaviteľov komunálnej politiky.

Reorganizácia verejnej správy sa stala jednou z dôležitých úloh štátnej moci po porážke revolúcie v Uhorsku (1848 – 1849) a po období neoabsolutizmu (1851 – 1859). František Jozef I. vydal v októbri 1860 diplom, ktorého súčasťou bol aj prísľub obnovy uhorského správneho systému pred roka 1848. Uhorský parlament však tento dekrét odmietol, v dôsledku čoho panovník okrem iného rozpustil župné a mestské výbory. Potreba zreformovať samosprávne orgány v Uhorsku sa preto po rakúsko-uhorskom vyrovnaní stala ešte

---

¹ Výskum k dizertačnej práci bol realizovaný s podporou projektov APVV-17-0399 „Z monarchie do republiky“ a VEGA 2/0114/21 „Od dobročinnosti k štátnej sociálnej politike“ riešených v Historickom ústave SAV.

naliehavejšou a mala výrazný vplyv na formovanie a skladbu politických elít v uhorských mestách.

V období dualizmu (1867 – 1918) boli prijaté dva zákonné články, tzv. municipiálne zákony, ktorých cieľom i faktickým dôsledkom bolo postupné obmedzovanie právomocí mestskej samosprávy, zavedenie inštitútu virilizmu, a tým tiež zmena kritérií určujúcich, kto môže postúpiť do radov mestských politických elít. Prvým z nich, ktorý sa niesol v tomto duchu, bol zákon č. 42/1870 o usporiadaní municípií. Stanovil zriadenie župných a mestských municípií, ktoré boli samosprávnymi jednotkami. Ich úlohou bolo zabezpečiť chod správy, sprostredkovať realizáciu štátnych zákonov a nariadení, a tiež rokovať o vlastných i celokrajinských záležitostiach, na základe čoho mohli predkladať svoje podnety vláde a parlamentu. Zákon zároveň zmenil spôsob utvárania samosprávnych orgánov. Implementovanie prvého municipiálneho zákona, ktoré reformovalo miestnu samosprávu, bolo v Prešporoku završené v roku 1872. Jeho novelizácia sa uskutočnila v roku 1886 zákonom č. 21 o municípiách. Tento druhý municipiálny zákon ešte viac posilnil mieru centralizácie štátu a znížil počet mestských municípií v Uhorsku zo 71 na 24 miest.

Prešporok (*Pressburg/Pozsony*) sa stal prostredníctvom prvého municipiálneho zákona mestom s municipiálnym právom a tento status si udržal aj po roku 1886 až do nadobudnutia účinnosti zákona č. 243/1922 o dočasnej úprave zriadenia obcí na Slovensku. Na čele mestského municípiá bol v zmysle zákona hlavný župan, ktorý predsedal valným zhromaždeniam municipiálneho výboru. Do funkcie ho menoval panovník na základe návrhu ministra vnútra, a tak predstavoval zástupcu vládnej moci. Súčasťou samosprávy boli aj mestskí úradníci, teda členovia magistrátu (mestskej rady), ktorí predstavovali jej výkonnú zložku. Na čele magistrátu stál mešťanosta, ktorý bol zároveň tzv. prvým úradníkom mesta. Mešťanosta reprezentoval mesto navonok a zastupoval hlavného župana v úlohe predsedu v prípade jeho neprítomnosti na valnom zhromaždení municipiálneho výboru. Ďalšími mestskými úradníkmi boli policajný kapitán, mestskí radcovia, hlavný notár, podnotár, fiškál, účtovník, inžinier, dvaja lekári, hlavný pokladník, pokladník a riaditeľ sirotskej stolice, archivár a ďalší. Mestskí úradníci mali právo zúčastňovať sa valných zhromaždení municipiálneho výboru z titulu svojho úradu, ale bez hlasovacieho práva. Funkcia mestského úradníka ich však nezbavovala práva byť tiež súčasťou municipiálneho výboru ako virilista alebo zvolený poslanec, a v tomto prípade už hlasovacie právo mali.

Hlavným predmetom výskumu počas doktorandského štúdia boli členovia municipiálneho výboru (nem. *der Municipal-Ausschuss*, maď. *a törvényhatósági bizottság*). Výbor bol kolektívnym rozhodovacím samosprávnym orgánom mestského municípiá. Možno ho označiť aj termínom mestské zastupiteľstvo (nem. *die städtische Repräsentanz*, maď. *a városi képviselő*), ktorý sa tiež používal v dobovej terminológii. V Prešporoku pozostávalo zo 186 členov, z toho 93 volených poslancov a 93 virilistov. Na valných zhromaždeniach

municipiálneho výboru sa rozhodovalo o všetkých zásadných otázkach týkajúcich sa fungovania municípie. Medzi kompetencie členov municipiálneho výboru patrilo schvaľovanie a úprava základných mestských dokumentov, najmä štatútov, zriaďovanie volebných obvodov, riešenie finančných záležitostí mesta (rozpočet, pôžičky, správa majetku) a stratégií stavebného rozvoja, voľba a odvolávanie úradníkov ďalších orgánov municípie a pod.

Štruktúra dizertačnej práce

Štruktúra dizertačnej práce bola odvodená od výskumných cieľov. Prvá kapitola obsahuje charakteristiku teoreticko-metodologických východísk dizertácie. Za kľúčový možno pokladať koncept modernizácie a jej vplyv na spoločnosť v Prešporoku v „dlhom“ 19. storočí. V tejto kapitole bol stručne priblížený domáci i zahraničný stav vedeckého bádania a metodiky prístupov vo výskume skladby a pôsobenia politických elít. Ďalej boli charakterizované typy prameňov, na základe ktorých bola dizertácia vypracovaná, a metodológia, ktorou sa postupovalo počas výskumu.

V druhej kapitole bola predstavená reforma samosprávy v roku 1870 v Uhorsku, diskusia o nej medzi vtedajšími politickými predstaviteľmi mesta Prešporok a reorganizácia správy po prijatí reformy. Objasnené v nej boli tiež základné pojmy (virilisti, volení poslanci, voliči a pod.), ktoré sú dôležité vzhľadom na predmet práce, pre pochopenie súvislostí a lepšiu orientáciu v texte. Okrem toho bola analyzovaná aj volebná účasť v Prešporoku, keďže štruktúru municipiálneho výboru ovplyvňovali najmä limity v prístupe k volebnému právu. Medzi základné výskumné otázky v tejto časti práce patrilo: a) ako prvý municipiálny zákon ovplyvnil, resp. zmenil spôsob získania mandátu a zloženie mestského zastupiteľstva, b) aké boli dôvody zavedenia inštitútu virilizmu, c) aký bol postup implementácie zákona do politického života Prešporoka.

V nasledujúcich kapitolách dizertácie boli analyzovaní členovia municipiálneho výboru prostredníctvom troch aspektov: a) členstvo v politických spolkoch, b) profesijná štruktúra, c) rodinné väzby. Tretia kapitola sa zaoberá elitnými politickými spolkami/klubmi v Prešporoku v období dualizmu. Cieľom výskumu prezentovaného v tejto kapitole bolo zistiť, akým spôsobom sa formovala štruktúra skupiny mestských politikov z hľadiska členstva v politickom klube, a aké stratégie využívali prešporokí zastupitelia, aby nadobudli vyššiu spoločenskú prestíž a popularitu. Ďalej bolo v práci charakterizované správanie členov municipiálneho výboru na základe dobového diskurzu v miestnej tlači. Zámerom bolo zistiť, akým spôsobom v nej bola hodnotená činnosť mestských zastupiteľov a politických spolkov. Otázka sídla mestskej radnice predstavovala konkrétny príklad riešenia problémov a priebehu rokovaní členov zastupiteľstva.

Zloženie mestského zastupiteľstva do veľkej miery odrážalo štruktúru ekonomicky a spoločensky vplyvných ľudí žijúcich v Prešporoku. Štvrtá kapitola preto sleduje zmeny

profesijnej skladby municipiálneho výboru v dlhšom časovom úseku, a to prostredníctvom povolaní, resp. údajov o hlavnom zdroji príjmu virilistov a mestských poslancov. Cieľom bolo zistiť, aké zmeny nastali v skladbe mestského zastupiteľstva v skúmanom období, a aké faktory vplývali na formovanie municipiálneho výboru. Ďalšou otázkou výskumu bolo, či si v ňom zastupitelia udržiavali svoje členstvo dlhodobo, resp. aká bola priemerná dĺžka ich funkčného obdobia v Prešporoku. V práci boli zároveň priblížené jednotlivé profesijné kategórie a ich vybraní predstavitelia.

Piata kapitola bola zameraná na rodinné väzby v prostredí municipiálneho výboru na príklade vybraných rodín z jednotlivých profesijných kategórií. Kritériami výberu boli príklady predstaviteľov, ktorí svojou funkciou v zastupiteľstve a povolaním odrážali rôznorodosť skladby tohto samosprávneho orgánu a svojou činnosťou pokryli celé skúmané obdobie. Výber bol ovplyvnený aj dostupnosťou prameňov ku konkrétnym zastupiteľom a ich rodinám. Dôležité bolo zistiť nielen prítomnosť príbuzenských vzťahov v municipiálnom výbore, ale aj sobášne stratégie vybraných profesií a vplyv náboženstva na príbuzenské väzby. V súvislosti s rodinami sa tiež zisťoval ich pôvod, či išlo o dávnejšie usadené alebo prisťahované rodiny.

V šiestej kapitole dizertačnej práce boli skúmaní poslanci uhorského parlamentu za mesto Prešporok, z ktorých viacerí sú napriek svojmu významu doteraz takmer neznámymi osobnosťami. Podstatné bolo preskúmať, koho voliči v Prešporoku zvolili za svojich poslancov, s akým programom tieto osoby vyhrali a kto boli ich protikandidáti. Pozornosť bola bližšie venovaná tým poslancom parlamentu, ktorí boli zároveň mestskými poslancami, a vďaka svojmu pôsobeniu na lokálnej úrovni sa im podarilo stať sa súčasťou celokrajinskej politiky. Cieľom bolo predstaviť ich život a kariérny postup, priblížiť okolnosti ich zvolenia, politickú činnosť v parlamente, ako aj spôsob, akým o nich referovali v dobovej tlači. Medzi výskumné otázky tiež patrilo, či ich mobilita smerom do vyššej politiky bola krátkodobá alebo poslancový mandát získali opakovane.

Súčasťou dizertácie sú viaceré prílohy: a) obrazová príloha, b) rodokmene vybraných rodín členov municipiálneho výboru, c) tabuľka s menoslovom členov zastupiteľstva v Prešporoku v rokoch 1872 – 1910 s údajmi o ich profesii, mieste bydliska, pozícii a funkčnom období v municipiálnom výbore.

Proces modernizácie a mestské politické elity

Druhá polovica „dlhého“ 19. storočia bola obdobím zmien a nových fenoménov, ktoré možno označiť ako súčasť procesu modernizácie. Spreádzali ho technologické, ekonomické, politické, sociálne a ďalšie zmeny, ktoré umožňovali civilizačné posuny spoločnosti a vzostup občianskych vrstiev. Modernizáciu charakterizujú znaky, ktoré je možné sledovať tiež v rámci výskumu mestských elít. Ide napríklad o zvýšenie dostupnosti

a úrovne vzdelávania, nárast migrácie, sociálnu mobilitu, diferencovanú škálu profesijných pozícií, masovú komunikáciu, politizáciu spoločnosti, centralizáciu moci či spolkovú činnosť. Tieto procesy, ktoré mali priamy dosah aj na mestské politické elity, možno pozorovať a skúmať aj v prostredí municipiálnych miest v Uhorsku.

Kľúčovým predpokladom formovania občianskej spoločnosti bolo prijatie ustanovení, ktoré narúšali základy feudalizmu (napr. čiastočné zrušenie poddanstva, zavedenie všeobecnej daňovej povinnosti, zrušenie zemepanskej súdnej právomoci) a zaručovali základné občianske práva a slobody (napr. právo voliť a byť volený, slobodu tlače, slova a združovania). Formujúca sa občianska spoločnosť v období dualizmu v Uhorsku zároveň stála na zásadách, medzi ktoré patrili majetkové princípy a vzdelanie. Výkon volebného práva ako jeden zo základných občianskych práv bol obmedzený majetkovým a vzdelanostným cenzom. Politické práva vrátane volebného práva boli v Uhorsku vyhradené len malému percentu obyvateľstva na základe spomínaného cenzu. Z úzkej skupiny ľudí sa následne prostredníctvom viacerých kritérií formovala politická elita, teda poslanci uhorského parlamentu i predstavitelia župných a mestských samospráv.

V práci sa vzhľadom na analyzovanú vzorku používa pojem „mestské politické elity“ v užšom význame, odvodenom od systému formovania mestských zastupiteľských orgánov. Tento pojem však môže zahŕňať aj širšie spektrum príslušníkov politickej elity, ktorí v meste vykonávali politickú funkciu mimo mestského municipiálneho výboru, boli členmi župného zastupiteľského zboru (a žili na území mesta), predstaviteľmi politickej opozície bez zastupiteľskej funkcie, prípadne zastávali popredné pozície v miestnych prestížnych spolkoch, no nemali ambíciu stať sa aktívnymi členmi mestského zastupiteľstva.

Dizertácia sa primárne zaoberá inštitucionálnymi dejinami prešporského municipiálneho výboru a jeho predstaviteľmi. Tí dosiahli určitú pozíciu v mocenských štruktúrach mesta, prostredníctvom ktorej mohli ovplyvňovať fungovanieestskej politiky, rozhodovať o otázkach spojených s výstavbou a nakladaním s mestským majetkom. Za elity v tomto slova zmysle ich preto možno považovať len počas aktívneho obdobia v mestskom zastupiteľstve, keď sa priamo podieľali na rozhodnutiach, ktoré sa týkali mestských záležitostí. Cieľom však nebolo hodnotiť a zisťovať ich reálny politický vplyv, ako ani mieru realizácie ich záujmov a osobných ambícií.

Členstvo vo výbore bolo síce prestížnou, avšak čestnou funkciou, keďže za výkon mandátu sa neudelovalo finančné ohodnotenie. Municipiálny výbor predstavoval orgán, ktorého členovia spravidla neboli aktívni len v mestskej samospráve, ale aj vo svojom civilnom povolání. Konanie príslušníkov politickej elity bolo preto ovplyvnené nielen náhľadmi na politiku, ale aj ich materiálnymi potrebami a ďalšími faktormi, ako napr. sociálnymi väzbami, ktorými sa vymedzovali od ostatných obyvateľov mesta. Ako ukazuje aj výskum skladby municipiálneho výboru v Prešporke, z hľadiska sociálneho statusu a pôvodu,

profesie či politického presvedčenia išlo o heterogénnu skupinu, od ktorej sa odvíjali rôznorodé partikulárne záujmy. Možno preto konštatovať, že mestská elita spájala koncept rozvoja mesta s vlastnými, najmä ekonomickými záujmami.

Hlavné závery výskumu

Dizertačná práca predstavuje prvú sondu analyzujúcu ako sa formovala, členila a fungovala samospráva v Prešporke, kto ju tvoril a bol súčasťou mestských politických elít. Práca obsahuje nielen informácie o legislatívnych zmenách, ale aj poznatky zistené na základe štatistických a biografických metód. Skúmané aspekty zohľadňujú tri úrovne verejného i súkromného pôsobenia mestských zastupiteľov, a to politickú, profesijnú i rodinnú. Ďalším dôvodom voľby výskumnej témy bola zmena spôsobu utvárania zastupiteľských orgánov miest v období dualizmu, ktorú prinieslo zavedenie systému virilizmu. Zároveň išlo o obdobie formovania politických strán a vzostupu občianskych vrstiev.

Zmeny v právnom systéme sa stali spúšťačom transformačných procesov, ktoré sa v menšej či väčšej miere prejavili aj zmenami v štruktúre, kompetenciách, mechanizme získania mandátu a personálnom obsadení orgánovestskej samosprávy. V období dualizmu štátna moc výraznou mierou ovplyvnila skladbu mestských politických elít. Implementáciou prvého municipiálneho zákona (č. 42/1870) sa ustanovilo municipiálne zriadenie a zaviedol sa inštitút virilistov. Virilisti figurovali na základe osobitného majetkového cenzu ako platitelia najvyšších daní, ktorí tvorili polovicu členov municipiálneho výboru. Druhá polovica tohto kolektívneho orgánu sa utvárala na základe tajných komunálnych volieb. V súvislosti s komunálnymi voľbami je potrebné uviesť, že právo voliť bolo obmedzené podľa kritérií, ktoré platili aj vo voľbách do uhorského parlamentu. Na základe analýzy volebných zápisníc možno povedať, že podiel voličov v Prešporke v období dualizmu bol v priemere 4,9 % z celkového počtu obyvateľov mesta, teda porovnateľný s celouhorským priemerom.

Zachovanie tohto stavu bolo v záujme politických predstaviteľov Uhorska. Lojálnosť k štátnej moci z radov majetných a vzdelaných ľudí na lokálnej úrovni zachovávala štruktúru predstaviteľov komunálnej politiky a zároveň oslabovala politický vplyv ľavicovej opozície. Sledovaná vývinová tendencia je dôsledkom dvoch faktorov, ktoré vychádzali z uhorského právneho systému: a) systém virilizmu uplatnený v samospráve od roku 1872, b) volebný zákon z roku 1848 novelizovaný v roku 1874. Obe právne úpravy mali spoločného menovateľa – obmedzenie prístupu do samosprávnych zastupiteľských orgánov na základe majetnosti a vzdelania. Tie vytvárali pomerne striktnú hranicu medzi väčšinou obyvateľov mesta bez politických práv a menšinou s politickými právami, z ktorej pochádzali aj mestskí zastupitelia.

Kolektívna biografía členov municipiálneho výboru neposkytuje obraz o elitách mesta v ich celistvosti. Analýza mestských zastupiteľov však priniesla dôležité informácie o osobnostiach, všeobecných tendenciách a aspektoch činnosti tejto významnej časti politicky vplyvných predstaviteľov mestskej spoločnosti. Pokiaľ ide o profesijnú štruktúru, analyzovaná bola vzorka, ktorú tvorilo 588 členov municipiálneho výboru. Rozbor štruktúry bol realizovaný prostredníctvom sond v rámci ôsmich vybraných rokov medzi rokmi 1872 – 1910. Z tohto hľadiska, ako aj z dôvodu výberu pramenného materiálu (zoznamy virilistov a voličov), bola uplatnená štatistická metóda v kombinácii s biografickým prístupom k vybraným predstaviteľom profesijných kategórií. Podiel podnikateľov z počtu 588 členov bol 45,5 %, majiteľov nehnuteľností 23 %, v kategórii inteligencia 23 % a podiel úradníckych profesií 8,5 %. Čo sa týka dĺžky pôsobenia v tomto samosprávnom orgáne, vyše 60 % členov municipiálneho výboru malo mandát jeden až dva sledované časové úseky, čo svedčí o ich pomerne vysokej fluktuácii. Tento jav je však pochopiteľný, keďže skúmané obdobie bolo v rozpätí 38 rokov.

Analýza municipiálneho výboru je zároveň východiskom pre štúdium miestnych politických spolkov v Prešporoku, ktoré dosiaľ nikto neskúmal. Výskum prezentovaný v dizertačnej práci ukázal, že politické kluby v Prešporoku sa formovali na základe niekoľkých faktorov: politická orientácia, mocenský vplyv, záujmové skupiny, príslušnosť k určitej sociálnej vrstve. Pri otázke členstva v klube sa v prvom rade dostávala do popredia politická väzba na konkrétnu politickú stranu. Prešporok sa v Uhorsku počas celého obdobia dualizmu považoval za baštu Deákovej strany, po roku 1875 Liberálnej strany. Podľa historika Andrása Gerőa si niektoré regióny dlhodobo zachovávali určité politické preferencie. Pokiaľ išlo o prevažnú podporu Liberálnej strane, predpokladá, že ju získala hlavne v regiónoch s vysokým podielom nemaďarského etnika. V prípade Prešporoka, v ktorom žili prevažne obyvatelia s nemeckým materinským jazykom, možno túto tézu potvrdiť. O politickej vernosti väčšiny voličov mesta k Liberálnej strane svedčí okrem iného veľká členská a voličská základňa politických klubov s programom tejto strany. Rozhodujúce pozície si tzv. liberáli udržali aj po vládnej kríze v roku 1905, keď strana stratila svoje vládne postavenie v Uhorsku. Ešte aj v roku 1909 bol najsilnejším z politických klubov v Prešporoku Občiansky spolok, následne Klub zastupiteľov s programom Liberálnej strany a až potom Klub nezávislosti s programom Strany nezávislosti. V Prešporoku sa do popredia postupne dostávali aj kluby s programom Sociálnodemokratickej strany Uhorska, ktoré mali priazeň najmä medzi nižšími sociálnymi vrstvami, hlavne robotníkmi. Občiansko-demokratické kluby sa pritom v Prešporoku formovali prevažne v rámci jednotlivých mestských častí.

Predstavitelia politických klubov uplatňovali v rámci svojej politickej činnosti rôzne stratégie, ako napr. dobročinné aktivity na získanie uznania a prestíže, využívali osobné a rodinné väzby. Pri voľbách siahali k povoleným aj nekalým praktikám pri zostavovaní

predvolebných kandidátnych listín, agitácii, kritike protikandidátov, neraz i ku korupcii. Prostredníctvom nich chceli získať alebo si upevniť mocenské pozície. Práve politická kritika v tlači bola osvedčeným spôsobom, ako ovplyvniť verejnú mienku. Poukazovalo sa najmä na nekompetentnosť, alibizmus, absenciu členov municipiálneho výboru na valných zhromaždeniach, ako aj na odkladanie prijatia dôležitých rozhodnutí. Istý druh ľahostajnosti však nevládol len v radoch mestských zastupiteľov, ale aj samotných voličov. Volebná účasť v Prešporoku počas skúmaného obdobia bola podľa zrealizovaného výskumu v priemere 46 %. Príčinami mohli byť predvolebné dohody záujmových skupín a politických klubov o prerozdelení moci, ich krátkodobá aktivizácia pred voľbami sprevádzaná následným útlmom, neúspešné agitačné praktiky, volebné podvody či fragmentácia politickej scény z dôvodu mocenských sporov.

Členovia municipiálneho výboru využívali okrem sietí v rámci politických klubov aj rodinné väzby. Prostredníctvom výskumu na základe genealogicko-biografických metód možno povedať, že rodiny mestských zastupiteľov boli vzájomne previazané aj príbuzenskými vzťahmi. Kľúčový vplyv na vznik príbuzenských väzieb pritom vo väčšine prípadov nemala náboženská alebo politická orientácia, ale sobáš sa uzatvárali prevažne s ohľadom na spoločenskú prestíž a profesijné zameranie rodiny, resp. jednotlivca. Podstatnú úlohu pritom mali ekonomické záujmy. Hlavnou motiváciou bolo okrem upevňovania spoločenského statusu rodiny tiež zaistenie finančnej nezávislosti, vďaka ktorej sa poprední muži mohli venovať lokálnej politike, spolkom a ďalším aktivitám, ktoré boli čestné a neplatené. Obyvatelia mesta napodobňovali tento typ správania aj podľa vzoru šľachty. Počas skúmaného obdobia kládli otcovia dôraz na to, aby synom zabezpečili kvalitné vzdelanie (vrátane jazykových znalostí) a dcéram sprostredkovali sobáš s finančne zaisteným mužom. Deti z popredných prešporských rodín sa preto neraz za týmto cieľom, teda štúdiom, prácou a manželstvom, sťahovali, a to najčastejšie do Pešti (Budapešti) a Viedne.

Dizertačná práca sa zaoberá množstvom osobností, ktorým sa doteraz nikto nevenoval alebo len okrajovo. Ide pritom aj o osoby celoštátneho významu, na ktoré sa v dôsledku politických zmien takpovediac zabudlo. V tomto smere možno za najväčší prínos považovať výskum týkajúci sa šiestich poslancov uhorského parlamentu za mesto Prešporok, ktorí boli zároveň členmi prešporského municipiálneho výboru. V prvom volebnom obvode boli zvolení Johann von Hosstinssky, Daniel Molec a Ottó von Sziklai, v druhom obvode to boli Karl von Neissidler, Georg von Bartal a Béla Tauscher. Hosstinssky, Neissidler a Molec zvíťazili s programom Liberálnej strany, Tauscher s programom Národnej strany práce, Bartal a Sziklai sa stali ako jediní poslancami parlamentu za Prešporok s programom Strany nezávislosti. Ani jeden zo spomenutých poslancov sa nenarodil v Prešporoku, ale všetci sa do mesta prisťahovali za štúdiom alebo prácou. Z hľadiska profesie boli štyria s právnickým vzdelaním, jeden obchodník a jeden lekár. Okrem Sziklaia, ktorý sa stal členom

municipiálneho výboru až po získaní poslaneckého mandátu do uhorského parlamentu, mali všetci predošlé skúsenosti s aktívnou komunálnou politickou činnosťou v Prešporke. Hosstinssky a Tauscher sa stali členmi výboru ako virilisti, ostatní ako zvolení poslanci. Aktívne sa zapájali nielen do mestského politického, ale aj spoločenského života prostredníctvom členstva v elitných, verejnoprospešných a osvetových združeniach a inštitúciách.

Výskum volieb v Prešporke za dualizmu odhalil dôležité aspekty dobovej politickej kultúry. Obdobie pred parlamentnými voľbami pravidelne sprevádzal cyklus predvolebných a volebných úkonov. Tvorilo ho zostavovanie zoznamov voličov, voličské zhromaždenia, oslovenie kandidáta, jeho predvolebný prejav (prípadne správa o činnosti za predchádzajúce volebné obdobie), rôzne agitačné akcie a kortešačky, stretnutia v „straníckych“ kaviarňach, samotné voľby a napokon slávnostný banket na počesť novozvoleného poslanca. Volebné podujatia sa vyznačovali dvojjazyčnosťou a zaznievala počas nich nemčina i maďarčina. Osobnosti celoštátnej politiky, ktoré sa stali poslancami, nezvykli po voľbách pravidelne navštevovať svojich voličov v Prešporke. Naopak, poslanci z miestneho prostredia mali s voličmi pravidelný kontakt. Jednou z charakteristických črt správania voličov v prvom i druhom obvode v skúmanom období bola opakovaná voľba jednotlivých poslancov, čo bol tiež prejav dôvery a lojality voličov voči svojim poslancom. Časť poslancov svoj mandát opätovne neobhájala napriek osloveniu, a to z dôvodu vysokého veku, nezlučiteľnosti funkcií či nominácie v inom volebnom obvode.

Analýza diskurzu v dobovej tlači ukázala, že očakávania voličov voči svojim poslancom v uhorskom parlamente sa v zásade nemenili. Hlavnou prioritou bola „dôstojná reprezentácia“ mesta na parlamentnej úrovni. Pri voľbe už známeho politika na celoštátnej úrovni sa predpokladalo jednoduchšie presadzovanie záujmov Prešporka prostredníctvom jeho významu a kontaktov. Pri voľbe lokálnej osobnosti sa od kandidáta čakala výborná znalosť miestnych pomerov a tým aj energickejšie presadzovanie mestských záujmov. Na druhej strane sa od poslanca neočakávalo, že bude chodiť pravidelne na všetky schôdze parlamentu do hlavného mesta. Poslanci z lokálneho prostredia neboli politikmi z povolania, ale mali svoje civilné zamestnanie, z ktorého mali príjem. Poslanecká funkcia bola čestná a neplatená. Záležalo na tom, aby sa poslanec zúčastnil na rokovaníach o dôležitých otázkach, ktoré sa týkali Prešporka, bez finančnej ujmy.

Nosnou témou v diskurze voličov v Prešporke, ktorý sprostredkovali redaktori v dobovej lokálnej tlači, bola hospodárska prosperita. Súviselo to najmä s profesijnou štruktúrou voličov Prešporka, obchodnícko-remeselníckeho mesta s vinohradníckou tradíciou a rozvíjajúcim sa priemyslom. Diskutovanými boli preto predovšetkým otázky súvisiace s daňovým zaťažením, clami, dopravnou infraštruktúrou a pod. Prešporok nebol len ekonomicky prosperujúcim, ale aj študentským mestom. Koncom sedemdesiatych rokov 19. storočia sa dôležitou stala otázka zriadenia univerzity. S rozvojom priemyslu a nárastom

podielu obyvateľstva s robotníckou profesiou sa začiatkom 20. storočia dostala do popredia aj téma rozšírenia volebného práva na široké vrstvy obyvateľstva vrátane robotníckych vrstiev. Túto otázku vo svojom programe riešili najmä predstavitelia Sociálnodemokratickej strany, potom Strany nezávislosti a agendu napokon prevzali aj členovia Národnej strany práce.

Odborná literatúra o municipiálnom výbore v Prešporke dosiaľ absentovala. Prínosom práce je objasnenie systému virilizmu v mestskej samospráve a fungovania straníckej politiky na lokálnej úrovni, rozbor profesijnej skladby municipiálneho výboru, analýza činnosti a kariérneho postupu konkrétnych predstaviteľov mestskej politiky či vytvorenie databázy členov výboru v rokoch 1872 – 1910. Predkladaná dizertačná práca tak prináša prvé základné poznatky o prešporských politických elitách, zaľudňuje dejiny mesta konkrétnymi osobnosťami a azda bude inšpiráciou aj pre výskum ďalších niekdajších municipiálnych miest na území dnešného Slovenska.

Veda a vedecký pokrok v recepcii slovenských elít na prelome 19. a 20. storočia

Blažena Pavlovkinová

Názov dizertačnej práce: Veda a vedecký pokrok v recepcii slovenských elít na prelome 19. a 20. storočia

Doktorandka: Mgr. Blažena Pavlovkinová

Pracovisko: Katedra slovenských dejín, FiF UK v Bratislave

Dátum obhajoby: 21. august 2023

Školiteľ: prof. PhDr. Roman Holec, DrSc.

Oponenti: PhDr. Ľudovít Hallon, DrSc., doc. Erika Lalíková, PhD., prof. PhDr. Peter Zajac, DrSc.

URL: <https://opac.crzp.sk/?fn=detailBiblioForm&sid=71469A7EB87E5FAD8D371FE55EC2>

Myslenie ovplyvnené vedou európsku spoločnosť prenikalo v druhej polovici 19. storočia v najrozličnejších smeroch. Zasaňovalo filozofiu a etiku, náboženstvo, umenie i politiku, vplývalo na priemysel i technológie. Aj ideológovia slovenského národného hnutia stáli pred otázkami, ktoré ich nútili vysporiadať sa s podnetmi, prichádzajúcimi prostredníctvom vedeckých inštitúcií a ich výskumu, vedeckého poznania, rozširujúceho sa vďaka odbornej či vedecko-popularizačnej literatúre, a napokon v nezanedbateľnej miere prostredníctvom svetonázorovej recepcie alebo politickej inštrumentalizácie vedy. Cieľom dizertačnej práce s názvom *Veda a vedecký pokrok v recepcii slovenských elít na prelome 19. a 20. storočia* bolo charakterizovať, akými spôsobmi a s akými zámermi boli podnety z vedeckej sféry prijímané, integrované či odmietané v kultúrno-politických konceptoch predstaviteľov slovenského národného hnutia ako jedného z nedominantných národných hnutí v Uhorsku.

Predmetom výskumnej analýzy bola recepcia vedy a vedeckého pokroku medzi slovenskými intelektuálnymi elitami v druhej polovici „dlhého“ 19. storočia až do prvej svetovej vojny. Východiskom pre kľúčovú definíciu pojmu „recepcia“ bola teória Weibke Keim, akademičky skúmajúcej sociológiu vedy, ktorá recepciu vedy predstavila ako fenomén prejavujúci sa vo viacerých variantoch: v prijímaní, v odmietaní, v modifikácii, ako aj v rovine brania nového poznania „na vedomie“.

Pojem veda v skúmanom období druhej polovice 19. storočia a začiatku 20. storočia podliehal nielen kultúrnym, ale aj svetonázorovým a ideologickým názorom doby a okruhu používateľov. Bolo nevyhnutné zahrnúť do výskumu v rámci témy dizertačnej práce aj také koncepty vedy, ktoré boli vzdialené definícii vedy vo význame „systematického štúdia fyzického sveta prostredníctvom pozorovania a experimentu“. Išlo najmä o prípady pokusov vymedziť sa voči „racionalistickej“ vede a vytvoriť vlastný, hodnotovo zaťažený koncept s nacionálnym étosom.

Ďalší kľúčový pojem „vedecký pokrok“ bol v práci využívaný vo význame presvedčenia o možnosti neobmedzeného rastu vedeckého poznania a o schopnosti vedy vysvetľovať všetky otázky súvisiace s existenciou sveta na základe empirických dôkazov. Pre potreby tejto práce definícia vedeckého pokroku zahŕňa aj ideové prúdy v rôznych formách viery vo vedeký pokrok ako v univerzálny princíp, ktoré boli iniciované myšlienkami pochádzajúcimi z vedy a z jej teórií, avšak v čase ich recepcie slovenskou inteligenciou už boli metodologickej podstate vedy vzdialené a nadobudli svetonázorový alebo filozofický charakter. Recipienti aj preto na tzv. „vedecký pokrok“ neraz nahliadali s hodnotiacami, či už pozitívnymi alebo negatívnymi, postojmi alebo predsudkami.

Téma dizertačnej práce odkazuje na výstupy vedeckých projektov, ktoré v posledných desaťročiach fenomén recepcie vedy a vedeckého poznania, ich nacionalizácie a inštrumentalizácie otvárali. Kolektívne monografie (napr. *Darwin in Zentraleuropa* (2018), *The Nacionalization of Scientific Knowledge in the Habsburg Empire 1848–1918*, (2012)) priniesli štúdie, v ktorých boli menované problémy analyzované v kontexte českého, nemeckého, maďarského, poľského či rumunského nacionalizmu. Prípád slovenského národného hnutia v medzinárodných výstupoch nefiguroval, hoci z komparatívneho hľadiska môže priniesť výskum v tejto oblasti prínos poukazujúci na stratégie ďalšieho nedominantného národného hnutia v rámci Uhorska. Hoci recepcia Darwinovej evolučnej teórie a prenikanie evolucionistického myslenia, ako jedného z najvýznamnejších fenoménov v intelektuálnych dejinách druhej polovice 19. storočia, bolo už v slovenskej historiografii čiastkovo riešené, najmä v kontexte dejín filozofie, syntéza intelektuálnych dejín slovenského národného hnutia vo vzťahu k recepcii vedy a vedeckého poznania dosiaľ absentovala. Predložená dizertačná práca sa pokúsila aspoň čiastočne túto ambíciu naplniť.

Vzhľadom na problémy v organizovanosti, periférnosť či nedostatok prírodovedne vzdelaných kapacít pri pokusoch o založenie či pri pôsobení samostatných slovenských vedeckých inštitúcií do roku 1918, ako i vzhľadom na ich orientáciu smerom k nacionalizácii poznania, bola recepcia vedy v rámci slovenského národného hnutia významne ovplyvnená fenoménom svetonázorovej a politickej recepcie, ktorý presahoval rámce odbornej diskusie o vedeckých problémoch. Úvahy o vedeckom poznávaní a potrebe národnej vedy boli súčasťou formujúcej sa národnej ideológie slovenského národného hnutia, pričom tento fenomén bol pozorovaný aj v iných národných hnutiach 19. storočia. Odmietanie nových ideí, súvisiacich s rozširujúcim sa vedeckým poznaním, niektorými predstaviteľmi slovenskej inteligencie mohlo byť recipročnou odpoveďou na inštrumentalizáciu vedy na strane ich politickej či svetonázorovej opozície a v konečnom dôsledku iba zástupnou témou v rozsiahlej polemike intelektuálnych elít o hodnotách, ideáloch a politickej stratégii národnoemancipačného hnutia.

Popri teoreticko-metodologickom ukotvení práce, ktorému je venovaná prvá kapitola, sú ďalšie časti práce zamerané na tri najvýraznejšie podoby recepcie vedy a vedeckého poznania v myslení slovenskej inteligencie na prelome 19. a 20. storočia, a to na recepciu odbornú (teoreticko-inštitucionálnu), svetonázorovú a politickú. V druhej kapitole je predstavené formovanie predstáv o vede, o jej ideálnych formách, cieľoch, obsahu, ako i hodnotovej orientácii, v súvislosti s pokusmi o inštitucionalizáciu vedeckých organizácií a popularizáciu vedy predstaviteľmi slovenských elít v tzv. štúrovskom období v štyridsiatych a päťdesiatych rokoch, v období založenia a činnosti Matice slovenskej v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 19. storočia. Obdobie po jej zániku reprezentuje v práci vedecko-popularizačná činnosť katolíckeho Spolku sv. Vojtecha a nakoniec vznik Muzeálnej slovenskej spoločnosti v deväťdesiatych rokoch.

Tretia kapitola sa venuje zmenám vo filozofickej a svetonázorovej recepcii vedy. Skúmané sú ideové zdroje generačného konfliktu, reprezentovaného rôznymi formami evolucionistického myslenia, medzi slovenskými intelektuálmi. Obzvlášť zo zameraním na myslenie a popularizačno-osvetovú činnosť mladej slovenskej inteligencie z okruhu časopisov *Hlas* a *Prúdy*, ktorá bola vďaka štúdiu vo veľkomestách monarchie či v zahraničí vystavovaná novým intelektuálnym výzvam. Predstavuje postoje k najplyvnejšej prírodovednej teórii 19. storočia, k evolučnej náuke Charlesa Darwina, ale aj recepciu ideí „tlmočníkov“ Darwina, predovšetkým recepciu teórií nemeckého popularizátora vedeckého pokroku Ernsta Haeckela či literárneho naturalizmu Émila Zolu. Okrajovo kapitola sleduje aj vnímanie predchodcov darvinizmu, napr. propagátora vulgárneho prírodovedného materializmu Ludwiga Büchnera či evolučné myslenie Jeana Baptista de Lamarcka. V rámci podnetov k svetonázorovej transformácii na prelome 19. a 20. storočia bola do kapitoly zahrnutá aj recepcia darvinoskeptických úvah, inšpirovaných najmä myslením Emila du Bois-Reymonda či Rudolfa Virchowa.

Štvrtá kapitola dizertačnej práce sa zaoberá príkladom politickej inštrumentalizácie vedy a vedeckého pokroku v myslení slovenských elít. V súvislosti s diferenciaciou slovenského politického myslenia boli vybrané tri príklady využitia či zneužitia hesiel pochádzajúcich z vedy v politickej rétorike. Prvá prípadová štúdia súvisí s diskurzom slovenských sociálnych demokratov, využívajúcich v mediálnej prezentácii argumenty prírodovedného materializmu. Druhým prípadom je eugenický diskurz a inštrumentalizácia evolučného myslenia v národnoemancipačnom myslení liberálne orientovanej slovenskej inteligencie zo začiatku 20. storočia. Tretím predstaveným príkladom politickej inštrumentalizácie je myslenie o vedeckom pokroku a využívanie fráz pochádzajúcich z vedy v diskurze slovenského politického konzervativizmu, reprezentovaného národnou ideológiou Svetozára Hurbana Vajanského a jeho konceptom „svojstva“.

Pojem „moderná veda“ bol v recepcii zo strany slovenských elít častým označením pre scientizmus ako koncepciu, ktorá absolutizovala postavenie vedy v spoločnosti. Podobne bola prítomná tendencia nahliadať na vedecký pokrok nie vo význame kumulovania ďalších poznatkov o svete, ale vo význame evolucionistickej predstavy o zdokonaľovaní vedenia a napredovanie ľudského myslenia či kultúry, ktoré sa malo pretaviť do všetkých oblastí, vrátane náboženstva, umenia či politiky. Z tohto dôvodu sa obzvlášť Darwinova evolučná teória stala predmetom rozsiahlej inštrumentalizácie, nepochopenia, ale i nadinterpretácie v prospech ďalších ideových prúdov, či už prírodovedného materializmu alebo sociálneho darvinizmu a eugeniky.

Začiatok rozvíjania úvah o ideáloch a charaktere slovenskej národnej vedy je možné zasadiť do kontextu formovania autonómneho slovenského filozofického myslenia, ktoré sa spája s pôsobením štúrovskej generácie. Už od polovice štyridsiatych rokov 19. storočia, kedy bol založený časopis *Slovenskje pohľadi na vedi, umeňja a literaturu* (1846), sa polemizovalo (J. M. Hurban, P. Kellner-Hostinský) o vzťahu tzv. slovenskej vedy k možným filozofickým východiskám (idealizmus, materializmus, racionalizmus), ako aj o metodológii, ktorá by zodpovedala predpokladaným vlastnostiam (celistvé videnie pravdy, kresťanský svetonázor) myslenia „slovenského ducha“.

Proti snahe o nacionalizáciu konceptu vedy a najmä voči odmietavému stanovisku k racionalistickej „nemeckej“ vede sa objavovala už v tomto období kritika poukazujúca na absenciu objektívnych vedeckých metód v takýchto koncepciách, brániacu komparácii, klasifikácii a systemizovaniu poznania (C. Zoch). V tendencii nacionalizovať vedu, ako aj v preferovaní idealistického nahliadania na fenomény skúmané prírodnými vedami, pokračovali aj mladší ideológovia slovenskej vedy v časopise *Letopis Matice slovenskej* (P. Hečko, S. Ormis, J. Galbavý) v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 19. storočia. Vzhľadom na rozšírenie myšlienok prírodovedného materializmu (C. Vogt, L. Büchner, J. Moleschott) posilneného neskôr aj argumentmi vychádzajúcimi z Darwinovej evolučnej teórie, sa Hečkove a Ormisove koncepty slovenskej/slovanskej vedy sústredili na radikálne vymedzenie voči materialistickému mysleniu, na obhajovanie konceptov duše/ducha ako fenoménov nevyhnutne potrebných pre opísanie skutočnosti aj v rámci prírodovedného výskumu. Prichádzalo zároveň k zdôrazňovaniu potreby kresťanského svetonázoru pre pravé poznanie o svete, pričom bol odmietaný osvietenský racionalizmus a pozitivistické tendencie vo vede. Výnimkou z mysticko-idealistického nahliadania na vedu medzi slovenskou inteligenciou bol príklad odbornej recepcie Darwinovej evolučnej teórie v pedagogickej činnosti I. B. Zocha či beletristické spracovanie možného súladu tézy o večnej existencii hmoty s kresťanským svetonázorom u J. Záborského.

Inštitucionálna základňa a koncentrovanie národných elít okolo Matice slovenskej vytvorili po roku 1863 priaznivé podmienky na pokusy o rozvíjanie vedeckých aktivít.

Vedecké výstupy publikované v *Letopise* niesli známky epistemického nacionalizmu, prejavujúceho sa najmä voľbou predmetu výskumu. V prípade prírodných vied, najmä botaniky, geológie, mineralógie či fyzickej geografie (J. L. Holuby, D. Štúr, D. G. Lichard a i.) bol uprednostňovaný morfológický výskum súvisiaci s výskumom prírody na území definovanom ako Slovensko. Po zániku Matice slovenskej (1875) sa koordinácia vedeckej činnosti v rámci slovenského národného hnutia obmedzila. Recepčia vedy a vedeckého pokroku, vytváranie ideálu vedy, ako aj jej popularizácia, však prebiehali v slovenskej tlači naďalej, napríklad v podobe osvetovej činnosti katolíckeho Spolku sv. Vojtecha (SSV), v *Katolíckych novinách* a v ľudovom kalendári *Pútnik svätovojtešský*. Podobne na stránkach tlačového orgánu Slovenskej národnej strany, vychádzajúceho pod názvom *Národné noviny* alebo v periodiku *Obzor – noviny pre hospodárstvo, remeslo a domáci život*, i prostredníctvom článkov v ďalších ľudových kalendároch. Z iniciatívy J. A. Wagnera vznikol v roku 1890 neúspešný pokus o vydávanie prvého vedecko-populárneho časopisu v slovenskom jazyku s názvom *Svet*.

Od zániku Matice slovenskej až do vzniku Muzeálnej slovenskej spoločnosti (MSS) a založenia jej odborných periodík absentoval priestor, v ktorom by prebiehala recepčia vedy na koordinovanej úrovni. Úsilie o vznik slovenskej učenej spoločnosti vyvrcholilo v rokoch 1893 – 1895 založením a činnosťou muzeálneho spolku, ktorého stanovky však smerovali skôr k národopisnej, zberateľskej a muzeálnej činnosti ako k systematickému výskumu v rôznych vedeckých odvetviach. Veda bola predstaviteľmi MSS konceptualizovaná ako potreba a dôkaz národnej emancipácie a konkurencieschopnosti. Výskumné aktivity sa sústredili na metódy zhromažďovania, systematizovania a popisovania. V prípade prírodných vied, ktoré však boli skôr na okraji záujmu, boli predmetom skúmania a popularizácie fauna, flóra, vodstvo, topografia, geografia, geológia či klíma ako podmienky životného prostredia slovenského ľudu. Polemika o forme a obsahu vedeckej činnosti MSS rozdeľovala slovenskú elitu na tých, ktorí sa prikláňali k zameraniu na zberateľskú činnosť pre potreby etnografického štúdia v budúcnosti, argumentujúc o nedostatku akademickej pripravenosti slovenskej inteligencie na vedeckú prácu (S. H. Vajanský, J. Kvačala) a tých, ktorí (najmä A. Kmeť) sa snažili iniciovať slovenskú vedeckú činnosť v čo najširšom rozsahu, aby mohla konkurovať vedeckým akadémiám na medzinárodnej úrovni.

Slovenská katolícka inteligencia, organizovaná najmä pri SSV a nadväzujúca na tradíciu Slovenského učeného tovarišstva, sa v druhej polovici 19. storočia vyrovnávala s vplyvmi modernizmu aj prostredníctvom aktualizácie scholastickej filozofie sv. Tomáša Akvinského v podobe novotomizmu, ktorý do katolíckeho myslenia vovádzali pápežské encykliky (najmä *Aeterni Patris*, 1879). Recepčia vedy v slovenských katolíckych periodikách mala apologetický charakter, ktorého snahou bolo poukázať na historický prínos cirkvi v oblasti vzdelávania a osvety, ako aj dokázať súlad medzi náboženským svetonázorom

a vedeckým poznáním. Moderná veda, vo význame scientistického myslenia, bola interpretovaná (J. Donoval, A. Kmeť, M. Kollár, J. A. Wagner a i.) ako protiklad „pravého poznania“. Tento názor reagoval na pozitivistické myslenie, ktoré sa negatívne vymedzovalo voči skúmaniu nadzmyslových metafyzických problémov (bytie, Boh, duša, dobro, zlo a i.) a obmedzovalo výskum, ako aj presvedčenie o ich existencii, len na zmyslami pozorovateľné a empiricky merateľné javy.

Svetonázorový stret spôsobovala aj skutočnosť, že prírodovedné teórie (napr. Darwinovu evolučnú teóriu, termodynamické zákony, objav bunkovej štruktúry a i.) niektorí európski intelektuáli interpretovali ako dôkaz o samoriadených procesoch prírody vylučujúcich existenciu Boha, ľudskej duše či akéhokoľvek duchovného javu a prikláňali sa k názoru o večnom bytí hmoty a energie, premieňaných v rôzne formy života silou prírodného evolučného zákona. Ďalším problémom, ktorým slovenská katolícka inteligencia argumentovala proti nekritickému preberaniu hesiel inšpirovaných prírodovednými teóriami, bolo potenciálne ohrozenie spoločenskej morálky ateizmom. Obzvlášť široká recepcia myšlienok o existenčnom boji, pochádzajúca z evolučnej teórie Ch. Darwina, vyvolávala aj obavy z násilia a útlaku zo strany silnejších či najsilnejších, z absencie súcitu a milosrdenstva so slabými.

Obavy vzbudzovali tézy o vzniku života na zemi výhradne pôsobením anorganických zlúčenín alebo vysvetľovanie ľudskeho vedomia a duševných procesov len na materiálnej úrovni ako čisto fyziologických a neurologických prejavov s vylúčením existencie nesmrteľnej duše či vplyvu Božieho stvoriteľského pôsobenia. Okrem článkov apologetického charakteru obraňujúcich možný súlad viery a vedeckého poznania, bol najmä v ľudovom kalendári *Pútnik svätovojtešský* vymedzený priestor pre články popularizujúce prírodné vedy: astronómiu, meteorológiu, zoológiu či botaniku bez presahov do kontroverzných otázok. Najčinnjším popularizátorom prírodných vied bol J. A. Wagner, okrem neho prispievali článkami z prírodných vied I. M. Korauš a F. O. Matzenauer. Názor katolíckych novotomistov na vedu a úvahy o jej ideáli syntetizoval v samostatnej práci F. Hromada.

Voči ideovým a filozofickým východiskám staršej slovenskej elity, najmä proti idealistickým tendenciám a odmietaniu prísneho empirizmu, scientistického myslenia, pozitivismu a ďalších prúdov moderného filozofického myslenia (okrem S. H. Vajanského, najmä J. Kvačala, M. L. Kovalevský, M. Bodický, I. Tichý a i.) sa vymedzila mladšia generácia inteligencie na prelome 19. a 20. storočia. Jeden z prvých kritických hlasov zaznel od J. Vlčeka, literárneho historika, zakladateľa slovenského spolku Detvan v Prahe. Na jeho kritické myslenie nadviazal ideovo nejednotný okruh prispievateľov časopisu *Hlas* (V. Šrobár, A. Štefánek, J. Ruman, J. Smetanay, D. Makovický, F. Houdek, spočiatku aj F. Jehlička a i.), neskôr voľne pokračujúcich okolo časopisu mladej slovenskej inteligencie *Prúdy* (o. i. aj I. Houdek, V. Mikuška, B. Pavlů, S. Š. Osuský).

Tendenciou mladšej slovenskej inteligencie bol príklon k myšlienkam evolucionizmu, najmä v podobe viery v pokrok ako princípu nielen prírodného, ale aj spoločenského, kultúrneho, náboženského a politického zdokonaľovania. Evolucionizmus prispieval ku generačnému svetonázorovému stretu, v rámci ktorého boli prehodnocované hodnoty a presvedčenia „otcov“. Autorita dogiem, hierarchie a tradície bola spochybnená v prospech vízie lepšej spoločnosti, kultúry, politiky či autentickejšej duchovnosti, čo nebolo vždy prijímané pozitívne zo strany konzervatívnej časti slovenskej elity. Do myslenia mladšej slovenskej inteligencie prenikal pozitivizmus, u niektorých aj scientizmus (obzvlášť V. Mikuška, B. Pavlů, V. Šrobár), ktorý sa prejavoval kladením dôrazu na tzv. vedeckú pravdu ako formu moderného názoru aplikovateľného na všetky otázky života.

Súčasťou myšlienkovej transformácie svetonázoru slovenskej elity na začiatku 20. storočia bolo aj otváranie sa myšlienkam prírodovedného materializmu, najmä v súvislosti s učením E. Haeckela, najvýznamnejšieho interpretátora Darwinovej evolučnej teórie v kontinentálnej Európe (I. Houdek, V. Mikuška). Súčasťou svetonázorového stretu bola aj darwinoskeptická polemika, ktorá mala svojich umiernenějších zástancov, inšpirovaných prístupom E. du Bois-Reymonda či R. Virchowa (J. A. Wagner, A. Štefánek), ale aj radikálnejších kritikov (M. Bodický, F. Jehlička, I. Tichý).

Vo všeobecnosti možno stotožniť tzv. „mladú inteligenciu“ s generáciou slovenských študentov a absolventov vysokoškolského štúdia, vystupujúcich verejne v slovenskej tlači a angažujúcich sa v pronárodných politicko-osvetových aktivitách v období okolo deväťdesiatych rokov 19. storočia. Avšak označenie „mladých“ zo svetonázorového hľadiska neplatilo paušálne pre všetkých príslušníkov tejto generácie. Príkladom sú kňazi F. Jehlička, I. Lilge-Lysecký, S. Š. Osuský či S. Zoch, ktorí boli kritikmi evolucionistického myslenia ako celku či niektorých jeho aspektov u svojich vrstovníkov. Umiernenějšíe názory na potrebu reformy slovenského spoločenského myslenia, s príklonom k podpore jeho modernizácie a postupného rozvoja vedeckého myslenia u slovenskej inteligencie predstavili J. Lajčiak a A. Štefánek.

Okrem odbornej a svetonázorovej roviny mala recepcia vedy a vedeckého pokroku presah aj do politického myslenia. Prejavila sa inštrumentalizáciou vedy v politickej rétorike slovenskej sociálnej demokracie, ale aj propagáciou pozitívnej eugeniky ako formy nacionalistického myslenia o zdokonaľovaní národného tela. Preberanie hesiel z evolučnej teórie Ch. Darwina sa netýkalo iba robotníckeho hnutia a liberálneho krídla slovenskej inteligencie, ale aj slovenského politického konzervativizmu, reprezentovaného najmä S. H. Vajanským. Politická recepcia prírodných vied sa v periodikách slovenského robotníckeho hnutia prejavovala najmä propagáciou prírodovedného materializmu ako moderného názoru na svet a zároveň ako nástroja spoločenskej a politickej reformy. V tejto súvislosti bola aj slovenská sociálna demokracia súčasťou celoeurópskeho robotníckeho hnutia, odkiaľ

preberala hlavné motívy politickej rétoriky, hoci modifikované pre slovenské podmienky s ohľadom na silnú tradíciu religiozity robotníkov. Vzhľadom na špecifikum slovenskej robotníckej tlače, ktorým bol nedostatok osobností zorientovaných v teoretických východiskách socializmu a schopných produkovať ideologicky nasýtený obsah, obzvlášť o vede či scientisticom svetonázore, prichádzalo k personálnym výpožičkám. Na tvorbe obsahu slovenských robotníckych periodík sa preto podieľali najmä českí sociálni demokrati (E. Borek, V. Chlumecký). Publikované boli aj texty o vede či o vzťahu vedy a viery od osobností z radov tzv. mladšej slovenskej inteligencie (V. Šrobár, I. Houdek, ale ojedinele aj od J. A. Wagnera).

Záverom možno konštatovať, že recepcia vedy a vedeckého pokroku v slovenskom národnom hnutí neprebíhala izolovane od recepcie na celouhorskej úrovni. Zrkadlili sa v nej dominantné tendencie maďarskej recepcie ako napríklad fenomén nacionalizácie vedy a s ním súvisiace uprednostňovanie morfológických a taxonomických disciplín v prírodných vedách. Reflektovanie Darwinovej evolučnej teórie na odbornej úrovni bolo v Uhorsku spočiatku okrajové, a to až do obdobia osláv 100. výročia Darwinovho narodenia (1909), kedy boli verejnosti predstavené viaceré publikácie o darvinizme a lamarkizme, vrátane krátkeho slovenského prehľadu evolučného myslenia od V. Mikušku. Súčasťou politickej recepcie prírodných vied v Uhorsku do roku 1918 bolo sociálno-darvinistické myslenie, pretavené do podoby eugeniky i rasových úvah. Slovenské elity na tieto ideové fenomény reagovali a v rámci vlastnej recepcie spracovávali, či už vo forme prijímania, modifikácie či odmietania. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že recepcia vedy a vedeckého pokroku úzko súvisela s obsahom národnej ideológie jednotlivých prúdov slovenskej elity, presadzujúcej svoje hodnoty a predstavy o budúcnosti slovenskej politiky, spoločenského a kultúrneho vývoja.

Text úryvku románu Jaroslava Haška vo forme krátkeho citátu, ktorý tvorí súčasť kritického hodnotenia vedeckého prístupu, prepisujeme podľa HAŠEK, Jaroslav. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1985, s. 236-239.

o autoroch

Mgr. Lucia Gregoríková Branišová

od roku 2019 pôsobí ako interná doktorandka na Katedre slovenských dejín FiF UK. Téma jej dizertačnej práce je *Arpádovské princezné na dvoroch Přemyslovcov*.

Mgr. Peter Kašiak

je od roku 2023 interným doktorandom na Katedre slovenských dejín FiF UK. Témou jeho dizertačnej práce je *Historiografická spisba Františka Vítězoslava Sasinka*.

Mgr. Jana Magdaléna Micháleková, PhD. (rod. Májeková)

bola doktorandkou na Historickom ústave Slovenskej akadémie vied, kde pôsobí aj v súčasnosti. Venuje sa župným a mestským elitám v období dualizmu. Obhájila dizertačnú prácu s názvom *Mestské politické elity v Prešporku v rokoch 1867 – 1918*.

Mgr. Blažena Pavlovkinová, PhD.

Venuje sa intelektuálnym dejinám druhej polovice „dlhého“ 19. storočia v kontexte rozvoja vedy a techniky. V roku 2019 nastúpila na interné doktorandské štúdium na Katedre slovenských dejín. Obhájila dizertačnú prácu s názvom *Veda a vedecký pokrok v recepcii slovenských elít na prelome 19. a 20. storočia*.

doc. PhDr. Peter Podolan, PhD.

pôsobí na Katedre slovenských dejín FiF UK v Bratislave. Zaoberá sa obdobím prvej polovice 19. storočia s dôrazom na problematiku formovania moderných národov a historiografiu.

Mgr. Pavlína Uhrová

je externou doktorandkou na Katedre slovenských dejín Filozofickej fakulty UK a v rámci svojej dizertačnej práce sa zaoberá hospodárskou politikou Pálffyovcov počas 18. storočia so zameraním na lesné hospodárstvo na ich panstvách v oblasti Malých Karpát.

Opus quadratum

HISTORIA NOVA 23

Editor: Peter Podolan

Autori: Lucia Gregoríková Branišová, Peter Kašiak, Jana Magdaléna Micháleková,
Blažena Pavlovkinová, Peter Podolan, Pavlína Uhrová

Korektúry: Eva Benková, Peter Kašiak, Jakub Palko, Pavlína Uhrová, Ján Vilhan

Jazyková úprava anglických textov: Zuzana Smolinská

Vydavateľstvo: STIMUL, Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, 2024

Bratislava 2024

Vydanie prvé; 104 s.

ISBN 978-80-8127-412-1

EAN 9788081274121